بیری کۆمەڵایەتی و سیاسیی پیرەمێرد

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب

***

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

محمدی مەلا کەریم

بیری کۆمەڵایەتی و سیاسیی پیرەمێرد

لە کەلێنی "پی یەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی"یەوە
"لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە"

لەگەڵ تێکستی
پییەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی
لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە

لە نووسینی: پیرەمێرد و ساغکردنەوەی پەڕاوێزبۆکردن و
ڕابەر بۆ نووسینی محمدی مەلا کەریم

پێشکەشە:

بەگیانی پاکی هەموو ئەوانەی:
بەبیر، بەدەس، بەقەڵەم، بەژیان، بەمەرگ
خاکی پاکی کوردستان و گەلی سەربەرزی کوردیان،
هەنگاوێ پتر، لە ئازادی و بەختەوەرییەوە نزیك خستووەتەوە

ناوی کتێب: بیری کۆمەڵایەتی و سیاسی پیرەمێرد
نووسینی: محمدی مەلا کەریم
بڵاوکراوەی ئاراس – ژمارە: ٩١٥
پیت لێدان: ڕۆشنا ڕەشاد
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: کارزان عەبدولحەمید
بەرگ: مریەم موتەقییان
چاپی دووەم، ٢٠٠٩
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٢٥٣١ی
ساڵی ٢٠٠٩ی دراوەتێ

بیری کۆمەڵایەتی و سیاسیی پیرەمێرد

لە کەلێنی "پییەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی"یەوە

"لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە"

لەوانەیە ڕۆشنبیرانی نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیەمان زۆر کەسی وایان تیا بێ ئەوەندەی پیرەمێرد لە مەیدانی جۆربەجۆری ڕۆشنبیریدا کاری کردبێ، بەڵام لەوە دڵنیام کە کەم کەسیان تیایە ئەوەندەی ئەو واقیعبینانە ڕێگای گەشەکردنی کۆمەڵی کورد و گەیشتنەوەی بە کاروانی مرۆڤایەتیی پێشکەوتوودای دەسنیشان کردبێ. بێ ئەوەیش لەگەڵ گرۆ و کەسانی سەر بە قوتابخانەی جیاجیای خەباتی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی بکەوێتە مشتومڕ و دەستەویەخە ببێتەوە. پێرەمێرد. لەگەڵ قەناعەتی چەسپاوی ناو دڵ و دەروونی خۆیشیا کە ڕێگای ڕاست کامەیە، بە متمانەی تەواوەوە، لەو باوەڕەدا بووە دەبێ لێ گەڕێین هەر لایێ چۆنی بە باش دەزانێ وا بۆ خۆی بیر بکاتەوە و وا تێ بکۆشێ و ڕۆژگاری داهاتوو ئەوەمان بۆ دەستەبەر دەکا کە سەرەنجام، درەنگ یا زوو، کەم یا زۆر، هەر لایێ بۆی دەرکەوێ کام بیر ڕاسترە و کام ڕێگا باشتر بە ئەنجاممان دەگەیەنێ.

من لە ئەنجامی وردبوونەوەمەوە لە هەندێ نووسینی پیرەمێرد بەم ئەنجامە گەیشتووم و لام وایە ئەگەر بەرهەمی پێرەمێردمان بە ڕێکخراوی و کۆکراوەیی لە بەردەستا بووایە، توانی گەیشتن بەم ئەنجامەمان بە دووروودرێژی و بە لێکدانەوەی هەموو ڕوویەکی مەسەلەکە و لە گەلێ زووتر و لە مێژترەوە لە دەسەڵاتا دەبوو، جا ئەو کاتە نەئەکەوتینە ژێر باری ئەو هەڵە سەنگینانەوە کە ساڵەهایەکی دووروودرێژ بەشێکی زۆر لە ڕۆشنبیران و نیشتمانپەروەرانی گەلەکەمان لە بارەی پیرەمێردەوە تێی کەوتبوون و

ڕواڵەتەکەی سادەکارییەکی زەق و زۆپ بوو لە جۆری بیرکردنەوەمانا و ڕێگرتن لە دەربڕینی ئیجتیهاداتی جویٚ جویٚ لە هەڵوێستا بۆ دۆزینەوەی چارەسەر بۆ گیروگرفتە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانمان و چەسپاندنی تاقە یەك شێوەی مامەڵەکردن و هەڵسەنگاندن بەسەر تێکڕای بزووتنەوەی نەتەوەیی و نیشتمانیمانا و بەدیکردنی تەنیا دوو ڕەنگی ڕەش و سپی بوو لە هەموو ئەم جیهانە پڕ لە ڕەنگ و ڕووی هەمە جۆرەدا.

من چەند ساڵە ئەو خەیاڵە لە سەرما پەروەردە ئەکەم کە بۆم بلویٚ هەموو ژمارەکانی ئەو ڕۆژنامانە بخەمە بەردەستم کە پیرەمێرد بەدرێژاییی ماوەی ڕۆژنامەچییەتیکردنی لە سلێمانی دەری کردوون یا تیا نووسیون و بیر و تاقیکردنەوە و دەرزی ژیانی خۆی و دەوروبەری لە شێوەی وتار و پارچە شیعر و پەندی چوارینە و سەرە مەقەست و شانۆنامە و پارچە پەخشان و شتی وادا بۆ تیا داڕشتووین و مەشقی ژیانی پیٚ کردووین و پیشانی داوین ئێمەی کوردی لە بارودۆخێکی لە زۆر ڕووەوە تایبەتی و بیٚ هاوتادا ژیاو چۆن ئەتوانین بە ئامانجی خۆمان بگەین. بە ئاواتەوەم بتوانم ساڵیٚ دوو ساڵی ژیانی خۆم تەرخان بکەم بۆ پیاچوونەوەی سەرلەبەری ئەو ڕۆژنامانە و گشت بابەتەکانیان بەجیاجیا بنووسمەوە و پاشان بابەتبەندییان بکەم و بەشی هەر بابەتیٚ لە کتێبێکی سەربەخۆدا و بە پێشەکییەکی تێروتەسەلەوە بخەمە بەردەستی خوێندەوارانی کورد. گەلیٚ جاریش هەوڵم بۆ ئەم مەبەستە داوە، بەڵام، بەداخەوە، تا ئێستا ئاواتەکەم نەهاتووەتە دی و لە ڕۆژی ئەمڕۆدا لە وەزعێکی وادا ناژیم بە ئاسانی دەستم بگاتە ئەو ڕۆژنامانە و ئەرکەکەیش هەروا ماوەتەوە چاوەڕوانی کەسێکی لێهاتووە، شانی بداتە بەر و خۆی پێوە خەریك بکا و بەجێی بگەیەنیٚ. هیوام وایە وەك چۆن بەرگی یەکەمی تێکڕای دیوانەکەی پیرەمێرد بەشێوەیەکی گەلیٚ لە جاری یەکەمی پوختتر بڵاوبووەوە، ئەم ئەرکە پڕبایەخەیش کەسێکی بۆ هەڵکەویٚ کارامانە و بەدڵسۆزییەوە شانی بداتە

بەر و لە عوٚدەی بە ئەنجام گەیاندنی بێ؛ چونکە بێ ئەمە، لێکوٚڵینەوەی ڕاستەقینەی بیری پیرەمێرد نایەتە دی و لێکوٚڵینەوەی بیری پیرەمێردیش لێکوڵینەوەی لایەکی پڕبایەخی ژیانی ڕوٚشنبیریی نوێی گەلی کوردە و تەنانەت لە پاش مردنی پیرەمێردەوە تا ئەمڕوٚ و بەدرێژاییی ئەم لە چل ساڵ پترە، کەسێکی وا لەناو ڕوٚشنبیرانی کوردا هەڵنەکەوتووە کەلێنی کوٚچکردنیمان بوٚ پڕبکاتەوە و ئەمە بوٚ خوٚی شایەتی مەزنیی ئەو دەورەیە پیرەمێرد لە ژیانی ڕوٚشنبیریماندا گێڕاویەتی.

ئەم هەڵسەنگاندنەی من بوٚ پیرەمێرد، بەم جوٚرە پڕبایەخە، لەوێوە سەرهەڵئەدا کەوا ئەم پیاوەم وەك ڕوٚشنبیرێکی ئەوتوٚی گەلەکەمان دێتە پێش چاو، بەشێکی زوٚری – ئەگەر نەیشڵێم هەمووی – سەرخانی بینای کوٚمەلایەتیی کوردەواریی بەبیر و بوٚچوونە واقیعبینانەکانی خوٚی گرتووەتەوە. من، پیرەمێرد بە ڕوٚشنبیرێکی وای کورد ئەزانم، بەش بەحاڵی ئەو قوٚناغەی تیا ژیاوە، ئەگەر زوٚرتری ڕوٚشنبیران و سیاسەتمەدارانی کورد، هەر لە سەرەتاوە، یا هیچ نەبێ لە هەندێ هەڵکەوتی گەورەی مێژووییەوە، لەم یا لەو پارچە لە پارچەکانی کوردستانا، شوێن پێی قوتابخانەی بیری ئەویان هەڵبگرتایە و بەو پێیە بجووڵانایەتەوە، تا ئێستا و لە ڕێگایەکی هێدی و کەم مەینەتتر و واقیعی ناوخوٚ و دەوروبەری نزیك و دوور بەدیکردووانەترەوە، گەلێ لە ئێستا زیاتر زووتر بوٚ پێشەوە ڕوٚیشتبووین و زوٚر لە پێویستییەکانی ئەم قوٚناغەی ژیانی کوردەواریمان دەستەبەر کردبوو.

چەند ساڵێ لەمەوپێش بەبوٚنەی یادی کوٚچی دواییی پیرمێردەوە وتارێکم بەناوونیشانی «گەلاڵەی پروٚژەیەك بوٚ لێکوٚڵینەوەی پیرەمێرد» بڵاو کردەوە[1]، لەو وتارەدا نووسیبووم: «وەك ئەزانین پیرەمێرد بیروباوەڕی خوٚی

[1]– بڕوانەرە: محەمەدی مەلا کریم، گەلاڵەی پروٚژەیەك بوٚ لێکوٚڵینەوەی پیرەمێرد، هاوکاری، ژمارە ٦٤٢، ١٩٨٢/٦/١٧، ل ٦.

لە چوارچێوەی هیچ کتێبێکا نەنووسیوەتەوە».

هەرچەند لەو وتارەدا وەك سەرچاوەیەك بۆ دەسنیشانکردنی بیروباوەڕی پیرەمێرد، بایەخێکی زۆرم بە ڕۆژنامە و بە شیعرەکانی پیرەمێرد داوە، ئەبێ ئێستا دانی پیا بنێم ئەو حوکمە موتڵەقەی ئەو ڕۆژەم حوکمێکی نادروست بوو، چونکە هەر هیچ نەبێ «پییەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە» کە کاکەی فەللاح ناوی لێ ناوە، «مەحموو ئاغای شیوەکەڵ[٢] و پیرەمێرد خۆی، وەك باوە، جارێ لە ڕۆژنامەی (ژین) و جارێکیش لە شێوەی کتێبدا[٣] بڵاوی کردووەتەوە و وای وەسپ ئەکا کە «ئەم تەمسیلە چەند دەرسی تیایە» و لە چوارچێوەی باسی ئەو دەرزانەدا بیرە مەبەستەکانی یەکالا ئەکاتەوە و بە چەند دێرێك کۆمەڵێ بیروباوەڕی خەستی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و سیاسی ئەخاتە ڕوو.

– ئەم پییەسە بە ئاشکرا بۆمانی دەرئەخا کە نەئەبوو پێش بەسەرکردنەوەی هەموو بەرهەمەکانی پیرەمێرد و دڵنیابوون لەوە کە بیروباوەڕی لە چوارچێوەی هیچ کتێبێکا نەخستووەتە ڕوو، ئەو حوکمە موتڵەقە ناڕاستە بدەم[٤].

٢– بڕوانەرە: پیرەمێرد، مەحموودئاغای شیوەکەڵ، پیەسی تەمسیلیەکی ڕاستی تەئریخی لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە، لەسەر ئەرکی کاکەی فەللاح چاپ کراوەتەوە، چاپی دووەم، ١٩٨٥، سلێمانی، چاپخانەی کاکەی فەللاح، چاپخانەی نەورەس.

٣– بڕوانەرە: پیەسی تمثیلیکی راستی تەئریخی لە وڵاتی خۆماندا رووی داوە، پیرەمێرد نووسیویە و لە چاپخانەی خۆیدا، لە سلێمانی لەچاپی داوە، نسخەی (٣٠) فلسە، ١٣٦١هـ ، ١٩٤٢م.

٤– لام وایە هەر بەمەبەستی هەڵسەنگاندنی ئەم حوکمە موتڵەقە نادروستەی منیش بووە کاکەی فەللاح لە پێشەکیی چاپی دووەمی ئەم شانۆنامەیەدا نووسیویە: «زۆر جار، چ بە نووسین، چ بە لێداونی نێوان نووسەران و ڕۆشنبیران، چەند بیرو ڕایەك دەکەونە بەرچاو و گوێمان و کە گوایە بیروباوەڕی پیرەمێرد زۆر ئاشکرا و ڕوون نییە =

کە پاشان بە هۆی دۆستی خوالێخۆشبووم کاکەی فەللاحەوە نوسخەیەکی دەسنووسی ئەو شانۆنامەیەم[٥] دەسگیر بوو بۆ دۆستی دوور وڵاتم عەبدوڵا پەشێوی شاعیری بنێرم کە ئەو کاتە قوتابیی دوکتۆرای ئەدەبی کوردی بوو لە مۆسکۆ، بەر لەوەی بۆ ئەوەی بنێرم خۆم خوێندمەوە و کە لە بایەخی زۆری حاڵی بووم، فۆتۆیەکم لە بەر گرتەوە ناردم بۆ عەبدوڵا و دەسنووسەکەم لای خۆم هێشتەوە. لە دڵی خۆما بڕیارم دا لە هەلێکا لەگەڵ پێشەکییەکا لە چاپی بدەمەوە. بەڵام متمانەی تەواوم بە دەسنووسەکە نەبوو، گەلێ هەڵەم تیا دەسنیشان کردبوو.

بیستبوویشم کە پیرەمێرد خۆی لە ڕۆژنامەی (ژین)دا و پاشانیش بە کتێب بڵاوی کردووەتەوە. لەبەر ئەوە هەر بەدوای نوسخەیەکی ڕۆژنامەکە یا کتێبەکەدا ئەگەڕام، بەڵام لە هەرکوێ بۆی ئەگەڕام، نەئەگەیشتمە ئەنجام و بە دەستی خاڵی ئەگەڕامەوە[٦].

= و بەلای منەوە کە چەشنە هەڵسوکەوت و نزیکییەکی دوورو درێژم لەگەڵ بەرهەمەکانیدا هەیە، حەز دەکەم ئەوە بڵێم کە بیروباوەڕ و بۆچوونی لە سەرانسەری چوار بەرگی پەندەکان و دیوانەکەی و ئەم چیرۆکەیدا [مەبەستی شانۆنامەی «پیەسی تمثیلیکی راستی تاریخی لە ولاتی خۆماندا رووی داوە»یە –م] بە ئاشکرا دیارە، بەجۆرێکی ئەوتۆ کە جێگای مشتومڕ و لێدوان نییە». بڕوانەرە: پەراوێزی ژمارە ٢، ل٣.

٥– ئەم دەستنووسە لە ٣٢ لاپەڕەی دەفتەرا لەلایەن (ظاهر) ناوێکەوە نووسراوەتەوە، لە ٢٥/ ٤/ ١٩٨٢دا لەنووسینی بووەتەوە.

٦– تا ئەو کاتە هەر لە کتێبخانەی هەموانی سلێمانی کۆمەڵەی ڕۆژنامەی (ژیان) و (ژین)م دەستگیر بوو، ئەبینم لە کۆمەڵەی ساڵی ١٩٤٢ی ڕۆژنامەکەدا چەند ژمارەیەك ناتەواوە و لە هیچ کام لە ژمارەکانی تریا هیچ بەشێکی شانۆنامەکەم نەدییەوە. بە خەیاڵی خۆم وتم لەوانەیە کەسێك کارێکی بەو ژمارە ناتەواوانەی ڕۆژنامەکە بووبێ و بردبنی بۆ خۆی و ئەو ژمارانەی شانۆنامەکەیان تیا بڵاوکراوەتەوە لەناو ئەو ژمارە فەوتاوانەدا بن. کتێبەکەیشم هەروا لە هیچ =

لە ١٩٨٥دا کاکەی فەللاح چاپێکی دووەمی شانۆنامەکەی بە پێشەکییەکەوە بڵاوکردەوە[٧].

بە بەراوردکردنی ئەم چاپەی کاکەی فەللاح لەگەڵ دەسنووسەکەی پێشتر بۆی ناردبووم، بۆم دەرکەوت هەرچەند هەندێ لە هەڵەکانی دەسنووسەکەی تیا ڕاست کردووەتەوە، هەندێکیان هەر ماون. کاکەی فەللاح لەبارەی ئەو نوسخەی شانۆنامەکەوە کە چاپەکەی خۆیی لە ڕوو ئامادە کردووە، هیچ ئیشارەتێکی نەکردووە و لەوە زیاتری نەوتووە کە پیرەمێرد «لە ساڵی ١٩٤٢دا بڵاوی کردووەتەوە[٨]».

کە لەم ڕووەوە لە کاکەم پرسی، ئاگاداری کردم کەوا ئەویش نوسخە چاپەکەی شانۆنامەکەی نەدیوە و وەختی خۆی تەنیا ژمارەیەکی ڕۆژنامەی (ژین)ی بەرچاو کەوتووە کە بەشێك لەشانۆنامەکەی تیا بڵاوکراوەتەوە و لەبەر ئەوە کتێبەکەی لەڕووی نوسخەیەکی دەسنووس لەچاپ داوە کە نوسخەیەکیشی لێ ناردبوو بۆ من و ئەو دەسنووسەیش هەڵەی زۆری تیا بووە بە بۆچوونی خۆی هەندێکی لێ ڕاست کردوونەتەوە و هێشتایش هەڵەی وای تیا ماوە بۆی ڕاست نەکراوەتەوە.

بە بڵاوبوونەوەی چاپەکەی کاکەی فەللاح نیازەکەی من ئەوەندەی تر تەگەرەی هاتەڕێ، چونکە مادەم کاکەی فەللاح چاپێکی، با بێ کەم و کووڕییش نەبێ، بڵاو کردەوە و لەولایشەوە نوسخەی چاپەکەی پیرەمێرد

= کتێبخانەیەکا دەسگیر نەبوو، تەنانەت لە دوو بیبلیۆگرافیای کتێبی کوردییشا کە تا ئەوکاتە لە عێراق دەرچووبوون ناوی ئەم کتێبە نەبوو [بڕوانەرە: نەریمان، کتێبخانەی کوردی، کەرکووك، چاپخانەی شارەوانی، ١٩٦٠؛ نەریمان «مستەفا سەید ئەحمەد»، بیبلیۆگرافیای کتێبی کوردی، ١٧٨٧– ١٩٧٥، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧].

٧– بڕوانەرە: پەڕاوێزی ژمارە ٢.

٨– بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو. ل٣.

خۆی یا دەسنووسێکی خۆی بەدەستەوە نییە، با منیش لام وابێ ئەتوانم تێکستی دەسنووسەکە لە کاکە چاکتر ڕاست بکەمەوە، هێشتا هەر بەڵگەیەکی پەسەند بەدەستەوە نابێ بۆ پێویستیی بڵاوکردنەوەی چاپێکی نوێتر. لەبەرئەوە دەسبەرداری نیازەکەی خۆم بووم و لێی گەڕام بۆ ڕۆژێ کە نوسخەیەکی پشت پێبەستراوم دەسگیر ئەبێ.

***

لەسەرەتای ١٩٩٠دا دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی لەبەغدا بڕیاری دا بە بۆنەی یادی چل ساڵەی کۆچی دوایی پیرەمێردەوە، کۆڕێکی بەربڵاو لە سلێمانی بگێڕێ. منیش یەکێ بووم لەوانەی دەزگای ناوبراو بۆ بەشداری لەو کۆڕەدای بانگ کردبوون. نیازی بەستنی ئەو کۆڕەم بەدەرفەتێکی لەبار زانی بۆ ئامادەکردنی لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی «پییەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە»وە.

زۆر بەوە خۆشحاڵ بووم کەوا بۆم ئەلوێ ئەم ئەسەرە مێژوویی و هونەری و کۆمەڵایەتییەی پیرەمێردی مەزن بەسەربکەمەوە و لە کەلێنیەوە لە بیر و بۆچوون ئەو ڕۆشنبیرە گەورەی کورد لە هەندێ بابەتی پڕ کەفوکوڵی ژیانی کوردەواریدا بکۆڵمەوە.

ئەم وتارە کەوا ئێستا لەگەڵ تێکستی شانۆنامەکەی پیرەمێردا، بە هەندێ وردە دەسکارییەوە لە دووتوێی ئەم کتێبەدا بڵاوکراوەتەوە، ئەو بابەتەیە کە بۆ ئەو کۆڕەم ئامادەکرد و لە کۆبوونەوەی تاقی ئێوارەی ١٩/ ٦/١٩٩٠دا لە هۆڵی ڕۆشنبیریی جەماوەری سلێمانی پێشکەشی گوێگرانی ئامادەبووی کۆڕەکەم کرد.

لێرەدا بە پێویستی ئەزانم خوێندەوارانی خۆشەویست لەم خاڵانەی خوارەوە ئاگادار بکەم:

(١) ئەو پارچانەی شانۆنامەکەی پیرەمێرد کە لەم وتارەدا بەکارم هێناون،

لە ڕووی تیکستە دەسنووسەکەی بەردەستمم نووسیونەتەوە کە پێشتر لێی دوام و لەگەڵ چاپەکەی کاکەی فەللاح بەراوردم کردوون، سەرەڕای ئەو هەڵانەی کە بە بۆچوونی خۆم ڕاستم کردوونەتەوە و تەنیا پاش خوێندنەوەی وتارەکە لە کۆڕەکەدا، بە ماوەیەك، کە ڕەنج و تەقەلای برای ئازیزم یاسینی شێخ قادری بەرزنجەیی نوسخەیەکی چاپەکەی پیرەمێردی شانۆنامەکەم بەر دەست کەوت[٩]، توانیم بەراوردێکی وردیان لەگەڵ ئەو نوسخەیە بکەم و هەموو هەڵەکانیان ڕاست بکەمەوە.

(٢) وەك لە تەماشاکردنی تێکستی شانۆنامەکەوە دەرئەکەوێ، لام وایە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیشی هەندێ هەلەی زەقی تێ کەوتووە کە هەندێکیانم بە بۆچوونی خۆم ڕاست کردووەتەوە و لە پەراوێزا ئیشارەتم بۆ کردوون و هەندێکی کەم بایەخیشیانم پشتگوێ خستووە. بە دووریشی نازانم هەندێکیان هەڵەی چاپ نەبن و پیرەمێرد خۆی وای نووسیبن کە من لام وایە نابێ وا بوترێ . بە هەرحاڵ لەگەڵ ئەوەیشا کە پیرەمێرد کوردییەکی زۆر ڕەوانی نووسیوە، گەشەنەکردنی تەواوی کوردی نووسینی ئەو سەردەمەی ئەو، مەیدانی ئەوەمان ئەدا بڵێین، بنووسانی ئەو ڕۆژانەمان نەیانتوانیوە کوردییەکی لە ڕووی گراماتیکاوە بەتەواوی بێ هەڵە بنووسن. ئەوانەی ئەمڕۆ خۆیان بەڕاستکردنەوەی هەڵەی نووسینی کوردییەوە خەریك ئەکەن، ئەتوانن

٩– نوسخەی ناوبراو یەکێکە لە کتێبەکانی کتێبخانەی ڕۆشنبیری خوالێخۆشبووی کورد عەبدوڵڵا جەوهەر کە لەپاش کۆچی دواییکردنی دراوە بە کتێبخانەی مەرکەزی هەموان لە سلێمانی و ئێستا لەوێ پارێزراوە و ژمارەی گشتیی ٩٦٩ و تەسەلسولی ٦٦ و سینفی (کوردی ع.ج)ە. لێرەدا ئەبێ سوپاسی زۆرم بۆ کاك یاسین و گشت کاربەدەستانی کتێبخانەی هەموانی سلێمانی بنووسم کە دەرفەتی ئەوەیان بۆ ڕەخساندم ئەو کتێبە ببینم و فۆتۆیەکی لێ بگرمەوە.

بـەئـاسانـی بـەڵـگـەی ئـەم قسەیـەم لـە نـووسیـنـی وەچـەکـانـی هـاوچەرخمانایشای بەدی ئەکەن[10].

(٣) هەرچەند پیرەمێرد کارە ئەدەبییە سیاسی – کۆمەڵایەتییەکەی خۆی بە (پـیـیـەس) واتـە (شانـۆنـامـە) وەسپ کـردووە[11]، بـەتـەواوی مـەرجـە هـونـەرییـەکـانی شانۆنـامـە نووسینی تیـا ڕەچـاو نـەکردووە و لـە زۆر شوێنیا وەك چیرۆکنووس مامەڵەی لەگەڵ کردووە. من لەم کارەمدا بەر لە هـەرچی ئەوەم ڕەچاو کردووە کە تێکستەکەی پیرمێرد بێ هەڵە و بێ دەسکارییەکی کەس پێ نەزانیو بخەمە بەرچاوی خوێندەواران، چونکە، وەك کاکەی فەللاح لە سەرەتای چاپەکەی خۆیا نووسیویە، «بەدەگمەن نووسەران و ڕۆشنبیرانی کورد دیویانە[12]» و هـەر هیچ نەبێ وەچەی ئـەمـرۆمـان ئـەگـەر چـاپـەکـەی کـاکـەی فـەللاح نـەبـووایـە مـەگـەر هـەر بەبیستن باسی ئەم شانۆنامەیەیان بەرگوێ کەوتایە. لەبەر ئەوە لە ڕووی ئـامـادەکـردنـی شانـۆیـیـیـەوە هـیـچ دەسکـارییـەکـی تـێکستـەکـەم نەکردووە. هیوام وایە ئێستا تیپە شانۆییەکانمان بیر لە پیشاندانی ئەم شانـۆنـامـەیـە بـکـەنـەوە و بـەرلـەوەیش یـەکـێ لـە شانـۆنـامـەنووسە کـارامـەکـانـمـان تێکستـەکـە بـخـاتـە قـاڵبی شانـۆنـامـەیـەکی بە تەواوی ئـامـادەی پیشاندانەوە.

***

پیرەمێرد شانۆنامەکەی بەم جۆرە وەسپ کردووە کە «پییەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی»یە «لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە».

١٠– بۆ نموونە بڕوانەرە: مەلا عەبدوڵلای زێوەر، گەنجینەی مەردان و یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری، محمدی مەلاکریم هێناونیەتە سەر شێوەنووسینی نوێ و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیون، چاپخانەی (شرکة مطبعة الادیب البغدادیة)، بەغدا، ١٩٨٥.

١١– بڕوانەرە: پەراوێزی ژمارە٣، لاپەڕە١.

١٢– بڕوانەرە: پەراوێزی ژمارە٢، ل٣.

پێش دەستپێکردنی تێکستی شانۆنامەکەیش، بەم جۆرەی بە خوێندەواران ناساندووە:

«ئەم تەمسیلە چەند دەرسی تیایە:

١- عەدالەت و ڕەعیەت نەوازیی مەحموود ئاغا نەیهێشتبوو ئیجارەدار و زۆردار دەست بکێشنە مسکێن. ئەوانیش گیانی خۆیان بۆ بەخت ئەکرد.

٢- خوێندەواری لەو بەردە ڕەقەی شیوەکەڵ و سیاگوێزدا چ دەماغێکی بە مەحموود ئاغا و پەریچیهرە دابوو.

٣- مەسرەفی بێهوودە و هەواییی جلەبووك و شایی.

٤- کچ کە بە ئارەزووی خۆی بدرێ بە شوو، ماڵ و مێردی خۆی لا شیرینە.

٥- حەسوودی و فیتنەجۆییی قەومێك دەربارەی یەکتری، چ نەوعە پیاوێکیان لە کیس ئەدا.

٦- حکوومەتێك کە فەرق و تەرجیحی عونسوریی کرد، ڕوو لە نەهاتییە».

ئەمە پوختەیەکی هەندێ لەو بابەتانەیە پیرەمێرد لە شانۆنامەکەیا هێناونیەتە ئارا و ویستوویەتی لەم سەرەتایەدا جەختیان لەسەر بکا. لە هەمان کاتا نیشانەی ئەوەیشە کە شانۆنامەکەی بە مەبەستێکی سیاسی نووسیوە و ئاگاداری ئەو ڕاستییەیش بووە کە شانۆ دەورێکی چەند کاریگەر لە پێشخستنی گەل و بە ئامانج گەیاندنیا ئەبینێ. بەڵام وەنەبێ پیرەمێرد لەم شانۆنامەیا تەنیا لەم بابەتانە دوابێ. ئەو گەلێ بابەتی پڕبایەخی وای تریشی تیا خستووەتە ڕوو هیی وایان تیایە، بە بۆچوونی من، گەلێ لەو بابەتانەیش لە پێشترن، من بە دووری نازانم پیرەمێرد بە مەبەستی ڕەچاوکردنی بارودۆخی سیاسیی وڵات و بۆ خۆ دوورگرتن لە وروژاندنی هەندێ کۆڕ و کۆمەڵ و نەکەوتنە گێرەوکێشە لەگەڵیان، ئەو جۆرە بابەتانەی بە زەقی لە ڕیزی دەرزەکانی تەمسیلەکەدا دانەنابێ و کورتی تەنیا لەسەر

ئەو شەش بابەتە هەڵهێنابێ کە باسی کردوون.

هەرچۆن بێ و پیرەمێرد لەبەر هەرچی تەنیا ئەو شەش دەرزەی دەسنیشان کردبێ، من لەم لێکۆڵینەوەما خۆم بە بابەتبەندییەکانی ئەوەوە نەبەستووەتەوە و چ بابەتێکم زیاتر بە شایانی لێدوان زانیبێ لێی دواوم[١٣] و ئومێدەوارم توانیبێتم دەورێ لە ناساندنی پتری بیری پیرەمێردا بە ڕۆڵەکانی گەلەکەی ببینم.

پیرەمێرد لەم شانۆنامەیەدا. سەرەڕای ئەو دەرزانەی خۆی دیاریی کردوون، بە زمانی قارەمانانی شانۆنامەکەیەوە، هەڵوێستی خۆی لەبارەی کۆمەڵێ بابەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەوە دەربڕیوە کە لەناو ئەوانەیانا خۆی ناوی نەهێناون من ئەمەوێ پەنجە بۆ هەندێکیان درێژ بکەم:

١- بەیەك چاو ڕوانین بۆ ئەمبەر و ئەوبەری سنووری دەسکرد و تەقەلادان بۆ دابینکردنی سوود و قازانجی دانیشتوانی هەردوو بەر و کەڵك وەرگرتن لە دەوڵەتی هەردوولا بۆ ئەم مەبەستە.

٢- هیچ حوکمڕانییەکی ناوخۆیی، سوودبەخشی ڕاستەقینە نابێ، مادەم پشت بەپشتگیریی دەوڵەتی مەرکەزی نەبەستێ.

٣- گۆڕانی بیری بە ئایندا ناسرانەوەی هاونیشتمان بۆ بە نیشتمان و نەتەوەدا ناسرانەوەی.

٤ - گەشەکردنی بیری مرۆ لە خولانەوەوە بە دەوری سوودی خۆدا بۆ خولانەوە بەدەوری سوودی کۆمەڵدا.

٥- ڕەخنەگرتن لە بەکارهێنانی ئاین بۆ چەوساندنەوەی خەڵك و هەراو

١٣- وەنەبێ، وەك بەڵگە بۆ هەر هەڵسەنگاندنێك لەم وتارەدا، برگەیەکم لە تێکستی شانۆنامەکە هێنابێتەوە. خوێندەوار خۆی ئەتوانێ ئەو بەڵگانە بەئاسانی لە شوێنی خۆیانا لە شانۆنامەکە دەربێنێ.

ئاژاوە خستنە نێوانیان.

٦- بەختیاریی ڕاستەقینە ئەو کەسەیە خەڵك خۆشیان بوێ.

٧- گەورە ئەگەر بەڕاستی گەلی خۆی خۆش بوێ، ئەوانیش بە دڵ ئەویان خۆش ئەوێ.

٨ - خۆشەویستیی ڕاستەقینە کاتێ ئەبێ کە خەڵك بەختەوەر بن.

٩- بایەخی ئەوە کە خەڵك تێ بگەن مرۆ کاتێ ڕێزی ئەبێ کە وڵاتی ئاوەدان و گەلی بەختەوەر بێ.

١٠- داکۆکی لە هەژاران و زەحمەتکێشان بەرانبەر بەوانەی ئەیانچەوسێننەوە و بەری ڕەنجی شانیان ئەخۆن.

١١- دەوری زانست لە شارەزاکردنی خەڵکدا لە ژیانی ڕاستەقینەیان.

١٢- ئەوەی مەسڵەحەتێکی لە چەوساندنەوەی خەڵکدا هەبێ، ناتوانێ ئەرکی ڕاستکردنەوەی ناتەواوییەکانی ژیانیان لە ئەستۆ بگرێ، چونکە لەگەڵ سوودی خۆی ناگونجێ.

١٣- سیستەمی ژیانی خێڵایەتی ناتوانێ پاڵ بەخەڵکەوە بنێ بۆ خوێندەواری؛ چونکە لەگەڵ قازانجی خۆی یەك ناکەوێ.

١٤- ژیانی خێڵایەتی دڕندەییی خۆی بە ناچاری بەسەر خەڵکدا ئەسەپێنێ.

١٥- بایەخی پێگەیاندنی وەچەیەکی خوێندەوار لەناو ئافرەتانا و دەوری ئەمە لە پێگەیاندنی تێکڕای وەچەی نوێدا .

١٦- دەوری نائارامیی سیاسی لە وێرانیی وڵات و ساردکردنەوەی حوکمڕانانا لە ئاوەدانکردنەوەی، ئەگەر نیازی وایشیان ببێ.

١٧- دەوری مفتەخۆرانی ناوخۆی کاسەلێسی بێگانە لە بەهەڵەبردنی دەوڵەتی مەرکەزی و ئاشووبنانەوە لە وڵاتا.

١٨- جەختكردن لەسەر پێویستیی هەوڵدان بۆ ڕاستکردنەوەی نابارییەکانی ناو کۆمەڵ بە ئاستەم و چاوەڕوانیی لەسەرخۆی هاتنەڕووی وەچەیەکی تێگەیشتووی پێگەیشتوو بۆ وەدیهێنانی ئەم ئەرکە.

١٩- زاڵکردنی وێڵ و فام بە سەر سۆزدا و داوای خۆدوورگرتن لە هەڵوێستی سەرەڕۆیانە لە کاتی ڕوودانی کارەساتی گەورەدا.

٢٠- بە ڕووسووری پیشاندانی کەلەپووری مێژوویی نەتەوە و شانازیکردن بە هەڵوێستی مەردانەی گەورەپیاوانی گەل و، بە ناکەسبەچەو ناچیز دەربڕینی ئەوانەی بۆ تەماعی دنیا خۆیان بە کلکی داگیرکەری بێگانەوە ئەبەستن.

٢١- لە دوو تای ترازووی بەراورد پێکردنا دانانی هەڵوێستی ئەوانەی ئامانجی بەرزی نەتەوەیی و نیشتمانی و ئینسانییان ڕەچاو کردووە و ئەوانەی لە سنووری سوودی تایبەتی خۆیان بەولاوە نەیانتوانیوە هەنگاوێ هەڵبێننەوە و پشتیان لە هەموو بەهایەکی مەردایەتی و گەلدۆستی و نیشتمانپەروەری هەڵکردووە.

بەڵام بە تێگەیشتنی من بایەخدارترین بابەت لەم شانۆنامەدا هەڵوێستە لە ئاست ڕژێمی حوکمڕان و دەسنیشانکردنی جۆری مامەڵەیە لەگەڵی.

مەحموود ئاغای کەسی سەرەکیی ئم شانۆنامەیە، کە پیرەمێرد لە بڕگەیەکی شانۆنامەکەدا بە زمانی پەریچێهرەی خێزانی لەوەپاشییەوە وای لێ ئەدوێ کە پێی ئەڵێ: «من موتەحەییرم تۆ لەم بەردە ڕەقە و لەم نەسلە کەللەشەقە ئەم دەماغەت لە کوێ بوو؟» و بە زمانی خۆیشیەوە، دەربارەی خۆی، ئەڵێ: «من کوڕی سەلیم شیوەکەڵیم، باوکم لەناو دار و بەردا گەورە بووە. پیشەمان شەڕوشۆڕ و تەعەددا و کوشتن و بڕینە»..

مەحموود ئاغایەکی وا کە پاشان لە ڕەوتی بیرکردنەوە و هەڵسووڕان و

تێکۆشانا شانبەشانی پەریچێهرەی خێزانی و سەلیم ئاغای باوکی و هەموو خێرخوازانی دەوروبەری لە شارباژێڕ و لە سلێمانی و لە بانە، ئاسۆی بیری ئەوەندە ڕوون و بەربلاو ببێ، بەرانبەر بە تاوانی دەرمانخواردکرنی لەلایەن نوێنەری ڕژێمەوە لە ولاتی بابان کە موتەسەڕڕیفی سەردەمی سلێمانی بووە و لە سزای دڵسۆزی بۆ نیشتمان و ویستی چاکەدا بۆجەماوەری خەڵك، لە جیاتیی ئەوەی وەك چاوەڕوانی لێ ئەکرا عێلجاڕیی لێ بکاو هەموو خزم و کەسوکار و قەوموقیلە و چەك بەدەستانی عەشایری دەوروبەر دەنگ بدا بۆ چوونە سەر سلێمانی و بەگژاچوونی موتەسەڕیف و تۆڵە لێسەندنەوەی ژیانی بە ناحەق دوایی پێهێنراوی، لە ترسی ئەوەی نەوەکا بەر لە گەیاندنەوەی بە خێوەتەکەی خۆی زمانی بشکێ و دەمی گۆ نەکا چی لە دڵیایەتی بە براکانی بڵێ، هاوڕێکانی ڕائەسپێرێ بە زمانی ئەوەوە پێیان ڕابگەیەنن: «زینهار، لەسەر خوێنی من بە گژ حوکومەتدا نەچن..».

مەحموود ئاغا ئەوەندە ڕاستیی ڕەوتی دواڕۆژی تێکۆشانی بۆ ئەو ئامانجانەی خۆی و پەریچیهرە لە دڵیانا پەروەردەیان کردبوون، لا مەبەستە، نایەوێ براو پاشماوە و جێگرەکانی هیچ هەنگاوێکی سەرەڕۆیانە و ناوەخت بنێن و کارێ بکەن ئەو مەسەلەیەی ئەم گیانی لەپێناویا دانا، لە قوڕی خەستی ئەو پیلانە بچەقێ کە خۆپەرستانی بەرچاو تەسکی ناوخۆ و نوێنەرانی ڕژێمی داگیرکەری عوسمانی بۆ کورد و کوردستانیان نابووەوە، تەنانەت بەش بەحاڵی نوێنەری ڕژێمیش، تاوانەکە پاساو ئەدا و ئەیخاتە ئەستۆی نۆکەرە ناوخۆییەکانی و ئەڵێ: «ئەم موتەسەڕڕیفە حەرەکاتێکی زۆر خراپی کرد، بەڵام ناحەقی نەبوو، لەو پیاو ماقووڵانی وەتەنپەروەرە کە حوکومەتی ئەحمەد پاشایان ڕووخاند و پەریی ئیستیقبالی کوردستانیان خنکاند، دەربارەی من چشتێکی وایان هەڵبەستبوو کە موتەسەڕڕیف لە

خۆی ترسا و پێشدەستیی کرد».

***

ئەگەر باوەڕمان بەو ڕایە بێ کە ئەڵێ بنووسی ڕۆمان و چیرۆك و شانۆنامە لە ڕاستیدا لە کارە ئەدەبییەکەیا هەڵوێستی خۆی دەرئەخا و ئەیداتە پاڵ قارەمانانی کارەکەی و من خۆیشم لەوانەم باوەڕیان بەم ڕایە هەیە، بەڵێ ئەگەر باوەڕمان بەم ڕایە ببێ ئەڵێین پیرەمێردیش لەم شانۆنامەیدا، لە ڕاستیدا، بیروبۆچوونی خۆی بە زمانی قارەمانانی شانۆنامەکەیەوە دەرئەبڕێ. بەڵام ئەمەیش مەعنای وا نییە ئەو بیروڕایانەی لە کارە ئەدەبییەکەدا ئەدرێنە پاڵ قارەمانانی ڕۆمان و چیرۆك و کەسانی شانۆنامە، لە ڕاستیدا پێوەندییان بەوانەوە نییە و تەنیا هیی بنووسی کارە ئەدەبییەکەن نەخێر، مەعنای وا نییە. چونکە ئەگەر کارە ئەدەبییەکە لەسەر بنەمای مێژوو نووسرابێ و ئەو کەسانەی ناویان تیایا هاتووە، هەموویان یا زۆرتریان یا هەر هیچ نەبێ کەسە سەرەکییەکانیان کەسی ڕاستەقینە بن یا کەسانی وا بن لە چوارچێوەی ڕووداوە مێژووییەکەدا ئەو بیروڕایانەیان بووبێ کە دراونەتە پاڵیان، با لە کارە ئەدەبییەکەیشا ناوی تریان لێ نرابێ، ئەوە بەئاشکرا نیشانەی ئەوەیە ئەو قسە و بیروڕایانەی لە چوارچێوەی تێکستە ئەدەبییەکەدا گونجێنراون، وەك هیی کەسە مێژووییەکانینی، هەروایش لە هێڵە سەرەکییەکانیانا لەگەڵ بیروڕای بنووسی کارە ئەدەبییەکە یەك ئەگرنەوە.

مادەم لەم شوێنەدا قسەمان هاتە سەر ئەوە کە بەناو «پیاوماقووڵانی وەتەنپەروەر» بوون دڵی موتەسەڕڕیفیان لە مەحموود ئاغا کرمێ کرد و هانییان لیێ داو وتیشمان بنووس و قارەمان و کەس تێکڕا لەو بیروڕا و بۆچوونانەدا یەکد گیر ئەبنەوە کە لەکارە ئەدەبییەکەدا خراونە تەڕوو، ئەبێ لەمەوە بگەینە ئەو ئەنجامە کە پیرەمێردیش، وەك زۆر کەسانی تر، هەر لە

سەرەتـاوە دەردەكـوردە كـۆنـەكـەی دەسنـیشان كـردووە و زانـیـویـەتـی هـۆی هۆیانی كوێرەوەریی ئەم خەڵكە و پاشكەوتوویی و شوێنكەوتوویی ئەم نیشتمانە هەر خودپەرستی و شوێنی مەسڵەحەتی تەسك و چاوچنۆكانەی خۆكەوتنی چینێكی دز و جەردە و خەڵك ڕووتێنەوە و خۆفرۆش و خوێنمژە كە پیرەمێرد بە زمانی مەحموود ئاغاوە وایان وەسپ ئەكا كە ئەڵێ: «ئەم یادگارانە وەیانزانی كە ئەحمەد پاشا نەما خۆیان جڵەوی حوكوومەتیان بەدەستەوە دەبێ، كەچی ئەشباهیان تەحسیلدارییان دەست ناكەوێ. ئێستاش بە خەیاڵی ئەمەن ئیجارەی شارباژێڕ بكەن و دێهات بگرنە دەست خۆیان. ئەوە خەیاڵی مەحاڵە». كەواتە وەك چۆن تاقمێكی لەهەل گەڕی جلخواری خۆپەرست هەزار درۆ و دەلەسەیان بەنیازی بەد لەگەڵ هەندێ ڕاستی بۆ مەبەستی چەوت هێنراوە ئارا، پێكەوە شێلا و كارێكیان كرد دەوڵەتی عوسمانی میرنشینی بابان، وەك میرنشینەكانی تری كوردستان، لەناوبەرێ، هەر تاقمێكی لەو بابەتەیش بوون ئەو بنەمایەیان لە بنەوە هەڵتەكاند كە مەحموود ئاغای شیوەكەڵ بە هاودەنگی لەگەڵ ژنە ڕۆشنبیر و ئازادبیرەكەی و بە ڕەنگ بۆ ڕشتنی سەلیم ئاغای باوكی پێكەوەی نابوو بۆ سوودی كوردی ناوچەكە و سنووری نێوان بەشی عوسمانی و بەشی عەجەمی هەرێمی شارباژێڕ و بانەی شكاندبوو و كاری بۆ ئەوە ئەكرد كاروباری ناوچەكە بەدەست كەسانی خۆماڵییەوە بێ و زەبروزەنگ و جەوروستەمی جەندرمەی عوسمانی و سەربازی ئێرانی لە كۆڵی ڕەش و ڕووتی لادێی ئەو ناوچەنە هەڵگیرێ. ئەمانە ئەم نامەردییەیان بۆ هیچ نەكرد بۆ ئەوە نەبێ خۆیان، وەك بەرماوەخۆری داگیركەر، بتوانن دوو سێ گوندی كاول و وێرانی شارباژێڕ بە ناوی ئیجارەوە لە دەوڵەت وەرگرن و ڕووتاندنەوەی ئەو گوندییە هەژارانە و لێ زەوتكردنی چوار بار ترێ و مێوژ و ئـیـزرەم بـاسووق و بـە بـەسەرادانـی دوو سوخرە و دوو بـێگـار، چـەند

لیرەیەکیان لێ کۆکەنەوە و گیرفانی خۆیانی پێ گەرم بکەنەوە.

هەر لەم شانۆنامەیەدا پیرەمێرد بەپێی بارودۆخی سەردەم و پشت بەو ڕادە تێگەیشتنەی لە سیاسەتی جیهانا و ئەو ئاگادارییەی لەبارەی توانی ناوخۆی کوردەوە بوویەتی، لایەنگریی لەوە کردووە کە ئەم میللەتە لە چوارچێوەی دەوڵەتی حوکمڕانی سەردەما کە ئەودەمە دەوڵەتی عوسمانی بووە، خاوەنی قەوارەیەکی ناوخۆیی بێ و بۆ سوودی وڵات و خەڵکی وڵات هەمیشە ڕێگایەك بگرێتە بەر بەری لێ نەگیرابێ و دەرگای لەڕوودا کلیل و کلۆم نەکرابێ. ڕاستەکەیشی ئەوەیە ئەتوانین بڵێین پیرەمێرد لەم جۆرە بیرکردنەوەیەیا پشتی بە میراتێکی مێژوویی دوورودرێژی کورد بەستووە. کورد کە تێکڕا هەمیشە کۆمەڵێ میرنشینی دەرەبەگیی جیاجیای لە هەرلایەکی کورستانا بووە، ئەو میرنشینانەی هەمیشە تێکڕا لەگەڵ دەوڵەتی گەورەی وەخت بەوجۆرەیان بە سەربردووە کە دان بە فەرمانڕەواییی ئەو دەوڵەتە گەورەدا – بنێن و لە کاروباری خۆیانا کەموزۆر سەربەخۆبن. تەنانەت دەوڵەتی عوسمانییش پاش داگیرکردنی کوردستانی ئێستای عێراق و تورکیا هەر بەم جۆرەی مامەڵە لەگەڵ ئەکردن و تەنیا لە سەدەی نۆزدەیەمدا سیاسەتی خۆی گۆڕی و کەوتە تێکدانی یەك لەدوای یەکی ئەو میرنشینانە، کە ئەمە بە بۆچوونی من پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی وردە تا هۆکەی بزانرێ و بگەینە ئەوە ئاخۆ دەوری دەوڵەتە ئیمپریالیستەکانی ئەورووپا لە خستنەسەر ئەم سیاسەتەی دەوڵەتی عوسمانیدا چی و چۆن بووە.

بگەڕێینەوە بۆ سەر ئەسڵی مەتڵەب.

ئەوەتە لە شانۆنامەکەدا مەحموود ئاغا ئەیەوێ هەر لە ڕێگای هاوکارییەوە لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی مەسڵەحەتی هاونیشتمانەکانی دابین بکا و بیر لەوە ناکاتەوە ڕێگایەکی تر بگرێتە بەر. ڕەنگە زۆر کەسی

خوێنگەرم کە بەمە بزانن، بە چاوێکی پڕ لە گومانەوە بڕواننە مەحموود ئاغا و تەنانەت پیرەمێردیش کە بیرێکی وای خستووەتە دووتوێی شانۆنامەکەیەوە. بەڵام مەحموود ئاغای نووکی قەڵەمی پیرەمێرد و پیرەمێردی سەر زمانی مەحموود ئاغا وا بیرناکەنەوە. ئەوان سەنگوسووکیی وەزعەکە باشتر ئەکەن و ئەزانن ئێمە خۆمان چەندمان لە توانا هەیە کە موتەسەڕیفی عوسمانی لە سلێمانی بە فیتنەجۆیی و بەدگۆییی هەندێ لەوانەی لە بەر تەماعی خۆیان بۆ مەحموود ئاغایان لا تێ چاندبوو و دڕدۆنگیان کردبوو لێی، ئەنێرێ بەدوای مەحموود ئاغادا و پیلانی بۆ ناوەتەوە دەرمانخواردی کا، لە مەجلیسا لێی ئەپرسێ: «مەسئەلەی دەرکردنی ئەمانوڵڵا کوڕی کەریم خانی حاکمی بانە چییە؟». مەحموود ئاغا وەڵام ئەداتەوە: «پاشام، ئێمە لەگەڵ بانەدا دراوسێین. هەموو ئاڵوویر و خڕیدو فرۆخت و تیجارەتی ئێرانمان بە واسیتەی بەندەری بانەوەیە. بانەیش لە زەمانی حکوومەتی بەنی ئەردەڵانییەوە تا پێش کەریم خان حاکمی کوردەواریی بووە هیچ فەرقێکی نەکردووە. کەریم خان داوای کارپەرداز و پەساپۆرت و ویزەی لە تەبەعەی ئێمە دەکرد و دەستی دوو کەسی تەبەعەی عوسمانیی بڕیبوو. یۆنس خان کە نائیبی حوکوومەت بوو لەنگەری بۆ ڕاگرتبوو، بەڵام ئەمجارە کە دەستی ئەو پیاوانەی بڕی، تەبەعە و شابەندەر گەلەکۆمەکییان لێ کرد، ڕای کرد. زاتەن یۆنس خان بە وەکالەت لەوێ ئیفای وەزیفە دەکا. هێشتا حوکوومەتی ئێران حاکمی تری نەناردووە».

«موتەسەڕڕیف: ئەی تۆ بۆچی چووبوویتە بانە؟»

«مەحموود ئاغا: من خۆم هیچ کوێ نەچووم. مامەکانم بۆ خوازبێنی چووبوونە بانە. من ئەگەر هەرچی بکەم، ئایا خزمایەتی و ئایا موعاوەنەت لەگەڵ ئەمانەدا، هەمووی بۆ تەقوییەی وەزیفەی ڕەواجی کاری

حوکوومەتە. شوکر بە سایەی خواوە نە نوفووزی ئەجنەبی دەناسم، نە (کاپیتۆلاسیۆن). ئەمەش سەربەرزی و حورمەتی ئێوەی تێدایە».

«موتەسەڕیف: باشە. من زۆر لە تۆ مەمنوونم. با بچینە سەر سفرە...».

جا کە پاش ئەم مەمنوونییە بەدرۆیە و پاش ئەم بانگهێشتنی سەر سفرەیە، کە نۆکەرەکانی موتەسەڕیف پیلانە چەپەڵەکەی بەجێ دێنن و قاوەی ژاراوی دەرخواردی مەحموود ئاغا ئەدەن، لەگەڵ هەموو ئەمەیشا مەحموود ئاغا لە سەرەمەرگا ئەم قسانە ئەکا: «زینهار، نەکەونە سەودای موخالەفەتی حوکوومەت. ئاخ چی بکەم بەختی کوردەواری نەبوو. ئەوەی من ئەمویست و تەعقیبم ئەکرد خدمەتی وەتەن بوو. خدمەتی وەتەنیش بە پشت ئەستووریی حوکوومەت ئەبێ. هەرچی حوکوومەت ڕووی لێ وەرگێڕا، شێر بێ، ڕێوییە».

خوێن ساردی و واقیع بینی و دوورئەندێشییەکی وەك ئەمەی لەم بڕگەیەی پێشەوەدا خراوەتە ڕوو، لەلایەن کەسێکەوە کە چارەك سەعاتێ پێش ئەم قسانەی، ئەوەی ئەو داوای ملپێچی لێ نەکردن و بەگژانەچوونی ئەکا، دەرمانخواردی کردبێ و لەسەر سفرە و خوانی میوانداریی ماڵی خۆی بەو شێوە نامەردانەیە کوشتبێتی و هەروا بەشانازییەوە خستنە پێش چاوی جەماوەری خوێندەوارانی نەتەوەی، لەلایەن پیرەمێردێکی ڕۆشنبیری خاوەنی ئەو دڵە گەورەی پڕ لە خۆشەویستی لە ناخی دڵ و دەروونا ڕیشە داکوتاوەی کورد و کوردستانەوە، نیشانەی هەستێکی هەرە باڵای سیاسەتمەداری و ڕەچاوکردنی سوودی ڕاستەقینەی دوارۆژی گەل و بە هەڵدێرا نەبردنیەتی. من خۆم کە ئێستا ئەم هەڵوێستەی ئەوان ئەگێڕمەوە، نەك هەر وەختە بڵێم پێم تەحەممول ناکرێ، بەڵکو درۆیش ناکەم ئەگەر بڵێم ناتوانم بەئاسانی داکۆکیی لێ بکەم. وا ئەزانم زۆر لەوانەیش ئەم چەند دێڕە ئەخوێننەوە هەروەك من وان. بەلام سیاسەتی ڕاستەقینە هەڵسەنگاندنی

هەموو ڕوویەکی مەسەلە و دۆزینەوەی وەڵامی دروستی لەسەر بنەمای توان و لێهاتن بنیاتنراوی هەموو ئەو پرسیارانەیە ژیان لە هەر بارودۆخێکی تایبەتیدا ئەیانخاتە بەردەم.

بە پێچەوانەی ئەوەوە کە بەدرێژاییی مێژووی میرانی بابان و سۆران ڕووی داوە کە ناکۆکیی ناوخۆیان بە پشت بەستن بە ڕۆم دژی عەجەم و بە عەجەم دژی ڕۆم چارەسەر کردووە و لەگەڵ ئەم لا تێکچووبن پەنایان بردووەتە بەر ئەولا و بە پێچەوانەیشەوە، پیرەمێرد لەم شانۆنامەیەیدا بە زمانی یەکێ لە کەسە سەرەکییەکانییەوە کە سەلیم ئاغای باوکی مەحموود ئاغایە دژی ئەم خۆ بەسەرلایەکا دژی لایەکی تر ساغکردنەوەیەیە و با لە مەودایەکی تەسکی وەك سەرسنووری شاربـاژێڕ و وڵاتی بانەیشا بێ، هەوڵی ئەوەیەتی لە کورد بگەیەنێ ئەبێ کارێ بکرێ دڵی هەردوولا ڕابگیرێ، ئەوەتە بە زمانی سەلیم ئاغاوە بەم جۆرە لە دامەزراندنی یۆنس بەگی ئەحمەد بەگ بەحاکمی بانە لەلایەن ئێرانەوە و بە هەوڵ و تەقەلای خۆیان لای والیی سنە و لایەنگرتنی والی و بەفەرمانی شای عەجەم ئەدوێ و ئەڵێ: «زاتەن کە خوا ئەمدیوی دایە دەست ئێمە و لەمدیو مەحمـوودی کوڕم بە ئیرادەی پادشای عوسمانی قائیمقامی هەموو شاربـاژێڕ بێ و لەودیو یۆنس خانی کوڕیشمان حاکمی بانە بێ و ئەمدیوە و دیو یەك کەون و ڕۆم و عەجەمیشمان بەدەستەوە بێ، خوا یار بێ هیچ قووەتێ نامانلەرزێنێ».

بەم جۆرە، بۆ یەکەمین جار، پیرەمێرد بیرێکی وا دێنێتە ئاراوە. لەسەر بنەمای کەڵك وەرگرتنی لەیەك کاتای کورد لەمدیو و لەودیو بێ، لە جیاتیی ئەوەی ببن بە ڕەگەزێکی ئاڵۆزییی ژیان و ناکۆکیی نێوان.

ئەمەیش لەگەڵ ئەو فەلسەفەی پیرەمێرد خۆیە ئەچێتەوە سەریەك سەرچاوە کە ویستوویە هەرچی گیروگرفتی ژیانی کوردەوارییە لە ڕێگای

ئاشتیخوازانەوە لەگەڵ ئەوانەی پێوەندییان بە مەسەلەکەوە هەیە چاربکرێ.
ئەم بۆچوونەی پیرەمێرد کە بە زمانی سەلیم ئاغاوە دەری ئەبڕێ، یا بە پێچەوانەوە، هەر هیچ نەبێ، بەش بە حاڵی ئەو سەردەمە، زیرەکانە و دووربینانە و واقیعبینانە بووە و بۆ سوودی دانیشتوانی هەردوو بەری سنووری ناوچەکە و قازانجی ڕاستەقینەی هەردوولای، چ لە ئاستی ناوچە و چ لە ئاستی وڵاتدا – دابین کردووە و یەکێکیش بووە لە ڕێگاکانی بڕینی دەستی ئیمپریالیستانی ڕۆژاوایی کە هەمیشە بەدوای بیانوویەکا گەڕاون پەنجەی پێ وەردەنە ناو کاروباری هەر وڵاتێکی ڕۆژهەڵات، تا پاشان خۆیان، وەك ناوبژیکەر، بێنە پێشەوە و لەو ڕێگایەوە جێ پێیەك لەو ناوچە و وڵاتەدا بۆ خۆیان بدۆزنەوە و دزدەسەکێکی خۆیانی بۆ سوودی دواڕۆژیان تیا دابنێن.

***

پیرەمێرد کە لە شانۆنامەکەیا ئەیەوێ، نموونەی پیاوی گەورە و کارامە بۆ کورد دروست بکا، ئەو شێوە کۆنانەی گەورەیی ڕەت ئەکاتەوە کە لەسەر بنەمای پێوەندیی ژن و ژنخواز لەگەڵ بنەماڵە و خێزانی دەوڵەمەند و دەسەڵاتدار بنیات نراون و شێوەیەکی نوێ دێنێتە ئاراوە کە بنچینەکەی یەکتری ناسین و لەیەك گەیشتن و بەهرە و توان و لێهاتنی ئەو ئافرەتە بێ کە بۆ خوازبێنیی دەسنیشان ئەکەن.

ئەوەتە کە سەلیم ئاغای باوکی مەحموود ئاغای کەسی یەکەمی شانۆنامەکە، مەحموودی کوڕی لەگەڵ ئەحمەدبەگی کەندەسوورە ئەنێرێ بۆ سیاگوێز، مەحموود هۆمەری خەزنەدار مەعنای ئەم ناردنەی مەحموود ئاغا بەوە لێ ئەداتەوە کە بچێ چاوی بە پەریچێهرەی کچی ئەحمەدبەگ بکەوێ، بەڵکو دڵی بیگرێ و داخوازیی بکا و بە سەلیم ئاغا ئەڵێ: «ئاغا، خوا موبارەکی کا. وا تێ گەیشتم مەحموودی کوڕت دەنێری بۆ سیاگوێز

بکەوێتە حەڵقەی کەمەندی زوڵفی پەریچێهرەی کچی ئەحمەد بەگەوە. هەرچەند بۆ سیاسەتی ئەمڕۆ تێکەڵی و خزمایەتی لەگەڵ ئەماندا بەجێیە، بەڵام مەحموودی کوڕی تۆ نەمامی باغی دەوڵەتی عوسمانییە و قائیمقامە و بەهۆی قائیمقامەتییەوەیە کە ئەم لەشکر و سوپای ئالان و شاربازێڕ و بەرکێو، ئەم بگرە و بەردەیەی بەدەستەوەیە. ئەگەر نەزەری حوکوومەتتان لەسەر نەبێ لەم بەردە ڕەقەدا دەبێ ئێوە هەر ماشی هۆمەرنیسک بخۆن و مەگەر تەنیا لە چوار دێی سیوەیلەکەدا بتاننناسن. لەپێش چاومانە دوێنێ، هێشتا نەبووە بە پێری، نەرە شێرێکی وەك عەزیزبەگی بابان کە بە حەسەب و نەسەب شەجاعەت قیاسی لەگەڵ ئێوە ناکرێ، خزابووە قەڵای سرۆچك بەڕوویان دەکرۆشت و خوێڕییەکی وەك سمایل پاشایان ناردبووە سلێمانی، حاکمیی سلێمانی دەکرد چونکو کەمەربەستەی دەوڵەت بوو. ئێستابە من بێ، ئەگەر بۆ قووەتی عەشائیری بێ وا وەڵەدبەگیی جاف زاواتن، مەحموود یا ژنێکی لە میر ئاودەلییان بۆ بێنە، یا لە سلێمانی کەسێکی ئەرکانی حوکوومەت بگرنە دەست. بزانە جاف بە ئەکسەرییەت ژن لە سلێمانی دێنن کە حوکوومەتیان بەدەستەوەیە. ئینسان دەبێ تەنیا بۆ ئەمڕۆ نەژی، سبەی ڕۆژی ئەولاد و عەشیرەت و کەس و کاریشی لەپێش چاو بێ». سەلیم ئاغا لە وەڵامیا ئەڵێ: «ئاغا، بەخوا فکرەکەت پەسەندە، بەڵام نسیب و قسمەت بەدەست خوایە».

سەلیم ئاغا، دیارە، تەنیا بۆ لە ڕوودامان هەر ئەوەندە بە مەحموود هۆمەر ئەڵێ و قسەکە لەویا ئەبڕێتەوە.

سەلیم ئاغا کە ئەزانێ کچی ئەحمەد بەگ لە هەموو ڕوویەکەوە شایانی خواستنە: خوێندەوارە، ئازادبیرە، بە ڕا وتەگبیرە. بۆ دواڕۆژی ئەو پرۆژانەی، لە دڵی خۆیا، لەمدیو و لەودیو، بۆ مەحموود ئاغای کوڕی بنیات ناون، بەسوود و کەڵکە – بەو قەدەرە قسەکەی خۆی لەگەڵ مەحموود هۆمەر

بڕیوەتەوە و مەحموود ئاغایش چووە بە ڕێی خۆیەوە.

***

دیارە، پیرەمێرد کە باوەڕی بەگەشەکردنی بەئاستەم لەسەرخۆ و لەسەر بنەمای بنیاتنانی پتەوە، لەبارەی ژیانی خێزانییشەوە، وەك بەشێکی پڕبایەخی ژیانی مرۆ، بۆچوونی تایبەتیی خۆی هەیە کە بە دوور و درێژی لە دەمەتەقێی نێوان مەحموود ئاغا و پەریچێهرەی پاش دیدار و بە یەکگەیشتنیانا ڕوونی ئەکاتەوە.

پیرەمێرد، لە شانۆنامەکەیا بەیەك گەیشتنێکی، وەك بەدەسەنقەست دروستکراوی، لە نێوان بووك و زاوای دواڕۆژا ڕێك خستووە. لە گفتۆگۆی نێوانی ماوەی ئەو بە یەکگەیشتنەیاندا ئەم ڕستانەمان بەرگوێ ئەکەوێ:

پەریچیهرە تێگەیشتنی خۆی لە مەسەلەی ئافرەت لەم ڕستانەدا دائەڕێژێ: «وا دەزانن هەرچی بەشی ئافرەت هەیە خوا هەر بۆ ئەمەی خەلق کردوون ئەسبابی کەیف و هەوا و هەوەسی کوڕان بن و نێرینەیش کە ئافرەتی دی بە حەڵوای نەرمەقووتی بزانێت. ئیتر ئەمنییەتی نامووس نییە. ئاخ، ئەمویست خوا یا بە ئافرەتی خەلق نەکردامایە یا نەمخوێندایە وە لەبەر خەڕەکدا دانیشتمایە بێ حیسس و بێ شوعوور، دەماغم بە حیکایەتی دێو و پەری و چەرخوفەلەکی پیرێژنەکان پەروەردە ببوایە، ئەوسا نەمئەوت ژنانیش حەقی حەیات و مەوجوودییەتیان هەیە و بە شیربایی نافرۆشرێن و بۆ تەشکیلی عائیلە و دڵسۆزی بۆ مێرد و ئەولاد لە پیاوان لەپێشترن و لە حەیاتی عائیلەدا ڕوکنی موهیممن..».

لە مەحموود ئاغایش ئەم ڕستانە لە وەڵامی پەریچیهرەدا ئەبیسین:

«خوێندەواری و ڕۆمانی تورکی و کتێبی ئەحمەد مەدحەت، ئادابی موعاشەرەتی ئورووپا، هەمدەم و هەم فکریی سالم و کوردی کە زۆرم خۆش ئەویستن و هەمیشە لە خزمەتیانا بووم، وایان چەسپاندۆتە کەللەمەوە کە

ئافرەت ئەبێ نیوەی حەیاتی پیاو بێ، هامدەم و دڵسۆز، هەم سەودا و بەسۆز بێت. غایەی هەردوولا تەشکیلی عائیلە بێت. مەرام لە تەشکیلی عائیلە نەوەی چاك پێگەیاندنە کە خزمەتی خاك و عەشیرەت و قەوموقیلە بکەن وە نەهێڵن وڵاتیان پامالّی بێگانە بێت و میللەتی داماوی دەستی دوشمن نەبن».

بەم جۆرە گفتوگۆ لە نێوان هەردوولادا بەردەوام ئەبێ.

پەریچیهرە ئەڵێ: تۆ «عەجائیبت لە من ما چۆن لەم بەردە ڕەقەدا ئەم لێکدانەوەیەم هەیە. منیش سەرم لە تۆ سڕماوە ئەم زەبروزەنگە لە عاقاری پیاو، ئەم نەرمونیانییە لە ڕاستی ژنان لە کوێوە پەیدا بووە؟ جارێ تۆ سیوەیلیت، کە سیوەیلی کەللەیان لە گوێزیان سەختترە و مەحموودی سەلیم شیوەکەڵیت کە لە هەموو براکانی جەنگاوەرترە، چۆن ئەم فەلسەفەی حەیاتەت بۆ حەل بووە؟ من لە تۆ موتەحەیرم و تۆ لە من سەراسیمە. کەواتە با باوەڕ بەیەك بکەین. کتێبی تورکییش ئەخوێنمەوە. هێجگاری لە ڕەوشتی ئێرەم لاداوە و ئەمەم گرتووەتە پێش چاو کە ڕۆژێ سەرم پان ئەکەنەوە. باز پێم خۆشە، قوبووڵی عیززەتی نەفس شکاندن ناکەم».

مەحموود ئاغایش ئەڵێ:

«ئەگەر ئێمە هەردووکمان لەم ئەخلاق و تەبیعەتەدا بین، هیچ نەبێ خۆمان لە ژیانی هامسەری و هامفکری لەززەت ئەبەین و بە مەحەببەتی ئەخلاقییەوە خۆش ڕادەبوێرین. ئەمە یەك. دووهەم هەر مەحسوولێکی حەیاتمان ببێ، ئەوانیش لەسەر سروشتی ئێمە بڕۆن، سەعادەت و بەختیاری بۆ خۆیان تەئمین دەکەن و لە ڕێدا هەیە کەڵکی میللەت و وەتەنی خۆیان بگرن».

***

مەحموود ئاغا لەم وەڵامەیدا بۆ پەریچیهرە کە بۆ خۆی نیمچە موحازەرەیەکە، ئەچێتە سەر یەکێ لە نیشانەکانی چەرخی نوێ، چەرخی

دەرکەوتن و پێگەیشتن و گەشەکردنی نەتەوە. کە چۆن لایەنگریی خەڵك لە شێوەی جارانیەوە کە لەسەر بنەمای ئاین بووە، ئەگوێزێتەوە بۆ شێوەیەکی نوێ کە لەسەر بنەمای نەتەوەیی و نیشتمانییەوە، ڕەخنە لەوە ئەگرێ کە ئەو سەردەمە خەڵك لەسەر بنەمای یەکێتی و جیاوازیی ئاین پۆلبەندی و ڕیز ئەکران و ئەدرانە پاڵ یەك پێوەند، بەڵام ئێستا لەسەر بنەمای نەتەوە و نیشتمان و یەکێتیی کەسانێکی سەر بە یەك نەتەوە یا یەك نیشتمان بە بناغەی یەك بەرەییی کۆمەڵانی خەڵك دائەنرێ.. لەم بارەوە، بە زمانی مەحموود ئاغاوە، لە شانۆنامەکەدا وتراوە: «لە زەمانی سەعادەتەوە تا ئەم قەرنی ئەخیرە، ڕابیتەیەك کە هەموو میللەتێکی یەك دەخست، دین بوو. چەندێك دینیان کرد بە ئالەتی شەڕوشۆڕ. هەر حوکمدارێ ئارەزووی ببوایە بچوایە بەگژ حوکوومەتێکی تردا ئیعلانی جیهادی ئەکرد. موسوڵمان موسوڵمانی بکوشتایە جیهاد بوو. ئێران و تورك کە هەردووکیان خودایێك و پێغەمبەرێکیان دەپەرست، بە ناوی جیهادی دین یا ئیختیلافی مەزهەبەوە، یەکتریان دەکوشت، خێر بوو. ئێستا خەڵك لەم فرۆفێڵە گەیشت. ئیتر نە ئەهلی سەلیب بۆ دین یەك دەگرن، نە ئیعلانی جیهادی خەلیفە. تەنیا ماوەتە سەر ئەوە ئەو خاکەی کە باوك و باپیری تیا هەڵکەوتووە و براوەتەوە و نیشتمانە و خۆتی تیا دەژیت، نیگەهداریی ئەو خاکە کە وەتەنی پێ دەڵێن. ئەوە پێش هەموو مەرامێك دەکەوێ».

پیرەمێرد، هەروا لە ڕیزی قسەکانی مەحموود ئاغادا کە بۆ پەریچیهرەیان ئەکا، شێوەی ئەو کۆمەڵگای کوردەوارییە نەخش ئەکا کە چاوی بڕیوەتە وەدیهاتنی. کەسی سەرەکیی شانۆنامەکەی وا ئەخاتە پێش چاو کە مرۆیەکە لە کۆت و زنجیری تەنیا بۆ خۆ ژیان ڕزگار بووە و بووە بەکەسێکی کۆمەڵایەتیی بۆ کۆمەڵ ژیاو، واتە ئەیەوێ کاری تاکەکەس بۆ سوودی تێکڕای کۆمەڵ بێ و کە کۆمەڵیش گەیشتە ئەم ئاستە باڵا و بڵندی مرۆڤایەتییە و گەشەی کرد، بۆ هەر تاکە کەسێکی وەك بۆ هەموو کۆمەڵ

ئـەڕوانـێ. لـەم ڕووەوە پـیـرەمـێرد بـە زمـانـی مـەحـمـوود ئـاغـاوە کـە لـەگـەڵ پەریچیهرەی هـاوسـەری ژیـانی سبـەینێی ئـەدوێ، ئـەڵێ: «ئـەگـەر تۆ نیشتمـان نــەپــارێزی، قــەوم و عــەشرەت و کــەسوکــارت دەربــەدەر ئــەبـن و بـێکـەس دەمـێنـیتـەوە. پیـاو کـە بێکـەس بـوو، لـە هـەمـوو لایێکـەوە تێی هـەڵئـەدەن و فـەرزەن تـێیشیـان هـەڵـنـەدا و دەوڵـەمـەنـدیش بـوو، بـەپـێی ئـارەزووی بەشەرییەت و حیسسی ئیجتیماعیی ئینسانییەت پیاوی تەنیا غەریبە و غەریبیش لەززەت لە دنیا نابینێ. وا خۆشە پیاو پارووە نانێکی ببێ لەناو کەسوکار و قەوموقیلەدا بیخوا. مادام زیندەگانی گرو پفێکە ، ئەوەی بۆت دەمێنێتەوە هەڵکردی یەکدڵی و دڵسۆزی و خۆش گوزەرانیی ناو قەوم و نیشتمانە. ئەگەر تۆ میللەتی خۆتت خۆش بوێ، ئەوانیش تۆیان خۆش دەوێ. سەعادەت لە سەعادەتی زیندەگانیی خۆشەویستیدایە.

عیشق و سەودای جەماڵێك فەردییە. ئێستا بڵێین هەردووکمان یا بۆ جـەمـاڵ یـا بـۆ کـەمـاڵ یـەکـتـریـمـان خـۆش دەوێ، هـەرچـی بـڵێیت ئـەمـە خـوسووسیـیـە، لـەززەتـی خۆشەویستییـەکـی عـومـوومـی تیـا نییـە. هـەرگـاە عـومـووم خـۆشیـویستـی، ئـەوسایـە لـەززەت لـە خۆشەویستیـی خـوسووسی دەبینی، چونکو ئەگەر قەوموقیلەت خۆشیان نەوێیت، با منیش زۆرم خۆش بـوێیت، بـاز ئـەو لـەززەتـەی نـیـیـە. وەقـتـێ لـەززەتـی خۆشگوزەرانـی دەبـێ، میللەتت دەوڵەمەند بن، زەلیل نەبن. هەرچەند چاوت بە زەلیلی و داماوییی ئەوان بکەوێ، تۆ هەرچی بیت، دڵت دەگیرێ و عەیشت تاڵ ئەبێ. بەڵام کە عەشرەتت لەپێشەوە بوو و وەتەنت ئاوا بوو، لە هەر گۆشەیێکەوە شایی و سەیرانێك دەبێ و لە هەر کەسبێکیدا گوزەرانێ دەبێ، ئەوسا بە دڵخۆشییەوە دڵداری خۆشە».

ئەمەی پیرەمێرد بە زمانی مەحموود ئاغاوە بە پەریچیهرە و لە ڕێگای ئەوەوە بە هەمووماني ئەڵێ، پوختەیەکی هەموو فەلسەفەی خێرخوازانی

بەدرێژاییی مێژووی مرۆڤایەتییە هەر لە پێغەمبەرانی خواوە بیگرە تا چی حەکیم و فەیلەسووف و کەسانی مرۆپەروەر و ئینساندۆستی ڕووی ئەم سەرزەمینەیە، بەڵام بەگوێرەی ڕیزبەندیی نوێی قۆناغەکانی ژیانی ئادەمیزاد دەرزی بیروباوەڕی شۆڕشی دیموکراتیی ئورووپایە کە لە شۆڕشی فەرەنسەوە دەستی پێ کردووە، لەگەڵ ئەوەیشا کە هێشتا نەك هەر لە ئورووپای زادەی شۆڕشی فەرەنسەدا، بەڵکو لە سەرانسەری جیهانا بەڕادەیەکی پوخت و تێروتەسەل نەهاتووەتە دی و هێشتا ئەرکی خەباتێکی زۆرو سەخت لە ئەستۆی مرۆڤایەتیدایە بۆ وەدیهێنانی. هێنانەدیی ئەرکی وا هەرگیز کارێ نییە بە کۆمەڵگایەك نییە ڕەحم و بەزەیی جێی تیا نەبێتەوە و لەسەر بنەمای خوێنمژینی بەشی زۆری خەڵك بۆ سوودی کۆمەڵێکی کەم دامەزرابێ. ئەرکی کۆمەڵگایەکی بەڕاستی سۆشیالیست و دیموکرات و ئینساندۆستە. هاتنەدیی ئەرکی وایش زەمانێکی زۆری ئەوێ، بەڵام پیرەمێردی ئینسان و ئینساندۆست بە پێویستی سەرشانی خۆی ئەزانێ بە زمانی مەحموود ئاغاوە هاونیشتمانانی خۆی بەم گیانە پیرۆزە پەروەردە بکا.

***

پیرەمێرد بۆ ڕزگاربوونی گەل لە بەشێکی زۆری ئەو دەرد و ئازارانەی بەدەسیانەوە ئەناڵێنێ، پشت بە خوێندەواری ئەبەستێ. ئەولای وایە ئەگەر خوێندەواری بەناو ئەم خەڵکەدا بڵاو ببێتەوە، خەڵك چاویان ئەکرێتەوە و فرۆفێڵی کەسانی درۆزن و ساختەچییان بەسەرا تێ ناپەڕێ، چونکە هەر ڕووداوێکیان هاتەڕێ و هەر بیروباوەڕێکیان لە هەر بەرگ و سیپاڵێکا پیشان درا، ئەتوانن پشت بە هێزی خوێندەواری لەو ڕووداوە بکۆڵنەوە و ئەو بیروباوەڕە تاوتوو بکەن و هەڵوێستی ڕاستی پێویستیان لە ئاست وەربگرن.

کەواتە، ئەو خوێندەوارییەی پیرەمێرد بەدوایا عەوداڵە بۆ گەلەکەی، نە

تەنیا توانی لەیەککردنەوەی خەتی ڕەش و سپییە و نە تەنیا بڕینی قۆناغێ یا زیاتر لە قۆناغەکانی خوێندن، هەرچەند ئەم دوو پلەیەی خوێندەوارییش بایەخێکی گەورەیان هەیە و مەرجی دەس لێ هەڵنەگیراوی گەیشتن بە خوێندەواریی ڕاستەقینەن. ئەو خوێندەوارییەی پیرەمێرد بە زمانی مەحموود ئاغای کەسی یەکەمی شانۆنامەکەیەوە بە ئاواتی ئەخوازێ بۆ میللەتەکەی، گەیشتنە بە حاڵەتی هوشیاری. گەیشتنە بە قۆناغی گواستنەوە لە خۆپەرستییەوە بۆ کۆمەڵپەرستی.. ئەوەیە کە مەبەستبوونی ئاوەدانی و پێشکەوتنی وڵات و سەربەرزی و سەرفرازیی گەل ببێ بە شتێکی جێگرتوو لە دڵ و دەروونی هەر هاووڵاتێکا و بچێتە ناو خوێنییەوە و وەك داب و نەریتی جێگیربووی بە میرات بۆ ماوەی سەدان ساڵی باب و باپیران لەناو کۆمەڵا بچەسپێ.. ئەو خوێندەوارییەی کەوا پیرەمێرد مەبەستیەتی لە هەموو ئاوەدانییەکی کوردەوارییا بڵاوببێتەوە، خوێندەوارییەکە مرۆ ببەستێتەوە بە گەل و وڵاتەوە و وای لێ بکا خۆشی و ناخۆشیی ژیانی خۆی لە خۆشی و ناخۆشیی ژیانی گەل و باری وڵاتا ببینێتەوە، چونکە لای وایە قەدری هاونیشتمان بەوەوە بەندە کە وڵاتی ئاوەدان و میللەتی لە مافی خۆبەرخوردار و ڕێز لێگیراو بێ. خۆ ئەگەر وانەبوو، واتە نە وڵات ئاوەدان و نە میللەت لە مافی خۆی بەرخوردار بوو، ئەوە وا ئەگەیەنێ خەڵکەکە بۆ مەبەستی ئاوەدانیی وڵات و لە ماف بەرخورداریی خۆیان هەوڵ نادەن، با بەدەمیش لە ئیددیعای بێ بنەمای نیشتمانپەروەری هیچیان نەهێشتبێتەوە.

کە میللەتیش هەوڵی بۆ ئاوەدانیی وڵات و لە ماف بەرخورداریی خۆی نەدا، ئەوە واتە هەرکەس لە دووی سوودی تایبەتیی خۆی ئەگەڕێ و ئەوەی خاوەن دەسەڵات بێ خەڵکی تر ئەکا بە ژێردەستەی خۆی و لەم حاڵەدا وڵات ئەبێ بە هەرا و پشێوە و ئەوەی بتوانێ دەس ئەگرێ بەسەر ناوچەیەکا و تیا ئەبێ بە دەرەبەگ و خەڵکەکەی ئەکا بە ڕەنجبەری خۆی و سوودی تایبەتی

ئەبێ بەو سەنگ و ترازووەی هەر کەس سەنگوسووکیی کاروباری پێ ئەکا و کە وایش بوو کەس نابێ بەشتێکی ڕاستەقینە، چونکە هیچیەتیی ڕاستەقینە لەوەدایە مرۆ بۆ قازانجی هەمووان تێ بکۆشێ.

ئەمانە گشت دەرزی پەروەرشتی نیشتمانی و کۆمەلایەتین، پیرەمێرد بە زمانی مەحموود ئاغاوە پێمان ئەڵێ و ئەیەوێ بەم گیانە پەروەردەمان بکا، بۆیە لە شانۆنامەکەیا ئەنووسێ: «ئاخ! خوا ڕۆژێك برەخسێنێ کە هەر شارێك خوێندەواریی تێ بکەوێ. هەموو بزانن کە خۆشی و قەدری ئینسان بە حورمەتی قەوم و ئاوەدانیی نیشتمانیەوەیە، ئەگینە ئێستا من بڵێم: وەتەنپەروەرم، درۆ دەکەم. هەموو بۆ دەبدەبە و ناو و شوهرەتی خۆم بەگژ عەشرەتەکانی تردا دەچم. لەبەر ئەوە گەورەی عەشیرەتەکانی تر دیارە نایانەوێ من ببم. هەرکەسە بووەتە دزی گای خۆی و هەریەکە بووەتە ملۆزمی فەقیر و هەژاری قەتعەییێك. هیچ کەس نابینم جوزئی مەنفەعەتێکی خۆی بۆ مەنفەعەتێکی زۆری عومومی فیدا بکا و تا هەر کەسە بۆ خۆی بێ بە هیچ نابێ، با ئەمرۆیش بڵێن پارەدارە خۆشیان ئەوێ. سبەینێ کە خوێندەواری چاو و گوێی میللەتی کردەوە و زانییان هەر بۆ خۆیەتی، ئەو قەدرەی نامێنێ».

***

پیرەمێرد لە ڕزی قسەکانیدا بە ناوی مەحموود ئاغاوە لەگەڵ پەریچیهرەی خێزانی دواڕۆژی، ڕایەك ئەخاتە ڕوو، پوختەکەی ئەچێتەوە سەر ئەوە کەسێك لەبارەی کۆمەلایەتییەوە لە بەرەی ئەوانە بێ جەماوەری ڕەشوڕووت ئەچەوسێننەوە، بۆ ئەوە دەس نادا ئەرکی پێگەیاندن و ڕزگارکردنیان لە چەوساندنەوە بگرێتە ئەستۆ ، چونکە ئەو پێگەیاندن و ڕزگارکردنی خەڵکە لە قازانجی خۆی نییە. کەواتە ناتوانێ ئەو ئەرکە بەدی بێنێ. ئەوەتە پیرەمێرد بە زمانی مەحموود ئاغاوە ئەڵێ: «ئێستا من کە مەوقیعێکی بڵندی

عەشیرەتی و حوکوومەتیم هەیە، پێم ناکرێ هەوڵی ئیسلاحی ئەم قەومە بدەم و ئەگەر ڕاستیشت دەوێ بە ئیشم دەست نادا، چونکە ئەم خەڵکە ئەگەر تێگەیشتوو بن، بۆ من دەست نادەنە تفەنگ و بۆم بچن بە گژ لەشکری دوشمنی مندا و ئەم خاکی ئێمەیش خوا ئاوەکەی وا بۆ ڕشتووە هەموو عەشائیر دوشمنی یەکین و لە حودوودیشداین، لەبەر ئەوە بۆمان ناکرێ ئەم ئەهالییە سەوقی سەر خوێندەواری بکەین و لە دەست خۆمانی بکەینەوە. ئەمە مەسلەکی ناچارییە، یەعنی من بمەوێ و نەمەوێ دەبێ هەمیشە سێسەد چوار سەد تفەنگم ئامادە بێ، ئەگەرچی ئەمە حەیاتێکی وەحشەتە».

ئەمەی پیرەمێرد ئەیڵێ دوو خاڵی وردی تیایە، یەکەمیان لە کرۆکا لەگەڵ یەکێ لە بنەماکانی بیری سۆشیالیستی یەك ئەگرێتەوە. ئەو یەکگرتنەوەیش لەوەدایە لە بیری سۆشیالیستیدا ئەرکی ڕزگارکردنی کۆمەڵ، لە ڕژێمی چەوساندنەوەی چینایەتی بە چینی کرێکار سپێرراوە، چونکە ئەم چینە تاقە چینێکە ئەگەر نەشێوێنرابێ و لە خشتە نەبرابێ و باری چینایەتیی ڕاستەقینەی خۆی بفامێ، هیچ سوودێکی لە چەوساندنەوەی هیچ کۆمەڵە خەڵکێکا نییە، بۆیە کە دێتە مەیدانی ئازادکردنی کۆمەڵەوە بەڕاستی دێتە مەیدانەوە.

دووەمیشیان ئەوە کە مرۆ ڕۆڵەی ئەو ئاووهەوا کۆمەڵایەتییەیە تیا پەیدا بووە و تیا پەروەردە بووە و ئەگەر کارایەکی لاوەکی نەیەتە پێشەوە ڕەوتی ژیانی پێ بگۆڕێ و بیخاتە سەر ڕێگایەکی نوێ، خۆی بە ناچار ئەبینێ هەر لە چوارچێوەی ئەو سوود و قازانجانەدا بسووڕێتەوە کە بارودۆخی ژیانی ڕەنگی بۆ ئەڕێژێ، بەڵکو لەوە زیاتر نازانێ.

هەروا پیرەمێرد کە ئەم بیرە بە زمانی مەحموود ئاغاوە دەرئەبڕێ سەرەنجام ئەیشیکا بە بەڵگەیەکی تر بۆ ڕەواییی ئەو باوەڕەی بووە بە سەرچاوەی دیاریکردنی زۆر لەو هەڵوێستانەی لە ژیانی خۆیا ناونی و

باوەڕێکی پتەو و جێگرتووی پێ بووە و ئێمەیش یەك دوو جار لەم وتارەدا پەنجەمان بۆ درێژ کردووە، کە ئەویش باوەڕی متمانەنەکردنە بەچاکبوونی ڕاستەقینەی بارودۆخی کۆمەڵ مەگەر بەئاستەم و لەسەرخۆ و لە ئەنجامی گەشەکردنی هێدیی هەموو ڕووەکانی ژیانی کۆمەڵدا. ئەوەتە دواییی قسەکانی لەگەڵ پەریچیهرە بەوە دێنێ کە ئەڵێ: «جا ئەگەر خوا بەزەیی بە مندا بێ و ڕەفیقەیێکی دڵسۆزم بداتێ هیچ نەبێ بە شەو کە فەراغەتێکمان بوو دەردی دڵ لای یەك هەڵئەڕێژین و تەسەللاییێکمان بەیەکتری ئەبێ و، ئەگەر خوایش بیدا، ئەولادمان ببێ، بەپێی دڵ و دەروونی خۆمان بیهێنینە بەرهەم».

بەلای منەوە ئەم ڕستەیەی پیرەمێرد، بە زمانی مەحموود ئاغای شیوەکەڵەوە، لە چوارچێوەی دەمەتەقێی نێوانی مەحموود ئاغا و پەریچیهرەی خێزانی دواڕۆژیا، لە تێکستی شانۆنامەکەیای گونجاندووە، بەبێ پێچوپەنا وا ئەگەیەنێ باوەڕی وا بووە باری کۆمەڵ هەرگیز بە قەڵەمباز نا، بەڵکو وردە وردەو پێگەیشتوویی ئەندامانی کۆمەڵە. جا کە ئەمە وابوو، ئەبێ پیرەمێرد لایشی وا بووبێ مادەم کۆمەڵ لەخۆیا ئامادە نەبووبێ بۆ ئەوەی باری لاری ڕاست ببێتەوە و نەگەیشتبێتە ئاستی ئامادەیی بۆ گۆڕانی دەسەڵاتدارێتی یا جۆری ڕژێمی کۆمەڵایەتی بە یەکێکی تر و مەسەلەی تەقەلای گۆڕینەکە با لەگەڵ بەشداریکردنی کۆمەڵانێکی فراوانی خەڵکیشا بێ، لە کرۆکا هەر لە سنووری دەستەیەکی کەمی لە بیر و بۆچوونی خەڵکەکە دابڕاو ئەبێ، ئەگەر ئەو دەستە کەمە ئەوەیشیان بۆ بڕەخسێ کە دەسەڵاتدارێتی یا تەنانەت ڕژێمی کۆمەڵایەتی خۆیشی بگۆڕن بە ڕژێمێکی بەدیمەن لەپێشتر، لە ڕاستیدا شتێکی ئەوتۆیان نەکردووە، چونکە لە سوورەتی گۆڕینی تەنیا دەسەڵاتدارێتیا هیچ لە خەڵکەکەدا ناگۆڕێ و لە دەسەڵاتدارێتیی خۆیشیا تەنیا دەموچاو و سەروسیما گۆڕاوە و کەم جار وا ئەبێ دەموچاوە نوێیەکە جیاوازییەکی

ئەوتۆی لە دەموچاوی پێشوو ببێ ئەندازەیەك كار بكاتە هەندێ سەری باری ژیانی خەڵكەكە. لە سوورەتی گۆڕینی ڕژێمیشا، مادەم گۆڕینی ڕژێم پێویستی بە بنكەیەكی بەربلاوی ئەوتۆی جەماوەرییە بۆ جێگیركردنی ڕژێمی نوێ لە جێی ڕژێمی پێشوودا تێ بكۆشێ و ئەو بنكەیەیش نییە، دیسان، با هەندێ شتیش بە دیمەن و ڕووكەش بگۆڕێن، ناخی كۆمەڵ هەر ناخەكەی جارانە و شتێكی ئەوتۆ نەگۆڕاوە و زوو بێ یا درەنگ، كار، لە ڕووی نەگۆڕانی كرۆكەوە، ئەگەڕێتەوە سەر دۆخەكەی جارانی یا شتێكی نزیك لەوە و هەر ئەبێ چاوەڕوان بین كۆمەڵ لەسەرخۆ و لەبنەوە گۆڕانی بەسەرا بێ و لە حاڵەتێكەوە بچێتە حاڵەتێكی تر و وای لێ بێ بەڕاستی پێویستی بە ڕژێمێكی نوێ ببێ.

بیرو بۆچوونی وا زۆر جار قسەی تاڵ و سەرزەنشتی ناواقیعیی لە هەندێ لە لاوانی نیشتمانپەروەری خوێن گەرمی كەمتەجرەبەوە هێناوەتە ڕێی پیرەمێرد، بەڵام سەرەنجام بۆ ئەو لاوانە خۆیشیان دەركەوتووە تێكڕا بیگری ئەو لەسەر هەق بووە نەك خۆیان، بەڵام كەسیان بە خۆی نەزانیوە كە مەسەلەكە وایە تا كاتێ كە یا لەبەر لەكاركەوتنی خۆی، یا لەبەر ئەوەی بارودۆخەكە وا نەماوە هەموو كەس بتوانێ پەلی تیا بهاوێ، توانی ئەوەی نەماوە هەڵوێستی خۆی ڕاست كاتەوە.

***

پاش ئەم هەموو باری سەرنجانەی پیرەمێرد بە زمانی مەحموود ئاغاوە دەری بڕین، سەرە دێتە سەر ئەوە بە زمانی پەریچیهرەیشەوە شتێ بڵێ. لەم مەیدانەیشا دێتە سەر شیكردنەوەیەكی ڕەخنەگرانەی باری ژیانی ئافرەت و بە زمانی ئەمیشەوە وا دەرئەبڕێ كە ئەمیش هەر لەو باوەڕەدا بێ لە ڕێگای پێگەیاندن و ئامادەكردنی وەچەی دوارۆژەوە نەبێ بۆ تێگەیشتنی پێویستیی گۆڕینی كۆمەڵ، باری لاری كۆمەڵ ڕاست ناكرێتەوە. ئەمیش بۆ

دابینکردنی وەدەستهێنانی دوارۆژ پشتی هەر بە پێ خوێندنی وەچەی نوێ ئەستووره: «....ئەگەر لە مێردم پشت ئەستوور بم عوودیش لێ ئەدەم و گۆرانییش ئەڵێم نیهایەت پێم ئەڵێن «سۆزانی»، خۆ هیچ نەبێ ئاسارێکی سەنایعی نەفیسە و جەسارەتێکی مەدەنییە دەخەمە ناو جینسی لەتیفەوە. ئەو لەونە، یەعنی ئەم حورڕییەتە بەکەڵکی کەس ناشێ. کەواتە ئەگەر هەر بە کچێنی لە ماڵی باوکدا بمێنمەوە ئەم حیسسیاتە ئەخەمە بن گوێزی سیاگوێزەوە دەینێژم، بەڵام تا پێم بکرێ کچان کۆدەکەمەوە، بە ڕۆژ جزمیان بۆ دەنووسمەوە، فێری خوێندنیان دەکەم، ئەوسا بە خوێندەواران سوپای خۆم وا ڕێك دەخەم کە ڕۆژێك ببێ لەشکری نادانی بشکێنن».

لێرەدا سەرنجی خوێندەواری ئازیز بۆ پیشاندانی چۆنیەتیی تێگەیەشتنی ئەو سەردەمە (و بەڵکو تا ڕادەیەکیش ئێستا)ی جەماوەر لە هونەر و بۆ هەڵوێستی لە هەڵسەنگاندنی هونەرمەندانا و بۆ ئەوەیش ڕائەکێشم کە پیرەمێرد چۆن ئەیەوێ بە زمانی کچە ئاغایەکی لادێیەکی ڕەقەنی وەك سیاگوێزەوە خەڵك لەباری ڕاستی مەسەلەکە بگەیەنێ.

هەروا سەرنجی بۆ وردبوونەوەیش لەباوەڕی پتەوی ئەو کچە ڕۆشنبیرە نەبەز و کۆڵنەدەرە بە دوارۆژ، بە بێ گومانیی ڕەوپێکردنی لەشکری تاریکی و هەڵهاتنی خۆری گەشی جیهان گرەوەی خوێندەواری ڕائەکێشم کە پیرەمێرد بە سەرچاوەی یەکەمی هەر باری لار ڕاستکردنەوەیەکی کۆمەڵەی کوردەواریی ئەزانێ. ئەم وردە لاکردنەوەیە بەلای ئەم جۆرە بابەتانەدا، بایەخێکی گەورەی لە تێگەیشتنی بیری پیرەمێرد و لە پایەی مەحموود ئاغای شیوەکەڵ و پەریچیهرەی خێزانی لە مێژووی لایەکی چەکەرەکردن و گۆپکە دەرکەوتنی بیری شارستانەتیی نوێ لەناو کۆمەڵەی کوردەواریدا هەیە.

جا کە پەریچیهرە لەم بەشەی قسەکانی ئەبێتەوە، ئەمیش وەك زۆر کەسی

دڵپاکی دڵسۆز لە وڵاتە پاشکەوتووەکانا و لە سەرەتای گەیشتنی بیری نوێدا بەو وڵاتانە، کە ئەوکەونە دۆزینەوەی چارەی میسالییانە و خەیاڵی بۆ تیمارکردنی دەردە زۆر و زەبەندەکانی کۆمەڵەکەیان، پێشنیاری وایان بەخەیاڵا دیٚ نە بۆ ئەوە ئەشیٚ لە سنووری چەند کەسێکی کەللە گەرم زیاترا بهێنرێتە دی و نە ئەگەر لەو سنوورەیشا هێنرایە دی کەڵکێکی ڕاستەقینەی لیٚ ئەوەشێتەوە. ئەوەتانیٚ پەریچیهرە بە مەحموود ئاغا ئەڵیٚ: ئەگەر ڕێکەوت و خواستمتان لە باوکم و بووم بە دەزگیرانت، ئاگادار بە «ژنان هەردوو لامان ماڵوێران نەکەن. دە دەست قەنەوز و شەش دەست مەخمەڵ چیتۆکە و پیتۆکە لەوناوەدا لەتوپەت بکەن و هەردوو لا پارە بخەینە گۆمەوە. من کە بووم بە کەبیانووی ماڵی خۆم، خۆم جل بۆ خۆم دەکەم و ئەو پارەیە ئەدەم بە ئەهالیی فەقیر کە لە ژێر باری سەلەم بێنە دەریٚ».

خاڵی بایەخدار لەم پێشنیایەی پەریچیهرەدا هەستکردنیەتی بە باری گرانی خەڵکی کەوتووە ژێر سوود و سەلەم و سەوزخڕی بازرگانانی شارەوە. ئەیشگونجیٚ پیرەمێرد کە ئەم پێشنیایە بە زمانی ئەوەوە ئەخاتە ڕوو، زیاتر مەبەستی جەختکردن بیٚ لەسەر خراپیی داب و نەریتی جل و بەرگی زۆر و زیادە بۆکردنی بووك، لەگەڵ لاپێکردنەوەی خەڵکیشا بەلای چینی کشتوکاڵکەرانی لادێوە کە لە چ بارودۆخێکا ئەژین.

***

لە کۆڕی خوازبێنیی پەریچیهرەدا لە ئەحمەدبەگی باوکی بۆ مەحموود ئاغا، پیرەمێرد لە گەڕانەوەیەکا بۆ ئەو دوو بابەتەی پەریچیهرە لە دوادواییی دیدارەکەیا لەگەڵ مەحموود ئاغا هێنانیە ئاراوە، ئەحمەد بەگ و سەلیم ئاغای باوکی مەحموود ئاغا و مەحموودی ڕۆستەم ئاغا ناوێك کە دیارە یەکێکە لە ئاغاکانی ناوچەکە، ئەخاتە کێشەوە و هێمایەکی زیرەکانە بۆ ئەوە ئەکا کە چەکەرەی هەڵوێستی نوێخوازانە لە گیروگرفتە

کۆمەڵایەتییەکانی ژیان لەناو ئاغەواتی ئەو ناوچەدا ڕیشەیەکی دوورتری لەوە بووە کە لە دەمەتەقێی نێوان مەحموود ئاغا و پەریچیهرەدا دەرکەوتووە.

من بە دووری نازانم ئەمە بەرهەمی سەرسنوورکەوتنی ئەو ئاغایانە و کەڵك وەرگرتنی ئازادانەیان لە کەلەپووری شارستانیی نوێ بووبێ کە وەك یەك بە وڵاتی عوسمانی و ئێرانیش گەیشتووە و ئەوانیش ئازادبیرانە مامەڵەیان لەگەڵ ئەم کەلەپوورە کردبێ.

مەسەلەکەیش بەم جۆرەیە:

کە سەلیم ئاغا خوازبێنیی پەریچیهرە لە ئەحمەد بەگی باوکی ئەکا بۆ مەحموود ئاغای کوڕی، ئەحمەد بەگ بەم جۆرەی وەڵام ئەداتەوە: «میرم! ئەگەر پەریچیهرە پەریی کێوی قافیش بێ و نەوەی شاباڵشایش بێ، شاباشی بەرپێی مەحموودە. وا بە کراسی بەری خۆیەوە دەینێرم. زاتەن خۆی وتوویە کاتێ بمدەن بە شوو من جل و بەرگ ناکەم. بەکراسی بەری خۆمەوە دەچمە ماڵی مێرد، لەوێ جل بۆ خۆم دەکەم».

سەلیم ئاغایش ئەڵێ: «میرم! من ئەم فکرەی پەریچیهرەم زۆر لەلا باشە، ئەگەر خوا بکا ئەم جەسارەتە بنوێنێ و ئەم بیدعەتە سەییئەیە لەناو هەڵگرێ، ئاسارێکی تەئریخییە، چونکو ئەبینین باوکێك و کوڕێك هەردووکیان ساڵەها ڕەنج ئەدەن، شەش حەوت لیرە کۆ دەکەنەوە، دەیانەوێ ژنێك بۆ کوڕ بێنن. ئەبێ لە پێشدا ئەو پارەیە بدەن بە قەنەوز و خارای کە لە وڵاتی بێگانەوە دێت، بیکەن بە جلی بووك کە تەنیا سێ شەو لەبەردەکرێ. ئەنجا کە پارەکەیان لەجلدا خەرج کرا، بۆ نانی شایی دەبێ سەلەم بکەن. سەلەمیش وەك ڕەگی گولی یا خۆرە وایە، ئیتر لەکۆڵیان ناکەوێ».

ئەنجا «مەحموودی ڕۆستەم ئاغا ڕوو ئەکاتە سەلیم ئاغا، ئەڵێ: «ئۆف..

ئۆف هەر ئەمەیان مابوو کچێك هەڵسێ بڵێ من عادەتی باوباپیرتان ئەگۆڕم، شاییتان لێ حەرام ئەکەم، جلەبووك و خەنەبەندان و پڵاوی شایی و جیازی و ڕەشبەڵەك ناهێڵم. نەخوازەڵا چوار مسکێنمان بەدەستەوەیە بە سەلەم پارەیان ئەدەینێ چوار باتمان تووتنمان بۆ بکەن ئەویشمان لە دەست بکاتەوە، ئیتر بمانکاتە گاگەل بلەوەڕێین»..

با لەم تابلۆ چڕوپڕەی پیرەمێرد وردببینەوە و سەیرکەین چۆن لە پیشاندانی پێشنیاکانی پەریچیهرەدا مەسەلەکەی، سەرەڕای هەموو ڕووە دزێوەکانی کە پەریچیهرە خۆی پیشانی دابوون، بە مەسەلەی نیشتمانی و هەڵوێست لە کومپانییە بازرگانییە تاڵانکەرەکانی بێگانەوە بەست و دەری خست کە کڕینی ئەو هەموو جلوبەرگە زیادە بەناوی بووکەوە، کۆتەکێکیشە ئەسرەوێنرێتە قەبرغەی ئابووریی نیشتمانی و بەو جۆرە سامانی وڵات دائەهێڵرێتە ناو گەنجینەکانی وڵاتانی بێگانەوە. هەروا چۆن هەستی چینایەتیی دژی جووتیاران لای دەرەبەگێکی سوود و سەلەمخۆر پیشان داو، دواڕۆژی چینەکەی ئەو دەرەبەگەی بەست بە مانەوەی سوود و سەلەمەوە، ئەگینا سەرەنجامی دەرەبەگی لادێیش وەك مسکێنێکی هەژار ئەبێ کە ئەبێ بە ڕەنجی شانی خۆی بژی، ئەویش بە گاوانی، چونکە هیچ کار و پیشەیەکی تری لێ ناوەشێتەوە.

پیرەمێرد پاش ئەوەی لە بەشی یەکەمی ئەم تابلۆیەدا دوو لایەنی پێچەوانەی بیروباوەڕی یەکتری لە کۆمەڵدا پیشان دا و تێی گەیاندین کەوا ڕاستکردنەوەی لارییەکانی کۆمەڵ کارێ نییە بەسرابێ بە ئارەزووی ئەم و ئەوەوە و ڕەوا نییە لایێ هەر بۆ سەرکەوتنی بیر و بۆچوونی خۆی خەتێکی ڕاست و چەپ بەسەر هەموو لاکانی ترا بێنێ و تەنانەت ئەگەر بەتەواوییش دڵنیا بێ لە ڕاستیی خۆی و هەڵەیی بەرانبەرەکەی، هەر ئەوە باشترە لێ گەڕێین گۆڕانی لەسەرخۆی کۆمەڵایەتی باری لارمان ڕاست کاتەوە و پاش

ئەوە دێ لەبەشەکەی تریا هەموو لایەنەکانی کێشەکە بە ئەحمەدبەگی باوکی پەریچیهرەیشەوە کە لە تابلۆکەدا نیمچە بێ دەنگێ بوو، بەم شێوەیەی بنەوە یەك ئەخا و ڕادەیەك بۆ ناکۆکییەکەیان دائەنێ و بەهەریەك ئەوەندە ئازادی ئەدا کە لە سنووری تێکنەدانی مافی ئازادیی بە ئارەزووی خۆهەڵسووڕانی ئەوانی ترا چیی لا باشە بیکا. ئەوەتە ئەڵێ:

«سەلیم ئاغا جواب [جوابی مەحموود ئاغا] ناداتەوە، ڕوو ئەکاتە ئەحمەد بەگ ئەڵێ: «لە شوکرانەی ئەوەدا کە کوڕ و کچی وامان هەیە، با ئێمە بەم پیرییە شایی و هەڵپەڕکێ بکەین و مەلایش مارە ببڕێ. دوایی پەریچیهرە و مەحموود بە جووتە سوارە هەڵسن بچنە ماڵی خۆیان لەوێ چی بە چاك ئەزانن بیکەن. بەڵام مەولوود نابێ تەرك بکرێ. با نانی شایی نەبێ، مەولوود بێ»».

ئەمە بوو لەم تابلۆیەدا پیرەمێردی سیاسەتمەدار. لە بیروڕای پەریچیهرە بەشێك، لە هەڵوێستی مەحموودی ڕۆستەم ئاغا، بەشێك لە تاقیکردنەوەی پیرێکی وەك سەلیم ئاغایش بەشێکی جێبەجێ کرد. ئەو بەشەیش کە کێشەیەك بوو لەوە گەورەتر بوو بە بیر و بۆچوونی دوو سێ کەس ببڕێتەوە، لێی گەڕا بۆ دوارۆژ خاوەن مەسەلەکان خۆیان بڕیاری خۆیانی تیا بدەن و بیبڕنەوە، ئەو ڕۆژەی کە ئاستی هوشیاریی لادێییان ئەگاتە ڕادەیەك بتوانن لە ڕووی ئاغادا ڕاپەڕن و بڵێن: ئاغا، ئیتر نە... ئیتر بەس.. ئەو سەردەمە بەسەرچوو کە هەموو شتێ بە ئارەزووی تۆ بێ ...

***

تا ئێرە ڕووە گەشەکەی ئەو خەیاڵە خۆشانە بوو کە پیرەمێرد بە زمانی کەسەکانی (پییەسی تەمسیلە ڕاستە تەئریخییە لە وڵاتی خۆماندا ڕوودداوەکە)یەوە ، بۆ دابینکردنی ئەرکی پیرۆزی پێشخستنی گەل و نیشتمان بیری لێ کردنەوە و ڕەنگی بۆ ڕشتین. بەڵام کاروبار نە ئەو

سەردەمە بەئاسانی بەڕێ چووە و نە ئێستایش هەروا بەئاسانی بەڕێوە ئەچێ.

کەم نەبوون و کەم نین ئەو هێزە ناوخۆیی و لاوەکییانەی بوون و ئەبن بە گابەردی سەر ڕێی ڕێبواری ڕێگای ئازادی و بە دڕکەزیی نێوان مەم و زینانی عەودالّ و شەیدای خۆشبەختی و کامەرانی.

وەك لە سەرەتای ئەم باسەوە ئیشارەتمان بۆ کرد، کەسانی وا نایاب و بەڵکو کەمیابیش نەبوون کە بۆ پاراستنی سوودی خۆیان هەزار گەل و نیشتمانیان لا ئەوەندەی لیرەیەکی زەرد قیمەتی نەبووە و بۆ مسۆگەرکردنی بەئیجارە وەرگرتنی دوو لادێ و ڕووتاندنەوەی بەری ڕەنجی سالانەی دێهاتییە ڕەشوڕووتەکانیان نە خوایان لەبیر بووە و نە گەل و نە نیشتمان و نە ویژدان و نە دەروون.

هەندێ لەم جۆرە کەسانە، لە ڕووداوەکانی ئەم شانۆنامەی پیرەمێردا، دەسەلاتی داگیرکەری عوسمانی تێ ئەگەیەنن کە مەحموود ئاغای شیوەکەڵی قایمقامی شاربازێڕی لەلایەن عوسمانییەوە دانراو، لە دووی سوودی تایبەتی خۆی ئەگەڕێ و بۆ خۆی هەڵئەسووڕێ و موتەسەڕیفی سەردەمیش – کە ئەو خۆیشی هەر یەکێك بووە لەو، لە دووی قازانجی خۆگەڕاوانە و بایی پوولێ قازانجی بەرز و دووری دەوڵەتی مەبەست نەبووە ئەکەوێتە دوای ئەم درۆ و دەلەسانە و ئەنجومەنی لیوا خڕئەکاتەوە کە بریتی بوون لە هەیئەتی ئیدارەی لیوا و شێخ سەلامی قازی و مەلا ئەحمەدی چاوماری موفتی و ئەم دەمەتەقێی لەبارەی ڕاز و نیازی مەحموود ئاغاوە لەنێوانیانا ڕوو ئەدا:

«موتەسەڕریف: هەیئەتی موحتەرەمە! ئێمە لە حودوودا قائیممەقامێکمان هەیە مەحموودی سەلیم ئاغا. ئەم زاتە هەرچەند بە خواهیش و ڕەزای دەوڵەتی نەبووە بە قائیممەقام و بە زۆر و جەسارەت و

قووەتی عەشرەتی خۆی حوکوومەتی شاربـاژێڕی گرتووەتە چنگ خۆی و ئەستەموولیش بە ئیجابی سیاسەتێکی زەعیف لە هەموو حودوودێکدا ئەم نەوعە زۆردارانە ئیستیخدام دەکا و تەسدیقی قائیممەقامیی ئەوی کردووە و بە ئیرادە تەعیین کراوە، ئێستا نەك تەنیا شاربـاژێڕ، پەلی هـاویشتۆتە ئۆلکەی ئێرانەوە. حاکمی بانەیان دەرکردووە و یۆنس خانی خزمی خۆی کردووە بە حاکم و بەوەیش دانامەزرێ، لە سەقزیشدا هەرچی ئەو و یۆنس خان نەیانەوێ ناکرێ. دەوڵەتی ئێرانیش لەم بابەتەوە شکاتی کردووە و ئێستا ئێمەیان مەجبوور کردووە کە ئەو زاتە لەوێ نەهێڵین. ئێوە ئەڵێن چی؟».

«ئەعزای بێ ناو: پاشام! ئێمە ساڵهای ساڵ بەدەست زوڵم و تەعەددای دەرەبەگیەتیی بابانەوە هیلاك بووین تا خوا ئەوانی لەسەر هەڵگرتین. لە تەئریخی ١٢٦٦ی هیجرییەوە کە ئەووەڵ موتەسەڕڕیفی دەوڵەت ئیسماعیل پاشا هاتووە توانیومانە بڵێین زیندەوەرین. ئێستا ئەم مەحموود ئاغایە لە بابان زاڵمترە، دار و فەلاقەی هەیە. لە هیچ دەوڵەتێ ناپرسێ. تەبەعەی هەر دەوڵەتێ لەوێدا بێ خەرجی لێ دەستێنێ. بێ پرسی قونسلۆسی جەزای لێ دەستێنێ. خەریکە سەرلەنوێ حوکوومەتێکی کوردی بێنێتە ناو. بە حوکوومەت دەڵێ ڕۆمی...»».

«موتەسەڕڕیف: ئافەرین! تۆ پیاوێکی سادیقی دەوڵەتی و تێگەیشتووی کە ئیدارەی زۆردار (ئانارشی) و بێ قانوونییە، عەدالەتی تیا نابێ. تەفرەی خەڵك ئەدەن: هەی ئێمە وەتەنی و میللی و نازانم چی و چین، کەچی لەپێشدا هەرچی پیاوێکی بەناموسە لەناوی ئەبەن یا لەدەستی دەخەن، هەرچی و پەرچی دەخەنە کار».

«موفتی: پاشام! مەسئەلەی تەشکیلاتی حوکوومەتی و ئیدارە زۆر موهیممە، باخوسووس تەرتیبی حودوود. پادشاهان و وەزیرە

مەشهوورەکان کردوویانە. تەماشای تەئریخ بکەن دەوڵەتی عوسمانی چ بەعەدالەت و چ بە قووەت لە هەموو حوکوومەتی ئاسیا پێشترە و تا ئێستا ئیستینادی قووەتی هەمیشە بە عەشیرەت و تیمار و زەعامەت بووە. واقیعەن سوڵتان مەحموود عەسکەری تازەی هێنایە مەیدان، بەڵام بڕوانن لە سەراوردی تەئریخیدا شەڕی هەموو حودوودی شیروان و ڕەوان و چاڵدیران و فەتحی بەغدای سوڵتان سولەیمان و مرادخان هەموو بە قووەتی عەشائیری ئێمە بووە. هێجگار لە حودوودا دەوڵەت بۆی مومکین نابێ هەمیشە ئۆردووی عەسکەر دابنێ، ئەم نەوعە کەسانە دەکا بە قائیمقام قووەتی ئۆردوویێکی پێ دێنێتە بەرهەم. بۆچ شوکری خوا ناکەین کە لە حودوودا ئێمە ژێرکەوتە نین. بارەها دیومانە کە هەمحودوود دەستی بەسەرمانا بووبێ چۆن پەتی بۆ هەڵخستووین. ئێستا مەحموودی سەلیم شێوەکەڵی لە حودوودا ئاسایشی تەئمین کردووە، خەرج و باجی حوکوومەتی هەمووی تەسلیم بە سندووق ئەبێ، مسکێن تەنیا یەك شەخسێ دەناسێ. وا نییە هەر حەیتەیەك بچێتە دێیەك حوکمدارێ بێ نان و ئالیك و پێخەف و هەموو چشتێك بەخۆڕایی لە مسکێن بستێنێ و کە پارەی خەرجی لێ وەرگرتن بیخوا و بەقایا بەسەر دێهاتەوە بمێنێتەوە. ئێستا بەڕاستی ماڵ و عەرزی مسکێن لە ئەمنیەتدایە. کە تەنیا شەخسێ بێ و کەسێکی تر ناتوانێ دەستدرێژی بکا، ئەو تەنیا شەخسە سەهلە. تا ئێستا مەحموود ئاغا چ مسکێنێکی سەربڕی؟ لە بانەدا دەست ئەبڕن. ئەوا فەرزمان کرد حوکوومەت مەحموود ئاغای عەزڵ کرد، خۆ قودرەت و دەستەڵاتێ کە لەناو عەشائیر و حودوودا هەیەتی هەر ئەوە و تا ئەو مابێ قائیمقامی لاوە ناتوانێ لە شارباژێڕدا حوکم بکا. بەڵێ ئەتوانن مەرکەز بهێننە سەری ئەزمڕ یا هەڕووتە کە لە شارەوە چاویان لێیە، بەڵام لە هەر دێیەك دانیشن حوکمیان تا حودوودی ئەو دێیە دەبێ. ئێستا حوکوومەت لە خاکی ئەجنەبیدا بەقەد خۆی حوکم و نوفووزی هەیە».

«شێخ سەلام: پاشام! ئەم فکرە دەربارەی مەحموودی سەلیم ئاغا لە تەرەف ئەو ئەشخاسەوە ئیلقا کراوە وا دەزانن ئەگەر مەحموود نەبێ ئەمانە هەریەکە لە شارباژێڕ چەند دێیەك ئیجارە دەکەن و ڕەز و بێستانیان گران دەخەرسێنن و بە قازانج دەگەن. هەریەکە دەبنە ئاغای دێیەك، بێگار و بارەدار و هەرەوەز و هێلکە و مریشکیان بەسەر لادێیەوە دەبێ و خۆیشیان هیچ فائیدەیەکیان بۆ حوکوومەت نابێ. بەهۆی موساعەدەی موتەسەڕڕیفێکەوە دەبنە سپڵی لاورگ هەناسەی مسکێن دەبڕن. ئێستا ئەگەر بەحەق تەماشا بکەین ئەم پیاوە لە هەموو قەڵەمڕەوی شارباژێڕدا سەرخۆشی و قومار و دزی و زینای نەهێشتووە. جەزای بۆ نوێژنەکەریش داناوە کە ئەساسی قووەتی سەڵتەنەتی عوسمانی دیانەتە... نەسرەت لە دیانەتدایە. قائیمقامێکی سەرخۆش دێ، خۆیشی ڕسوا دەبێ و حەیسییەتی حوکوومەتیش نامێنێ».

«موتەسەڕڕیف: کەوابێ تا قیامەت ئەم پیاوە لەوێ قائیمقام بێ!»

«قازی: جا ئەگەر مەئموور لە ئیستیقبالی خۆی ئەمین بێ و بزانێ تا خدمەت بکا عەزڵ نابێ، چاکتر نییە لەوە کە سەلەفی جەنابتان دەیفەرموو: ئاخ! چی بکەم. ئەگەر بمزانییایە تا شەش مانگ لێرە دەمێنمەوە زۆر ئیشی بەئاسانم دەکرد و هەر چوار دەوری شارم دەکرد بەباغ و درەخت، ئەوسایە سلێمانی دەبوو بە بەهەشت. بەڵام هەر واتزانی یەکێکی تریان لە شوێن ناردم و هەرچییش من بیکەم ئەو هەڵی دەوەشێنێتەوە. ڕاستی فەرموو، وەکی ئەم قائیمقامە سەرداری ئەکرەم هەڵیبژاردووە و هەموو موتەسەڕڕیفانی سەلەفی جەنابتان زۆری لێ مەمنوون بوون. ئێستا ئێوە بناغەی ئەوان دەڕووخێنن».

«موتەسەڕڕیف: قازی ئەفەندی! تەجاوز دەفەرموون. ئەمە تەرەفدارییە و بەر تەحریکم دەکەن».

«قازی: خێر، پاشام! بەیانی حەقیقەتە، تەرەفداری نییە. هەموو عالەم دەزانێ من لە حەیاتی خۆمدا موناسەبەتم لەگەڵ شیوەکەڵییان نەبووە. نیهایەت منیش عەلاقەداری عەدالەت و ئیدارەم. ئەوی بە خراپی بزانم مودافەعەی دەکەم. ئەمە موغایری قانوون و عەدالەتە بە بێ جورم مەئموورێکی بڵندپایە ئیتتهام بکرێ و سەربەستیی حودوود و ئاسایشمان نەمێنێ».

«موتەسەڕڕیف: کەوابێ مەجلیس خیتامی پێ درا. ئێوە بڕۆن. حوکوومەت کاری خۆی دەزانێ».

وا لێرەدا پیرەمێرد، جارێکی تریش، بیری واقیعبین و وردی خۆی لە کەلێنی ئەم گفتوگۆیەی نێوان موتەسەڕڕیف و ئەنجومەنی حوزووریەوە بۆ خستینە ڕوو. ئەو نەهات وەك هەندێ کەسی دڵسۆز و دڵگەرمی سەرچڵ و بێ تاقیکردنەوە و عەقڵ درشت کە لە ئیستیلاحی سیاسەتی پێشکەوتخوازانەدا پێیان ئەوترێ تووشی «دەردی چەپڕەوی لە سیاسەتی منداڵی» بوون، پیاوە بەسەنگ و ترازووی ئەو ڕۆژە گەورەگەورەکانی کۆمەڵ، پیاوانی وەك شێخ سەلامی قازی و مەلا ئەحمەدی مفتیی چاومار لە ڕیزی نۆکەر و خۆفرۆشتووانی ژێر دەستی عوسمانیدا ڕیز بکا. جلخواری ناو مەجلیسەکەیشی کە بەناو بۆ سوودی دەوڵەتی عوسمانی و لە ڕاستیدا بە ئارەزووی موتەسەڕڕیف ئەدوێ، لە شێوەی کەسێکی ناکەس بەچەی کەس نەناس خستەڕوو کە هیچ پێوەندێکی بە سوودی کۆمەڵ و وڵاتەکەیەوە نییە و موتەسەڕیف لەناو چڵکاوخۆرانی کاسەلێسی بەردەرگای خۆیا هەڵی بژاردووە و کردوویە بە ئەندامانی بەڕێزی مەجلیس. ئەمە وێنەیەکی ورد و دووربینی کاری سیاسییە ئەڕژێتە ئەو ئاوەڕۆیەی بریتییە لە یەکخستنی هەموو هێزە کارامە و پاکەکانی ناو کۆمەڵ و نەهێشتنی تەراکەوتنی هیچ لایەکیان.

پیرەمێرد لەم بەشەی شانۆنامەکەیا وەك بڵێی لەم سەردەمەی ئەمڕۆمانا

ئـەدوێ. ئـەوەتـە ئـەوەیشی لـەیـادنـەچـووە ئـەنـدامـە کـەس نـەنـاسـەکـەی مەجلیسمـان وا پـێ بنـاسێنێ کە گوایە پێشکەوتنخوازە و دژی دەرەبەگییە و مـەحـمـوود ئـاغـای شیـوەکـەڵـیش بـە جـۆرە بـەردەوامـیـیـەکی دەرەبـەگیی بـابـانـەکـان دائـەنـێ و وا پـیشان ئـەدا کـە دەوڵـەتـی عـوسمـانـی بـەهـۆی پـێشکـەوتـخـوازیـی خـۆیـەوە و لـە بـەر دەرەبـەگـایـەتـیـی بـابـانـیـیـەکـان میرنشینەکەیانی تێك دا.

پـیـرەمـێرد لـە دوایـیـی شانـۆنـامـەکـەیـدا هـەنـگـاوێکی تـریش بـەنـیـازی دەرخستنی نیازپاکی و نیشتمانپەروەریی قازی و مفتی ئەنێ. ئەوەتە وا پیشان ئەدا کە ویستوویانە مەحموودئاغا لە نیازی چەپەڵی موتەسەڕیف ئاگادار بکەن تا ئاگای لە خۆی بێ و نەبێ بەداوەوە. بەڵام لەبەر ئەوەی ڕەنگی شانۆنامەکە بۆ ئەوە ڕێژراوە ئەو چەکەرەی هیوای کوردانە هەر لە خاکا وشك ببێ و دواڕۆژی مەحموود ئاغا بەوجۆرە بێ کە بوو، نایگەیەنێتە جێ. با بزانین دوای بڵاوە لێکردنی بەشدارانی مەجلیسی موتەسەڕیف چی لە نێوان قازی و مفتیدا ڕووی دا:

«... قازی لە ڕێ [ڕێی گەڕانەوە] سەر دەنێتە بناگوێی مفتی، دەڵێ: ئەم باوەحیزە نییەتی خراپە. دەترسم مەحموود دەرمانخوارد بکا».

«چار چییە؟ خەبەر بنێرن نەیەت».

«مفتی: قازی ئەفەندی! فکرەکەت دروستە، بەڵام مەحموود ئاغا هاتووە و لە کارێزی دایکی پاشا خێوەتی هەڵداوە و گوێم لێ بوو، موتەسەڕیف ناردی ئێوارە تەنیا خۆی بێ بەیەکەوە نان بخۆین، کەسی ترم قوبووڵ نییە. ئەڵبەتە جاسووسیشی لەسەر داناوە. ئەگەر ئێمە یا خۆمان بچین یا کەسێ بنێرین دەیزانێ. منیش زۆر سەخڵەتم. سا بزانین خوا چی دەکا».

ئەوی پاش هەموو ئەمەی کە وتمان پێویست بێ لە یادی نەکەین، ئەوەیە پیرەمێرد لـە مـەیدانی دۆزینـەوەی کـەسێکیشا بـۆ جێبـەجێ کردنی نیازی

دەرمانخواردکردنەکەی مەحموود ئاغا، دیسان هەروا دوو نموونە لەناو کۆمەڵا ئەخاتە ڕوو. نموونەیەکیان مامەلاوە ناوێکە کە گفتی پەنجا لیرەی ئەدەنێ کارەکە جێبەجێ بکا، بەڵام قایل نابێ و لەبەر ئەوە سوێندی ئەدەن و ئەیترسێنن کە ئەو ڕازە لای کەس نەدرکێنێ. نموونەکەی تریشیان خزمەتکارێکی خۆفرۆشی موتەسەڕیفە کە وەلی ئاغای قاوەچییە و بە بیست لیرە تەسلیم بووە. دیارە لە کۆمەڵگای ئەو سەردەمەدا ڕەوشتی کۆمەڵایەتیی خەڵکەکە هێشتا ئەوەندە بۆگەنی نەکردبوو، دۆزینەوە و بەکرێگرتنی خۆفرۆشێك کارێکی هەر وا سووك و ئاسان بێ.

***

من (پییەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی ..) بەیەکێ لەو کتێبانە دائەنێم کە لە مێژووی گەلانا بۆ ژیاندنەوەی شکۆی نەتەوەیی و بیناکردنی ژیانی نوێی گەل نووسراون و بەتایبەتی ئەم پییەسە لەسەر بنەمایەکی هاوچەرخ و پێشکەوتخوازانە داڕێژراوە.

من بە دڵ ئاواتەخوازم تیپە شانۆییەکانمان کە ئەڵێن تێکستی خۆماڵیمان نییە و هەندێکیان عەودالی دوای تێکستی ناماقووڵ و پڕوپووچخوازی بوون و دوای مۆدەی چاوەڕوانی هاتنی کەسانی وەك گۆدۆی هەرگیز نەهاتوو کەوتوون، لایەك بە لای بابەتی وەك (مەحموود ئاغای شیوەکەڵ) و (دوانزە سوارەی مەریوان) و بەیتی (قەڵای دمدم) و ڕاز و بەیتە میللییە کلاسیکە زۆرەکانمان و بابەتی نوێی وەك ڕەوتە مەزنەکەی حەقەکانا بکەنەوە و بەرهەمی شانۆییی بەپێزمان لێیانەوە بۆ بهێننە بەرهەم. ئەمە کەمترین قەرزی ڕابردووی پڕشانازیمانە بە سەر وەچەی هونەرمەندی نوێمانەوە.

***

لە ڕووی تەکنیکیشەوە بە پێویستی ئەزانم ئەم سێ – چوار تێبینییە لە

شانۆنامەکەی پیرەمێرد، لە چاپەکەی خۆیا، بخەمە بەرچاوی خوێندەوارانی ئازیز:

١- کتێبەکە کۆمەڵێ هەڵەی نووسینی تیایە کە هەندێکیان لە ئەنجامی کەمیی هەندێ تیپەوە لە چاپخانەکەی پیرەمێردا، وەك (ژ) و (گ) و هەندێکیان لە ئەنجامی ناوردی لە نووسینەوەی دەسنووسی خراوە بەردەستی تیپ ڕێکخەرانی چاپخانە، یا جێگیرنەبوونی ئەو سەردەمەی شێوەیەکی ڕاستی نووسینی کوردییەوەدا ڕوویان داوە.

٢- لە هەندێ شوێنیشیا هەڵە لە چاودێریکردنی گرامەتیکای زمانی ئەدەبیی کوردیدا ڕووی داوە.

٣- هەروا هەندێ هەڵەی زەقی چاپیش کەوتوونەتە کتێبەکەوە کە لە پەراوێزی تێکستەکەدا ئیشارەتم بۆ بەشێکیان کردووە.

٤- شانۆنامەکە بەتەواوی نەخراوەتە قاڵبی شانۆنامەی ڕاستەقینەوە و لەگەلێ شوێنیا شێوەی چیرۆکی گرتووەتە خۆی.

هەروا پێوستییە هونەرییەکانی شێوەی دابەشکردنی ڕستەی دەمەتەقێ و دەرخستنی کات و چۆنیەتیی دەمەتەقێ و شتی وای تیا پشتگوێ خراوە کە لام وایە پیرەمێرد ئەوەی بەدەسەنقەست و بۆیە کردووە خوێندەواری ڕەمەکیی ئەو سەردەمەی کوردستانی عێراق، کە ئەو بە مەبەستی پێگەیاندن و پەروەردەکردن ڕووی دەمی تێ کردووە، توانی تەنیا ئەوەی بووە لە چیرۆك حاڵی ببێ و شارەزای وردەکاریی شانۆنامەی هاوچەرخ نەبووە.

من، بەر لە هەرچی، مەبەستم ئەوەبوو تێکستەکەی پیرەمێرد بەوجۆرەی کە خۆی نووسیویە و لە چاپی داوە، وەك میراتێکی بەنرخی ئەدەبی، بخەمە ڕوو. بۆ ئەوەی وەچەی ئەمڕۆمان کە تاك و تەرایەکیان نەبێ لە چاپەکەی کاکەی فەللاح بەولاوەیان نەدیوە و ئەویش چاپێکی بێگەرد و بێ هەڵە نییە و لە ڕووی دەسنووسێکی هەڵە تێکەوتوو لە چاپ دراوە، چاپێکی ڕاست و

دروستیان لە بەردەستا بێ. جا ئەگەر شانۆدۆستانی کورد ڕۆژێ لە ڕۆژان ویستیان ئەم شانۆنامەیە لەسەر شانۆ پیشان بدەن، ئەبێ بەرلەوە سیناریۆ نووسێکی کارامە و لێهاتوو کارەکەی پیرەمێرد بەتەواوی بخاتە شێوەی شانۆنامەیەکی هاوچەرخەوە، بەڵام بێ ئەوەی هیچ کام لەو وشانە بگۆڕێ کە پیرەمێرد لە دەمەتەقێکانا بەکاری هێناون، تا لە هەمان کاتا ئاو و هەوای ئەو سەردەمەیش بێتە تەختەی شانۆی ئەمڕۆمان.

پییەسی تەمسیلێکی ڕاستی تەئریخی
لە وڵاتی خۆماندا ڕووی داوە

پیرەمێرد نووسیویە و
لە چاپخانەی خۆیدا لە سلێمانی لە چاپی داوە

نوسخەی (٣٠) فلسە
١٣٦١هـ – ١٩٤٢م

Azady: M. Khuther

بیئەسی تمثیلیکی راستی تاریخی

لەولاتي خوماندا روي داوه

[پیره مرد نوسیوبه وله چاپخانەي]
[خویدا ، لەسلیماني له چاپي داوه]

نسخەي «۳۰» فلسه

مكتبة المركزية بغداد
رقم العام ٩٦٦٩
تسلسل ٦٦
الصف

١٣٦١ ﻫ
١٩٤٢ م

وێنەی لاپەڕەی یەکەمی چاپەکەی پیرەمێرد خۆی
(نوسخەی کتێبخانەی هەموانی سلێمانی)

ئەم تەمسیلە چەند دەرسی تیایە

١– عەدالەت و ڕەعییەت نەوازیی[1] مەحموود ئاغا نەیهێشتبوو ئیجارەدار و زۆردار دەست بکێشنە مسکێن. ئەوانیش گیانی خۆیان بۆ بەخت ئەکرد.

٢– خوێندەواری لەو بەردە ڕەقەی شیوەکەڵ و سیاگوێزدا، چ دەماغێکی بە مەحموود ئاغاو پەریچیرە دابوو.

٣ – مەسرەفی بێهوودەو هەواییی[2] جلەبووك و شایی.

٤– کچ کە بە ئارەزووی خۆی بدرێ بە شوو، ماڵ و مێردی خۆی لا شیرینە.

٥– حەسوودی و فیتەجۆیی قەومێك دەربارەی یەکتری، چ نەوعە پیاوێکیان لە کیس ئەدا.

٦– حوکوومەتێك کە فەرق و تەرجیحی عونسووریی کرد، ڕوو لە نەهاتییە.

١– لە چاپەکەی کاکەی فەللاحا نووسراوە: «عەدالەت دەر عەیش نەوازی»، وەك بڵێی ڕستەیەکی فارسییە و ئەم ڕستەیە لە دێڕێکی سەربەخۆدا کراوە بە ناوونیشان بۆ پاشماوەی بڕگەکە و «مەحموودئاغا..» کراوە بە سەرەتای دێڕێکی نوێ. ئەم هەڵەیە لە دەسنووسەکەی لای منیشا هەیە، تەنیا ئەوەندە نەبێ کە دیرەکە درێژە ئەکێشێ و «مەحموودئاغا..» نەکراوە بە سەرەتای دێڕێکی نوێ –م.

٢– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «هوایی»، من لێرەدا پاش هێنانە سەر شێوەنووسینی نوێی کوردی، تەنیا (ی) پێویستەکەی ئیزافەم لێ زیاد کردووە. دیارە ئەمە بەمەعنای (بەهەواو بەباچوو)وە. کاکەی فەللاح لە چاپەکەی خۆیا نووسیویە: «هەوای». ئەگەر ئەوە ڕاست بێ، دیارە واتە (ئارەزووی)–م.

پەردەی ئەووەڵ

پەردە هەڵدرایەوە

سەلیم ئاغا دانیشتووە. مەحموودی ڕۆستەم ئاغای زاوای و مەحموود هۆمەری خەزنەداری لا دانیشتوون. ڕووئەکاتە مەحمود ئاغا، ئەڵێ:

سەلیم ئاغا:

مەحموود ئاغا! ئەمڕۆ زۆر بە واهیمە و بێقەرارم. یازدە ڕۆژە کوڕەکانم لەگەڵ ئەحمەد بەگی کەندەسوورە ڕۆییون کە یۆنس بەگی کوڕی ئەحمەد بەگ لە شوێن کەریم خانی بانە دابنێن. لەولایشەوە شەرەفولمولکی والیی سنە ئەمانوڵلاخانی کوڕی کەریم خانی داناوە لە شوێن باوکی، چونکو ژنەکەی کەریم خان عیشوەبازێکە صەدی وەکو خوسرەوخانی والی بەقسەی شیرین تەفرە ئەدا. والییش لەوانەیە کە هاتە سەر قین ئێڵجاڕیی هەموو بەختیاری و عەشائیریان لێ بکا. جارێ قۆشەنی دیوانی هیچ لێیان ناترسم چونکو ئێمە یەکتر دەناسین. خوا بێ چاوێنییان کا، کوڕانی من، هێجگار مەحموود و ڕەسووڵ، لە سوپاهێ ناترسن. بەڵام بەختیاری بەڕاستی شەڕکەرن. ئەگەر لەشکریان بێتە سەر، ئەبێ تفەنگچیی ئالان و بەرکێویش دەنگ بدەین و خۆیشمان بچین. دووربینی لە خەرۆیی باشترە. باوجوود پێرێ خەبەرمان زانی کە دەستەی تاژان و تاژەبان و[3] مەحموود بەگی برای ئەحمەد بەگ لەگەڵ تفەنگچیی شارباژێڕیی ئێمە کە مەحموودی ڕۆستەم ئاغا سەرکردەیانە بۆ

٣- لەچاپەکەی پیرەمێرد (تازەبان) نووسراوە، بەڵام، وەك کەسانێکی شارەزا ئاگاداریان کردم. هەڵەیە -م.

جڵـەوگـیری و ئـیحـتـیـات کـەلی خـانـیـان گـرتـووە. بـاز مـن دڵـم ناسرەوێ. بزانم تۆ دەڵێی چی؟

مەحموود ئاغا!

ئـاغـام! هـەرچـەند دووربینی زۆر بـەجێیە، بەڵام جێی بـاوەڕ نییە کە خوسرەوخانی شەرەفەلمولك بۆ عیشوەی نادارەکۆنێك خۆی تووشی سەودایەکی وا بکا کە پەنجەی لەگەڵ لەشکری ئێمە و بانەدا لێ بدا. لەشکری ئێمە، بەرکێوی، زۆرتر ڕەنگێنەیین لە نەوەی جوامێرئاغا. من ئەمڕۆ لە بـارێ بووم لە خدمەت مەلا محەممەددا، لەم لەشکری خۆمـانـە ئـەدواین، فەرمووی ڕەنگە ئەمڕۆ بێنەوە.

منیش پیاوم ناردووە لە سوورکێو بوەستێ. هـەرگا لە مـازوان بەندەوە سەرەتای لەشکری دی زوو مژدەم بداتێ.

سەلیم ئاغا:

بەخوا، مەحموود ئاغا، ئەگەر ئەمڕۆ سەرەتایان دەرنەکەوێ یا خەبەرێکی ڕاست وەرنەگرم، ئارامم نابێ. خۆتان ئامادەکەن، دەڕۆین.

لەو وەقتەدا ئـەحـمـەد زلێخـای گزیر دێتـە ژوورەوە. بـەچـالاکـی دەچێتە بەردەمی سەلیم ئاغا، دەڵێ: ئاغام! مژدە بێ لەشکر بەمەرام گەڕانەوە. چاوماری پیاوی مەحموود ئاغای خەزنەدار لەپێشەوە هاتەوە، دەڵێ:

لـەسەری سوورکـێو بـووم، دەستـەی سیـوەیـلـی کـە[٤] لەشکری

٤- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا «لە» نووسراوە. دیارە هەڵەیە. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا وەك منی ڕاست کردووەتەوە - م.

مەحموود ئاغای کوڕتن بە گۆرانی وتن دەهاتن و مەحموود ئاغا خۆیشیم دی سواری ئەسپە سوورکێو بووبوو حەمایڵ و بەن قەرەبیناکەی لە دوورەوە بریقەی دەهات.

سەلیم ئاغا:

خۆش خەبەر بی گزیر. بچۆرە لای عەبیلانی[5] مارف ئاغا کورتەك و ڕانکێکی باشت بۆ بکڕێ.

مەحموودی خەزنەدار:

رنج گل بلبل کشید و بوی گلرا باد برد

چاومار، بەهەڵەداوان، لە سوورکێو عارەقی ڕەشومۆر دەرکا و مژدە بێنێ و گزیر خەڵات وەرگرێ.

سەلیم ئاغا:

ئاغا! خوا بەشی ئەویشی داوینێ.

مەحموود ئاغا:

خێر، ئاغام، مەبەست ئەوە نییە. ئەسڵ مزگێنی لەسەر بەندەیە.

بەڵام ویستم ئەحواڵی دنیات عەرزبکەم. ڕەوشتی دنیا ئەمەیە.

لەم گفتوگۆیەدا دەبن ئەحمەد حەیتە لە پێشەوە و براکانی تری لەدواوە پەیدا بوون.

سەلیم ئاغا:

ها، حەیتە! بەخێربێیتەوە. شوکر بەدەماغی.

٥- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆی و هەروا لە چاپەکەی کاکەی فەللاحیشا، نووسراوە: «عبیلانی» -م.

ئەحمەد ئاغا:

ئـاغـا! یـۆنسی ئـەحـمـەد بـەگـمـان کـرد بـە زاوا و[6] خوشکی یۆنسیشمان بۆ مەحموودی برام داناوە. منیش حەیتەییم بۆ ماوە.

سەلیم ئاغا پێ دەکەنێ، دەڵێ:

سەلیم ئاغا:

حەیتە! لێرە دەنگ بڵاوە ئەحمەد حەیتە ئەمجارە زۆر ترساوە و لە قوژبنی مزگەوت خزاوە.

مەحموودی ڕۆستەم ئاغا:

ئاغا! لە مزگەوت خزانی ناچاری، چونکو بەگزادە فرسەتیان نەبوو قوماری لەگەڵ بکەن. ئەویش دەیگوت: «خزمە! ئەگەر قوماری ناکەن دەچم قورئان دەخوێنم».

هەموو پێ کەنین.

لـەم وەقتـەدا مـەحـموود ئـاغـا و ئـەحمـەد ئـاغـا خـۆیـان دەگرنـە کەنار، چونکو ئەحمەد بەگی کەندەسوورە و[7] مەحموود بەگ و مـحـەمـمـەد بـەگـی بـرای دێنە ژوورەوە و سەلـیم ئـاغـا بـەرزەپـێ لەبەریان هەڵدەستێ و ئەحمەدبەگ ژوور خۆی دەخاو ماندوو نەبوونێکی گەرم و موبارەکبادیی یۆنس خانی کوڕی لێ دەکا.

٦– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا بەم جۆرە نووسراوە: «یونسی احمد بکمان کرد، بزاوە و ..». مـن بـە نـیشانـەی ڕستـەی پـاشەوەیدا بـەوجـۆرەم ساغ کـردەوە کـە لـەسەرەوە نووسراوە، بەڵام کاکەی فەللاح لە چاپەکەی خۆیدا بەم جۆرەی ساغ کردووەتەوە: «یونسی ئەحمەد بەگمان کرد، بڕایەوەوە..» – م.

٧– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا ئەم (و)ی عەتفە نییە، بەڵام کاکەی فەللاح دایناوە – م.

ئەحمەد بەگ:

ئاغا! خوا لە بزورگی و خزمایەتیت کەم نەکا. ئێمە کە لێرە ڕۆیین، بەندە زۆر نائومێد بووم. دڵم گیرا بوو، چونکو ئێمە هەرچەند ئەمڕۆ بەقووەت لە وەزعییەتی قۆشەنی سنە زیاتر بووین، بەڵام ئەمە کارێکی بزورگ[٨] بوو بە گژ حوکوومەتێکی دە هەزارساڵیدا دەچووین و شەرەفولموڵکیش والییەکی فرە نەبەردە.

ئەم لەشکرەی کە چووبوون بۆ کەلی خان ڕێی لەشکری والی[٩] بگرن تەدبیرێکی باش نەبوو. زیاتر والی قینی هەڵسابوو. بەڵام، خوا بەرخورداری کا، مەحموود ئاغای کوڕت بەدزییەوە کاغەزێکی لە تەرەف خۆیەوە بۆ شەرەفولموڵك نووسیبوو، نازانم چ سیحرێکی لێ کردبووە کار، ڕا و تەدبیری مەحموود ئاغا لە عیشوە و ئاشووبی نازدار بەتەئسیرتر بوو. کە والی یۆنسی تەسدیق کرد و عەرزی دەرباری هومایوونی شەهەنشاهیی کردبوو، ئێمە چاوەڕێی جوابی دەربار بووین. ئەم یازدە ڕۆژە لە بەینی خۆف و ڕجادا ماینەوە، تا دوێنێ چاپاری دەربار قەباڵەی هێناو یۆنس بە لەقەبی خانی و بە وەزیفەی حاکمیی بانە سەرئەفراز کرا.

ئەمەیشە، چ قووەت و چ تەدبیر، هەمووی لەسەرکاری ئێوەوە بوو.

٨– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «برزگ». دیارە ڕاستەکەی (برزگ = بزورگ)ە. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەر (بزورگ)ی نووسیوە – م.

٩– لە چاپەکەی پیرەمێر خۆیا نووسراوە: «ری». من بە «ڕێی»م ساغ کردەوە. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەر وای ساغ کردووەتەوە. ئەیشگونجێ ڕاستەکەی «ڕێ» لە لەشکری...، بێ و، (لە)کەی لە چاپا پەڕیبێ–م.

بـەو مـونـاسەبـەتـەوە سوپـاسێکـی بـێ پـایـان دەکـەیـن. خـوا بتانهێڵێ. دوو سەد و نەوەد ساڵ بانە بەدەست حاکمی کوردی ئیختیارە دینییەوە بوو، تا ئەو بەینە سنە حاکمی بێگانەی بۆ ناردبوو. وا شوکر بە هیممەتی ئێوەوە دووبارە حوکوومەتی بانە بوو بە هیی خۆمان. هەرچەند مستەفای کوڕم بە عومر گەورەتر بوو، بەڵام یۆنس کارئامەدتر بوو. مستەفا نائیب و یۆنس حاکم.

ئەگەر نەوەی ئەسحابەکوژی فەسادییان نەخەنە بەینەوە، خوا یار بێ، تا دێرزەمان ئەم دیوو ئەودیو یەك وجوود ئەبن. ئێستا ئێمە بۆ ماڵئاوایی هاتینە خدمەتت، چونکو وەقتەکەی نازکە دەبـێ بـچـمـەوە بـۆ سیـاگـوێز و ئـەو نـاوە، هـەنـدێ نـاخـواە و حـەسوودمـان هـەن سەرشکـێنـیـان بـکـەم و ئـەگـەر لـوتـف و مـەرحـەمـەت تـەواو ئـەفـەرمـوون، مـەحمـوود ئـاغـای کـوڕتـان تەشریف بێنێ، بە ڕاو تەدبیر و ناوی مەردانەی ئەوەوە چاکتر کار دروست[١٠] دەبێ.

ئیتر ئەمری خۆتانە.

سەلیم ئاغا:

لـە خـوام ئـەوێ یـۆنس خـان لـە سڵـێمـان بـەگی حـاکمـی بـانـە ناودارتر و عومردرێژتر بێ. زاتەن کە خوا ئەمدیوی دایە دەست ئێمە و لەمدیو مەحموودی کوڕم بە ئیرادەی پادشای عوسمانی قـائـیـمـقـامـی هـەمـوو شاربـاژێڕ بـێ و لـەودیـو یـۆنس خـانـی

١٠– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا «دروستی» نووسراوە، بەڵام ئەبێ (دروست) بێ. نیشانەیەکی ئەوەیش دیارە ویسترابێ لە مەکینەی چاپا (ی)کە بکرێنرێ. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەر (دروستی)ی نووسیوە – م.

کوڕیشمان[11] حاکمی بانە بێ و[12] ئەمدیوەو دیو یەك کەون و[13] ڕۆم و عەجەمیشمان بەدەستەوە بێ، خوا یار بێ، هیچ قووەتێ نامانلەرزێنێ. تۆ ئێستا مەحموود ئەبەی لە خدمەت خۆتا، ئاخۆ خوا وا دەکا پاش چەندێکی تر بۆ کارێکی خێر منیش خۆم بێمە خدمەتت.

ئەحمەد بەگ:

خوا هەموو کارێکمان بە خێر بگێڕێ.

ئەحمەد بەگ دوعاخوازی دەکا و مەحموود ئاغایش دێتە خدمەت باوکی و مەرەخەسی دەخوازێ و دەڕۆن. دوای ئەوان مەحموود هۆمەری خەزنەدار ڕوو دەکاتە سەلیم ئاغا، دەڵێ:

مەحموود ئاغا:

ئاغا! خوا موبارەکی کا. وا تێ گەیشتم مەحموودی کوڕت دەنێری بۆ سیاگوێز، بکەوێتە حەڵقەی کەمەندی زوڵفی پەریچیهرەی کچی ئەحمەد بەگەوە. هەرچەند بۆ سیاسەتی ئەمڕۆ تێکەڵی و خزمایەتی لەگەڵ ئەماندا بەجێیە، بەڵام مەحموودی کوڕی تۆ نەمامی باغی دەوڵەتی عوسمانییە و قائیمقامە و بەهۆی قائیمقامەتییەوەیە کە ئەم لەشکر و سوپای ئالان و شاربـاژێڕ و بەرکێو، ئەم بگرەوبەردەیەی بەدەستەوەیە. ئەگەر نەزەری حوکوومەتتان لەسەر نەبێ لەم بەردە ڕەقەدا دەبێ ئێوە هەر ماشی هۆمەرنیسك بخۆن و مەگەر تەنیا لە چوار

١١– ئەبوو بوترایە: «لەودیویش یۆنس خانی کوڕمان» – م.

١٢–١٣– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا ئەم دوو (و)ە نین، بەڵام پێویستە ببن. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا تەنیا دووەمیانی داناوە. ئەبوو لە جیاتیی (ئەمدیوە و دیو)یش (ئەم دیوو ئەودیو) بووایە – م.

دێی سیوەیلەکەدا بتانناسن. لەپێش چاومانە دوێنێ، هێشتا نەبووە بە پێرێ!! نەڕە شێرێکی وەك عەزیزبەگی بابان کە بە حەسەب و نەسەب و شەجاعەت قیاسی لەگەڵ ئێوە ناکرێ، خزابووە قەڵای سرۆچك بەڕوویان دەکرۆشت و خوێڕییەکی وەك سمایل پاشایان ناردبووە سلێمانی حاکمیی سلێمانیی دەکرد، چونکو کەمەربەستەی دەوڵەت بوو. ئێستا بە من بێ ئەگەر بۆ قووەتی عەشائیری بێ وا وەڵەدبەگیی جاف زاواتن، مەحموود یا ژنێکی لە میرئاودەڵییان بۆ بێنە یا لە سلێمانی کەسێکی ئەرکانی حوکوومەت بگرنە دەست. بزانە جاف بەئەکسەرییەت ژن لە سلێمانی دێنن کە حوکوومەتیان بەدەستەوەیە. ئینسان دەبێ تەنیا بۆ ئەمڕۆ نەژی، سبەی ڕۆژی ئەولاد و عەشیرەت و کەسوکاریشی لە پێش چاو بێ.

سەلیم ئاغا:

ئاغا بەخوا فکرەکەت پەسەندە، بەڵام نسیب و قسمەت بەدەست خوایە.

«لێرەدا پەردە دائەدرێتەوە»

پەردەی دووەم

پەردە هەڵدرایەوە

مەحموود بەگە شەلە:

وەختیٚ کە (بابەك) لە نەسلی (ساسان) لە دیاربەکرەوە هاتە شارەزوور بەناوی (بابە ئەردەڵان)[١٤]. (بابا) موخەففەفی (بابەك). (ئەردئالان) بە تورکی (پشت سێن). قەدیم، سوار پشتی لە سوار ئەسەند، غالب بووە[١٥]. ئەم بابە ئەردەڵانە بە ئازایی و سوارچاکی و بەخشندەیی هەموو عەشائیری هێنایە ژێر حوکمی خۆی. عەشائیری ئەو وەختەی شارەزوور، زۆرتریان لەك و لوڕ بوون. لە نەوەی (گیوی گۆدەرز)ن و (گۆران)یشیان پیٚ ئەڵێن. ئەنجا کە با بائەردەڵان ئیعلانی حوکمداریەتیی کرد، ناوی خۆی نا (قوبادی فەیرووزی ساسانی)[١٦]. حوکوومەتی کوردستانی* دامەزراند، تاقمیٚ لە

١٤– ئەم ڕستەیە ناتەواوە، مەگەر بڵێین ڕستەی پاشەوەی تا ئەگاتە (ئەم بابە ئەردەڵانە) جوملەی موعتەریزەیە و ڕستەی (ئەم بابەئەردەڵانە.. تاد) پینەی ناتەواوییەکە ئەکا – م.

١٥– ئەبوو «ئەبوو» بووایە – م.

١٦– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆی و هەروا لە چاپەکەی کاکەی فەللاحیشا، کەوانەکە پاش وشەی (فەیرووزی) داخراوە و خاڵەکەی پاش (ساسانی)یش نییە. من بە بۆچوونی خۆم لام وابوو وا هەڵەیە و بەم جۆرەم ڕاست کردەوە کە لە تێکستەکەدا نووسراوە – م.

* ئەمە شایانی وتنە کەوا لە چاپەکەی کاکەی فەللاح پێش وشەی (کوردستانی) وشەی (حوکوومەتی) لادراوە. لام وایە ئەوە کاری ئەو برا پسپۆڕە بووە کە دەزگای سانسۆر دەسنووسەکەی کاکەی فەللاحی داوەتە دەست لە ڕووی سیاسەتی ڕاگەیێنییەوە هەڵی سەنگێنیٚ! – م.

گەورانی ناردە (بانە)کردنی بە حاکم. لەوانە دوانی ئەردەڵان. (میرزابەگ)ێ لە حاکمانی بانە هەڵکەوت[17] زۆر ئازا و نامدار بوو. (بێگەبەگ)ی حاکمی ئەردەڵان کچی خۆی دایە و لە نەوەی ئەوان (سلێمان بەگ) هەڵکەوت بە ویلایەتی شیوەکەڵ.

لەوێدا مەحموودی ڕۆستەم ئاغای شیوەکەڵ ئەڵێ:

مەحموود ئاغا:

میرم، ئەمە نوکتەیە. ئێمەش ئەبێ خدمەتیان بکەین و کچیان بدەینێ و کچتان بدەنێ.

مەحموود بەگە شەلە:

خێر، ئاغام، شەرت ئەمە نییە هەر ئێوە کچ بدەن بە ئێمە. ئێمە قەرزدارین کچ بدەین بە ئێوە. فەرموون، تێ کەون، هەڵبژێرن.

لە عەینی پەردەدا، لە سیاگوێز، مەحموود ئاغا نووستووە.

پەریچیهرە ئەچێ جاجم بدا بەسەر جێگاکەیا.

مەحموود ئاغا:

ئەوە کێیە؟

پەریچیهرە:

پەریی کارەکەرتە.

مەحموود ئاغا:

ئەڵڵاهـ! پەری بە شەو بێتە خەوی ئینسان! وەرە شێت مەبە.

١٧– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆی و، هەروا لە چاپەکەی کاکەی فەللاحیشا، نووسراوە: «هەڵکەوت و». بەڵام ئەو (و)ە زیادەیە و پێویست نییە. لەبەر ئەوە من لێرەدا لام برد – م.

پــــــەری:

ئەزانم تۆ لە جنۆکە و مۆتەکە و مەڕنەمووکە ناترسی. چ جای من هاتووم داتپۆشم سەرمات نەبێ.

مەحموود ئاغا:

کەسێ گڕی لە دەرووندا بێ چۆن سەرمای ئەبێ؟!

پــــــەری:

پەنا بەخوا! بزانین ئەم گڕە کێ ئەسووتێنێ؟

مەحموود ئاغا:

تەنیا خۆم و دڵم.

پــــــەری:

جاجمەکەی پیائەدا و ئەڵێ: ئای چیم بە خۆم کرد، یا دڵ چیی پێ کردم! نەدیو و نەناسیو لە خدمەت ئەم کوڕەدا ڕازم داداوە[18] نایزانم کە هێشتا دەورەی پەردەپۆشی و کەم ناویی کچانە.

ڕادەکا بێتە دەرەوە.

مەحموود ئاغا:

بانگی ئەکا: توخوا ڕاوەستە، مەعنای ئەم دوو کەلیمەیەم پێ بڵێ: پەردەپۆشیی کچان مەعنای چی یە؟

پەریچیهرە:

موساعەدە بفەرموو. درەنگە بەبەریەوە نەماوە ڕاوەستم، چونکو

١٨- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا «داوە» نووسراوە. دیارە هەڵەیە و ڕاستەکەی بەوجۆرەیە لەسەرەوە نووسراوە. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەر وای ڕاست کردووەتەوە - م.

به عادەتی ئەم ئەهلە نەوەك گفتۆگۆكردن لەگەڵ كوڕاندا، بەڵكو هاتنە ئۆدەیش ناڕەوایە و نابەجایە.

بەڵێ، وا دەزانن هەرچی بەشی ئافرەت هەیە خوا هەر بۆ ئەمەی خەڵق كردوون ئەسبابی كەیف و هەواو هەوەسی كوڕان بن و نێرینەیش كە ئافرەتی دی بە حەڵوای نەرمەقووتی بزانێت، ئیتر ئەمنیەتی[19] نامووس نییە. ئاخ! ئەمویست خوا یا بە ئافرەتی خەلق نەكردامایە یا نەمخوێندایە وە لەبەر خەرەكدا دانیشتمایە بێ حیسس و بێ شوعوور دەماغم بە حیكایەتی دێو و پەریە و چەرخوفەلەكی پیرێژنەكان پەروەردە ببوایە، ئەوسا نەمئەوت[20] ژنانیش حەقی حەیات و مەوجوودییەتیان هەیی و بە شیربایی نافرۆشرێن و بۆ تەشكیلی عائیلە و دڵسۆزی بۆ مێرد و ئەولاد لە پیاوان پێشترن و[21]، لە حەیاتی عائیلەدا ڕوكنی موهیممن. ئاوا بگە لە كەلیمەی پەردەپۆشی و، بەستەزوبانی ئەمە بوو[22].

١٩- لە چاپەكەی پیرەمێرد خۆیا وا نووسراوە. بەڵام من لام دوور نییە هەڵە بێ و ڕاستەكەی (ئەهمیەتی) بێ. ئەگەر (ئەمنیەتی) بێ، ئەبێ وا مەعنای لێ بدرێتەوە: لە غەیری ئەم سوورەتەدا مرۆ لە نامووسی خۆی ئەمین نابێ – م.

٢٠- لە چاپەكەی پیرەمێرد خۆیا «نەم ووت» نووسراوە، بەڵام شوێنی (ا)ێ لە نێوان (م)ەكە و (و)ی یەكەما بە چۆڵی ماوەتەوە. دیارە تیپی (ا)ەكەیە و لە كاتی چاپا پەڕیوە. كاكەی فەللاحیش لە چاپەكەی خۆیا هەروەك منی ڕاست كردووەتەوە – م.

٢١- ئەم ڕستە لە چاپەكەی پیرەمێرد خۆیا وا نووسراوە: «تشكیلی عائلە و دلسوز میرد و اولاد لە پیاوان پێشترن و». من ئەوەم بە هەڵەی چاپ و شێوە نووسین زانی و وام ساغ كردەوە كە لەسەرەوە نووسراوە. كاكەی فەللاحیش لە چاپەكەی خۆیا تەنیا وشەی (دلسوز)ەكەی كردووە بە (دڵسۆزی) – م.

٢٢- وادیارە پیرەمێرد كە لێرەدا بە زمانی پەریچیهرەوە مەبەستی لە (پەردەپۆشی) لێك =

هەرچەند وەختی ئەم قسەیە نەهاتووە، بەڵام وای ئەبینم کە دایك و باوك ئارەزووی خواهیشێکی پەنهانییان دەربارەی من و تۆ هەیە. خۆ منیش ساحێبی عیززەتی نەفس و ڕەئیی خۆمم، فرۆشتەنی نیم.

مەحموود ئاغا:

سوبحانەڵڵا! ئەووەڵ من وتم پەری شەو بێتە خەوی ئینسان، شێت ئەبێ. ئەوە مەقسەدم تەئسیری حوسن و جەماڵ بوو. ئێستا ئەم گفتۆگۆ بەشوعوور و کەماڵە[٢٣] پەرییە یا پەری؟! پەری.. پەری.. مەڕۆ، دانیشە. درەنگ ئەبێ. نابێت، مەجبوورت کردم دوو کەلیمەی دەروونی خۆم بەیان بکەم.

ئەووەڵەن من موتەحەییرم تۆ لەم بەردە ڕەقە و لەم نەسلە کەللەشەقە ئەم دەماغەت لە کوێ بوو؟! دووەم با تێت بگەیەنم من کوڕی سەلیم شیوەکەڵیم. باوکم لەناو دار و بەردا گەورە بووە.

پیشمان شەڕوشۆڕ و تەعەددا و کوشتن و بڕینە. مادام دەربارەی پیاوان ئەمە بین[٢٤]، ئەشێ چۆن تەماشای ژنان بکەین؟ دایکم تەنیا حەقی سەرپەرشتی و تفاقی ماڵ و نان و

= دایەوە، لای وابووبێ پێشان لە جیاتیی (کەم ناوی) – یا (گوم ناوی)، ئەگەر ڕاستەکەی (گوم ناوی) بێ، – نووسیویە: «بەستەزوبانی»، بۆیە ئەڵێ: «بەستەزوبانی ئەمەبوو» – م.

٢٣– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «ئەم گفتگویە شعور و کمالە». ئاشکرایە ئەوە هەڵەیە و ڕاستەکەی بەو جۆرەیە لەسەرەوە نووسراوە – م.

٢٤– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «بیت» و کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا «بێت»ی نووسیوە. من ئەوەم بەلاوە هەڵەیە و ڕاستەکەی (بین)ە وەك لێرەدا نووسیومە – م.

چێشتی خۆمانی هەیە.

هەموو کارەکەر، هەموو لە ژێر چەپۆك و توانجی ئەودان. ئەبێ ئەوان بۆ من ژن بێنن، چ دەستەڵاتێکی هەبێت[٢٥]؟ بەڵام، خێر، هەزار بار خێر.

خوێندەواری و ڕۆمانی تورکی و کتێبی ئەحمەد مەدحەت، ئادابی موعاشەرەتی ئورووپا، هەمدەم و هەم فکریی سالم و کوردی کە زۆرم خۆش ئەویستن و لە خزمەتیانا بووم، وایان چەسپاندۆتە کەللەمەوە کە ئافرەت ئەبێ نیوەی[٢٦] حەیاتی پیاو بێ، هامدەم و دڵسۆز، هەم سەودا و بەسۆز بێت.

غایەی هەردوولا تەشکیلی عائیلە بێت. مەرام لە تەشکیلی عائیلە نەوەی چاك پێگەیاندنە کە خزمەتی خاك و عەشیرەت و قەوموقیلە بکەن و نەهێڵن و ڵاتیان پامالّی بێگانە بێت و میللەتی داماوی دەستی دوشمن نەبن، تائێستا کە بە ڕەبەنی ماومەوە، لەم خاکەدا کەسێکم شك نەبردووە لایقی عیشق و تەشکیلی عائیلە و هەمدەم و هەم دڵ بێت. ئێستا جارێك بزانم ئەم بڵند دەماخییەت لە چییەوەیە، بە چ فکرێك و قووەتێك خۆت لە ژنانی ئەم وڵاتە جوێ ئەکەیتەوە؟

پەریچیهرە:

بەڵێ هەروەکوو دوو ڕەمز و ئیشارەتی من، تۆی خستە هەیەجانەوە، وەك شەرابت خواردبێ هەرچی لە دڵتا بوو

٢٥– ئەم ڕستەیەم بە ناتەواو دێتە پێش چاو. چونکە لام وایە مەبەست لێی ئەوەیە: ئەگەر ئەوان ژن بۆ من بێنن، ئەبێ ئەو ژنە چ دەستەڵاتێکی هەبێ؟ – م.

٢٦– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «نیوە». من ئەو (ی)یەم بەلاوە پێویست بوو کە خستوومەتە سەری – م.

دەرتبڕی و عەجائیبت لە من ما چۆن لەم بەردە ڕەقەدا ئەم لێکدانەوەیەم هەیە، منیش سەرم لە تۆ سڕ ماوە ئەم زەبروزەنگە لە عاقاری پیاو[٢٧]، ئەم نەرم و نیانییە لە ڕاستی ژنان[٢٨] لە کوێوە پەیدا بووە؟ جارێ تۆ سیوەیلیت کە سیوەیلی کەللەیان لە گوێزیان سەختترە و مەحموودی سەلیم شیوەکەڵیت کە لە هەموو براکانی جەنگاوەرترە، چۆن ئەم فەلسەفەی حەیاتەت[٢٩] بۆ حەل بووە؟ من لە تۆ موتەحەییرم و تۆ لە من سەراسیمە. کەواتە با باوەڕ بە یەك بکەین. کتێبی تورکییش ئەخوێنمەوە. هێجگاری لە ڕەوشتی ئێرەم لاداوە و ئەمەم گرتووەتە پێش چاو کە ڕۆژێ سەرم پان ئەکەنەوە. باز پێم خۆشە، قوبووڵی عیززەتی نەفس شکاندن ناکەم.

مەحموود ئاغا:

ئەگەر ئێمە هەردووکمان لەم ئەخلاق و تەبیعەتەدا بین، هیچ نەبێ خۆمان لە ژیانی هامسەری و هامفکری لەززەت ئەبەین و بە مەحەببەتی ئەخلاقییەوە خۆش ڕادەبوێرین. ئەمە یەك.

دووهەم هەر مەحسوولێکی حەیاتمان ببێ، ئەوانیش لەسەر سروشتی ئێمە بڕۆن، سەعادەت و بەختیاری بۆ خۆیان تەئمین دەکەن و لەڕێدا هەیە کەڵکی میللەت و وەتەنی خۆیان بگرن. لە

٢٧- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «پیاو». من ئەوەم بە هەڵە زانی، یا ئەبێ ڕاستەکەی (پیاوو) یا (پیاوەو) بێ - م.

٢٨- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «ژنان و». دیارە ئەم (و)ە هەڵەیە. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا لای بردووە - م.

٢٩- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «خیانت». ئاشکرایە هەڵەی چاپە. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەروەك منی ڕاست کردووەتەوە - م.

زەمانی سەعادەتەوە تا ئەم قەڕنی ئەخیرە ڕابیتەیێك كە هەموو میللەتێكی یەك دەخست دین بوو. چەندێك دینیان كرد بە ئالەتی شەڕوشۆڕ، هەر حوكمدارێ ئارەزووی ببوایە بچوایە بەگژ حوكوومەتێكی تردا ئیعلانی جیهادی ئەكرد. موسوڵمان موسوڵمانی بكوشتایە جیهاد بوو. ئێران و تورك كە هەردووكیان خودایێك و پێغەممەرێكیان دەپەرست، بەناوی جیهادی دین یا ئیختیلافی مەزهەبەوە، یەكتریان دەكوشت، خێر بوو. ئێستا خەڵك لەم فرۆفێڵە گەیشت. ئیتر نە ئەهلی سەلیب بۆ دین یەك دەگرن، نە ئیعلانی جیهادی خەلیفە[٣٠]. تەنیا ماوەتە سەر ئەوە ئەو خاكەی كە باوك و باپیری تیا هەڵكەوتووە و بڕاوەتەوە و نیشتمانە و خۆتی تیا دەژیت. نیگەهداریی ئەو خاكە كە وەتەنی پێ دەڵێن. ئەوە پێش هەموو مەرامێك دەكەوێ، چونكو ئەگەر تۆ نیشتمان نەپارێزی، قەوم و عەشرەت و كەسوكارت دەربەدەر ئەبن و بێكەس دەمێنیتەوە. پیاو كە بێكەس بوو، لە هەموو لایێكەوە تێی هەڵئەدەن و فەرزەن تێیشیان هەڵنەدا و دەوڵەمەندیش بوو، بەپێی ئارەزووی بەشەرییەت و حیسسی ئیجتیماعیی ئینسانییەت پیاوی تەنیا غەریبە و غەریبیش لەززەت لە دنیا نابینێ!! وا خۆشە پیاو پاروە نانێكی ببێ لەناو كەسوكار و قەوموقیلەدا بیخوا. مادام زیندەگانی گڕ و پفێكە، ئەوی بۆت دەمێنێتەوە هەڵكردی یەكدڵی و دڵسۆزی و خۆش گوزەرانیی ناو قەوم و نیشتمانە. ئەگەر تۆ میللەتی خۆتت خۆش بوێ، ئەوانیش تۆیان خۆش دەوێ.

٣٠– لە چاپەكەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «خەلیفەی». من ئەوەم بەلاوە هەڵەی چاپ بوو – م.

سەعادەت لە سەعادەتی زیندەگانیی خۆشەویستیدایە. عیشق و سەودای جەماڵێك فەردییە. ئێستا بڵێین[٣١] هەردووکمان یا بۆ جەماڵ یا بۆ کەماڵ یەکتریمان خۆش دەوێ، هەرچی بڵێیت[٣٢] ئەمە خوسووسییە، لەززەتی خۆشەویستییەکی عومووميی تیا نییە. هەرگاە عومووم خۆشیویستی، ئەوسایە لەززەت لە خۆشەویستیی خوسووسی دەبینی، چونکو ئەگەر قەوموقیلەت خۆشیان نەوێیت، با منیش زۆرم خۆش بوێیت، باز ئەو لەززەتەی نییە. وەقتێ لەززەتی خۆش گوزەرانی دەبێ، میللەتت دەوڵەمەند بن، زەلیل نەبن.

هەرچەند چاوت بە زەلیلی و داماویی ئەوان بکەوێ، تۆ هەرچی بیت، دڵت دەگیرێ و عەیشت تاڵ ئەبێ. بەڵام کە عەشرەتت لەپێشەوە بوو و وەتەنت ئاوا بوو، لە هەر گۆشەیێکەوە شایی و سەیرانێك دەبێ و لە هەر کەسبێکیدا گوزەرانێ دەبێ، ئەوسا بە دڵخۆشییەوە دڵداری خۆشە.

ئاخ! خوا ڕۆژێك بڕەخسێنێ کە هەر شارێك خوێندەواریی تێ بکەوێ. هەموو بزانن کە خۆشی و قەدری ئینسان بە حورمەتی قەوم و ئاوەدانیی نیشتمانیەوەیە، ئەگینە ئێستا من بڵێم: وەتەنپەروەرم، درۆدەکەم. هەموو بۆ دەبدەبەو ناو و شوهرەتی خۆم بەگژ عەشرەتەکانی تردا دەچم. لەبەر ئەوە گەورەی عەشیرەتەکانی تر دیارە نایانەوێ من ببم. هەرکەسە بووەتە دزی گای خۆی و هەریەکە بووەتە ملۆزمی فەقیر و هەژاری قەتعەیێك.

هیچ کەس نابینم جوزئی مەنفەعەتێکی خۆی بۆ مەنفەعەتێکی زۆری عومووميی فیدا بکا و تا هەر کەسە بۆ خۆی بێ بە هیچ نابێ، با ئەمڕۆیش بڵێن پارەدارە خۆشیان ئەوێ. سبەینێ کە خوێندەواری چاو و گوێی میللەتی

٣١- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «بلین». دیارە مەبەست «بڵێین»ە.

٣٢- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «بلیت». دیارە مەبەست «بڵێیت»ە.

کردەوە و زانیبیان هەر بۆ خۆیەتی، ئەو قەدرەی نامێنێ. هێجگار یەکێ لە دەردی نەخوێندەواری ئەمەیە کەسێکی زۆردار هەڵدەسێ بەشی کەسب و کاری مسکێن ئەبا بۆ خۆی یا ڕەنجی ساڵێکی زەراعەتەکەی بە شەش گەز چیت و دە کەللە شەکر لە دەست وەردەگرێ و دەوڵەمەند ئەبێ. بە مەحزی ئەمە کە پارەی هەیە تاقمێ بێکار و بێکارەی هەمیشە لەدەور کۆ دەبنەوە، وا دەزانن پارەیان بۆ هەڵدەڕژێنێ، کەچی پێش مردن کفنیان بۆ ئەکا.

خۆلاسەی کەلام، ئێستا من کە مەوقیعێکی بڵندی عەشیرەتی و حوکوومەتیم هەیە، پێم ناکرێ هەوڵی ئیسلاحی ئەم قەومە بدەم و ئەگەر ڕاستیشت دەوێ بە ئیشم دەست نادا، چونکە ئەم خەڵکە ئەگەر تێگەیشتوو بن، بۆ من دەست نادەنە تفەنگ و بۆم بچن بە گژ لەشکری دوشمنی مندا و ئەم خاکی ئێمەیش خوا ئاوەکەی وا بۆ ڕشتووە هەموو عەشائیر دوشمنی یەکین و لە حودوودیشداین، لەبەر ئەوە بۆمان ناکرێ ئەم ئەهالییە سەوقی سەر خوێندەواری بکەین و لە دەست خۆمانی بکەینەوە. ئەمە مەسلەکی ناچارییە، یەعنی من بمەوێ و نەمەوێ دەبێ هەمیشە سێسەد چوارسەد تفەنگم ئامادە بێ، ئەگەرچی ئەمە حەیاتێکی وەحشەتە. جا ئەگەر خوا بەزەییی بە مندا بێ و ڕەفیقەیێکی دڵسۆزم بداتێ، هیچ نەبێ بە شەو کە فەراغەتێکمان بوو دەردی دڵ لای یەك هەڵئەڕێژین و[33] تەسەللاییێکمان بە یەکتری ئەبێ و ئەگەر خوایش بیدا، ئەولادمان ببێ، بەپێی دڵ و دەروونی خۆمان بیهێنینە بەرهەم.

پەریخان:

ئێستا وا تۆ لە ئەووەڵ مولاقاتدا منت بە هەمسەری خۆت زانی،

٣٣– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «هەل ریژین و». ئەمە هەڵەیە چونکە لەگەڵ (ئەبێ)کەی پاشەوەی ڕێك ناکەوێ. بۆیە یا ئەبێ وابێ کە من لە سەرەوە نووسیومە، یا (هەڵڕێژین) بێ بێ (و)ەکە – م.

هەموو داخی دڵت لای من هەڵڕشت، بەچی مەعلووم کە من ئەو قابلێتەم هەیە و ئەوەتی بنیادی ئەم خاکە دانراوە، لەم وڵاتەدا نەبووە بە عادەت کەسێ شارەزای کەسێ نەبێ[٣٤]، لە خۆیەوە داواکاری بێ. خوازبێنی بە دایك و باوکە. ئێمە ئورووپایی نین بڵێین وا لە حوزووری ویجداندا تۆم قوبووڵ کرد. لێرە ویجدان میچدانە کە منداڵان میچی یاریی تێ دەخەن.

جارێ لازمە تۆ شیفتەی شیرینیی زوڵف و خاڵ نەبی. ڕەنگە من هەندێ خووم هەیە کەڵکی حەیاتی عائیلەویی تۆ نەگرێ.

جارێ سەرم ئەمەندە هەوای عیززەتی نەفسی تیایە توانای چەپۆکی خەسووی نییە. دووەم بە تەجرەبە دەرکەوتووە کچێکی خوێندەوار کە کەوتووەتە ناو دەستەی ژنانی لادێوە، هەزاران بەندوباوی لێ کراوە: ئەیەڕۆ بە مێردەکەی خۆی ئەڵێ مەحموود هیچ شەرم و حەیا ناکا بە شەو بەرامبەری دادەنیشێ، هەژدە هەژدە قسە ئەکا و کە لە دەردا مێردی دێتەوە جارێ لە پێش هەموو چشتێکدا دەستی دەگووشێ، لەسەر کورسی لنگ دەنێتە سەر لنگ. ڕاسە ئاخر زەمانە. هێجگار لە هەموو شوورەیی تر لەگەڵ مێردیا دادەنیشێ چا دەخواتەوە. ئێمە سەرمان سپی بوو هێشتا کەس نەیدی لای مێرد ئاو بخوێنەوە و هێشتا ناوی مێردمان بە زماندا نایێ. لەپێشدا هەر پێی دەڵێین: ئەو. کە منداڵیشمان بوو ئەنجا دەڵێین: باوکی فلان.

خۆ من ئارەزووم هەیە فێری عوود لێدان بم و دەنگیشم خۆشە. ئەگەر لە مێردم پشت ئەستوور بم عوودیش لێ ئەدەم و

٣٤– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «کەس شارەزای کەس نەبێ» بێ (ی)ی پاش هەردوو وشەی (کەس)ەکە. من ئەوەم بە هەڵەی چاپ یا شێوە نووسین زانی.

گۆرانییش ئەڵێم. نیهایەت پێم ئەڵێن (سۆزانی). خۆ هیچ نەبێ ئاسارێکی سەنایعی نەفیسە و جەسارەتێکی مەدەنییە دەخەمە ناو جینسی لەتیفەوە. ئەو لەونە، یەعنی ئەم حوڕڕییەتە بەکەڵکی کەس ناشێ. کەواتە ئەگەر هەر بە کچێنی لە ماڵی باوکمدا بمێنمەوە ئەم حیسییاتە ئەخەمە بن گوێزی سیاگوێزەوە دەینێژم، بەڵام تا پێم بکرێ کچان کۆ دەکەمەوە، بە ڕۆژ جزمیان بۆ دەنووسمەوە، فێری خوێندنیان دەکەم، ئەوسا بە خوێندەواران سوپای خۆم وا ڕێك دەخەم کە ڕۆژێك ببێ لەشکری نادانی بشکێنن.

ئیتر ئەمە من و کردەوە و فکر و نییەتم. تا دوو ڕۆژی تر مۆڵەتت بێ. ئەگەر بە ئیشت دەست ئەدا، کاغەزێ بنووسە بۆ باوکت بێتە ئێرە، با لە ڕاهو ڕەسمی ئەوان دەرنەچین، خوازبێنی بکا. بەڵام ژنان هەردوو لامان ماڵوێران نەکەن: دە دەست قەنەوز و شەش دەست مەخمەڵ و چیتۆکە و پیتۆکە لەوناوەدا لەتوپەت بکەن و هەردوولا پارە بخەینە گۆمەوە. من کە بووم بە کەبیانووی ماڵی خۆم، خۆم جل بۆ خۆم دەکەم و ئەو پارەیە ئەدەم بە ئەهالیی فەقیر کە لە ژێر باری سەلەم بێنە دەرێ. خۆ ئەگەر تا دوو سبەی هیچت نەنووسی، منیش بە نەزەری میوانێکی عەزیزت دەنوارمێ و تا لێرەی پێڵاوت لەسەر چاوم و کە ڕۆیشتی بەخێر چی. ئەمە دواییی قسەمە و ئەوا ڕۆییم. ئیتر ناگەڕێمەوە.

لەپاش ئەوە پەریچیهرە ڕۆیی، مەحموود ڕاست ئەبێتەوە و لە ئۆتەکەدا دەست ئەکا بە پیاسە و لەبەرخۆیەوە دەڵێ:

سوبحانەڵڵا! خوای گەورە، هەرتۆ ئەتوانی لەم کوێرەدێی ئەم حودوودەدا دەماغی کچێکی جیهان نەدیدە و لە نەسەبێکی

وەحشی بەم نەوعە ئەفکار و فەلسەفەیە بڕازێنیتەوە کە هیچ کچە وەزیرێك ناتوانێ ئەم حیسسییاتەی ببێ. ئێستا من لەوە سەراسیمە ماوم ئەو ژن بێ و من مێرد، چۆن ڕووم بێ پێی بڵێم: ژنەکە، لەگەڵ ئەوەیشدا دەڵێن: «دشمن دانا بە از نادان دوست».

تەوەککول بەخوا. توخوا زۆرم حەیاتی شەقاوەت و وەحشەت دی، با چەندێکیش سەعادەتی عائیلە و بەختیاریی موساحەبەی ژنی دانا ببینم. هەر ئێستا کاغەز دەنووسم، دەچم بۆ دیواخان، قەڵەم و کاغەزی لێیە. ئەویش لە سەخنە دەچێتە دەرەوە، لە دیواخان قەڵەم و دوێت پەیدا ئەکا و کاغەزێك ئەنووسێ. ئەچێ لە دەرەوە دارای پیاوی خەبەر ئەکاتەوە، پێی ئەڵێ: دارا، بەیانی کە شەبەقی دا، هەڵسە، کەس نەزانێ بە تەنها سوارە بچۆرە شیوەکەڵ، لەپێش ئەوەدا ئاغا بێتە دیواخان، لە ماڵەوە ئەم کاغەزەی بدەرێ.

پەردەی سێیەم

لە سیاگوێز ئەحمەد بەگ و مەحموودی ڕۆستەم ئاغا دانیشتوون.

تازە هەتاو کەوتووە. کتوپڕ سەلیم ئاغا ئەکا بەژوورا. ئەحمەد بەگ لەبەری هەڵدەستێ، بەحیرەتێکەوە ئەڵێ: ئاغا، یاخوا خێر بێ، وا ناگەهانی تەشریفت هات.

سەلیم ئاغا:

میرم! ئێمە سیوەیلین، فڕوفێڵان نازانین. ڕاست و ڕەوان ئەدوین. جەنابتان پەریتان لە ماڵدایە. دەستی لە مەحموودی کوڕم وەشاندووە، شێتی کردووە. هاتووم پەری بکەمە شووشەوە بیبەم، بەڵکو کوڕەکەم چاک بێتەوە.

ئەحمەد بەگ:

میرم! ئەگەر پەریچیهرە پەریی کێوی قافیش بێ و نەوەی شاباڵ شایش بێ، شاباشی بەرپێی مەحموودە. وا بە کراسی بەری خۆیەوە دەینێرم. زاتەن خۆی وتوویە کاتێ بمدەن بە شوو، من جلوبەرگ ناکەم. بە کراسی بەری خۆمەوە دەچمە ماڵی مێرد، لەوێ خۆم جل بۆ خۆم دەکەم.

سەلیم ئاغا:

میرم! من ئەم فکرەی پەریچیهرەم زۆر لەلا باشە. ئەگەر خوا بکا ئەم جەسارەتە بنوێنێ و ئەم بیدعەتە سەییئەیە لەناوا[٣٥] هەڵگرێ، ئاسارێکی تەئریخییە، چونکو ئەبینین باوکێك و کوڕێك

٣٥- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «لەناو». ئەوە هەڵەیە. کاکەی فەللاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەروەك منی ڕاست کردووەتەوە - م.

هـەردووکـیـان ساڵـەهـا ڕەنـج ئـەدەن، شەش حـەوت لـیرە کـۆ دەکەنەوە، دەیانەوێ ژنێك بۆ کوڕ بێنن. ئەبێ لەپێشدا ئەو پارەیە بدەن بە قەنەوز و خارای کە لە وڵاتی بێگانەوە دێت، بیکەن بە جلی بووك کە تەنیا سێ شەو لەبەردەکرێ. ئەنجا کە پارەکەیان لەجلدا خەرج کرا، بۆ نانی شایی دەبێ سەلەم بکەن. سەلەمیش وەك ڕەگی گولی یا خۆرە وایە، ئیتر لە کۆڵیان ناکەوێ.

مەحموودی ڕۆستەم ئاغا:

ڕوو ئەکاتە سەلیم ئاغا، ئەڵێ: ئۆف.. ئۆف.. هەر ئەمەیان مابوو کچێك هەڵسێ بڵێ من عادەتی باوباپیرتان ئەگۆڕم، شاییتان لێ حەرام ئەکەم، جلە بووك و خەنەبەندان و پڵاوی شایی و جیـازی و ڕەشبەڵەك ناهێڵم. نەخوازەڵا چوار مسکێنمان بەدەستەوەیە[٣٦] بە سەلەم پارەیان ئەدەینێ چوار باتمان تووتنمان بۆ بکەن، ئەویشمان لە دەست بکاتەوە، ئیتر بمانکاتە گاگەل بلەوەڕێین[٣٧].

سەلیم ئاغا:

جواب ناداتەوە. ڕوو ئەکاتە ئەحمەد بەگ، ئەڵێ: لە شوکرانەی

٣٦- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «بەدەستەوە». دیارە ئەوە هەڵەی چاپە و ڕاستەکەی بەو جۆرەیە کە لەسەرەوە نووسراوە. کاکەی فەلاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەر وای ڕاست کردووەتەوە – م.

٣٧- هەرچەندە ئم ڕستەیە مەعنایەکی تەواو ئەبەخشێ، من وای بۆ ئەچم لە کاتی لەچاپدانا هەڵەیەکی تێ کەوتووە و لام وایە مەحموودی ڕۆستەم ئاغا وتبێتی: کە مسکێنەکانمان نەمان، مەگەر ببین بە گاوان و بکەوینە تەك گاگەل بۆ لەوەڕاندنیان، نەك خۆیان لەگەڵ گاگەلا بلەوەڕێن. کەواتە دوور نییە ڕاستەکەی بەم جۆرە بووبێ: «ئیتر بمانکاتە تەك گاگەل بیلەوەڕێنین» – م.

ئەوەدا کە کوڕ و کچی وامان هەیە، با ئێمە بەم پیرییە شایی و هەڵپەڕکێ بکەین و مەلایش مارە ببڕێ. دوایی پەریچیهرە و مەحموود بە جووتە سوارە هەڵسن بچنە ماڵی خۆیان لەوێ چی بە چاك ئەزانن بیکەن. بەڵام مەولوود نابێ تەرك بکرێ. با نانی شایی نەبێ، مەولوود بێ.

لەوێدا ڕۆینێ و هەڵپەڕکێیەکی جوان ئەکرێ.

پەردە دادرایەوە

پەردەی چوارەم

پەردە هەڵدرایەوە

موتەسەڕڕیف عەزیز پاشا دانیشتووە و هەیئەتی ئیدارە و شێخ سەلامی قازی و مەلا ئەحمەدی چاوماری مفتیی کۆ کردووەتەوە.

موتەسەڕڕیف:

هەیئەتی موحتەرەمە! ئێمە لە حودوودا قائیممەقامێکمان هەیە مەحموودی سەلیم ئاغا. ئەم زاتە هەرچەند بە خواهیش و ڕەزای دەوڵەتی نەبووە بە قائیممەقام و بە زۆر و جەسارەت و قووەتی عەشرەتی خۆی حوکوومەتی شاربـاژێڕی گرتووەتە چنگ خۆی و ئەستەموولیش بە ئیجابی سیاسەتێکی زەعیف لە هەموو حودوودێکدا ئەم نەوعە زۆردارانە ئیستیخدام دەکا و تەسدیقی قائیممەقامیی ئەوی کردووە و بە ئیرادە تەعیین کراوە، ئێستا نەك تەنیا شاربـاژێڕ، پەلی هاویشتۆتە ئۆلکەی ئێرانەوە[38]. حاکمی بانەیان[39] دەرکردووە و یۆنس خانی خزمی خۆی کردووە بە حاکم و بەوەیش دانامەزرێ، لە سەقزیشدا هەرچی ئەوو یۆنس خان نەیانەوێ ناکرێ. دەوڵەتی ئێرانیش لەم بابەتەوە شکاتی کردووە و ئێستا ئێمەیان مەجبوور کردووە کە ئەو زاتە لەوێ نەهێڵین. ئێوە ئەڵێن چی؟

ئەعزای بێ ناو:

پاشام! ئێمە ساڵهای ساڵ بەدەست زوڵم و تەعەددای دەرەبەگیەتیی بابانەوە هیلاك بووین تا خوا ئەوانی لەسەر

٣٨- ئەبوو «ئێرانیشەوە» بووایە – م.

٣٩- ئەبوو «بانەی» بووایە – م.

هەڵگرتین. لە تەئریخی ١٢٦٦ی هیجرییەوە کە ئەووەڵ موتەسەڕڕیفی دەوڵەت ئیسماعیل پاشا هاتووە توانیومانە بڵێین[٤٠] زیندەوەرین. ئێستا ئەم مەحموود ئاغایە لە بابان زاڵمترە، دارو فەلاقەی هەیە. لە هیچ دەوڵەتێ ناپرسێ. تەبەعەی هەر دەوڵەتێ لەوێدا بێ خەرجی لێ دەستێنێ. بێ پرسی قونسڵۆسی جەزای لێ دەستێنێ[٤١]. خەریکە سەرلەنوێ حوکوومەتێکی[٤٢] کوردی بێنێتە ناو. بە حوکوومەت دەڵێ ڕۆمی. لە ئەووەڵی حوکوومەتیانەوە تا سەرداری ئەکرەم هاتووە حوکمیان بەسەرمانا بووە[٤٣].

موتەسەڕڕیف:

ئافەرین! تۆ پیاوێکی سادیقی دەوڵەتی و تێگەیشتووی کە ئیدارەی زۆردار (ئانارشی) و بێ قانوونییە، عەدالەتی تیا نابێ. تەفرەی خەڵك ئەدەن: هەی ئێمە وەتەنی و میللی و نازانم چی و چین، کەچی لەپێشدا هەرچی پیاوێکی بەناموسە لەناوی ئەبەن[٤٤] یا لەدەستی دەخەن، هەرچی و پەرچی دەخەنە کار.

مـــــفتی:

پاشام! مەسئەلەی تەشکیلاتی حوکوومەتی و ئیدارە زۆر

٤٠– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «بڵێن» دیارە مەبەست (بڵێین)ە – م.

٤١– ئەم ڕستەیە لە چاپەکەی کاکەی فەللاحا پەڕێنراوە – م.

٤٢– ئەم وشەی «حوکوومەتێکی»یە لە چاپەکەی کاکەی فەللاحا کراوە بە (شتێکی). لام وایە ئەمەیش هەر کاری ئەو برا پسپۆڕە بێ کە دەسنووسی کتێبەکەی دراوەتە لا بۆ هەڵسەنگاندنی لە ڕووی سیاسەتی ڕاگەیێنییەوە – م.

٤٣– دوا ڕستەی ئەم برگەیە ئاڵۆزییەکی زۆری تیایە و مەعنایەکی ئاشکراو ڕۆشن نادا بەدەستەوە. لام وایە بێ بینینی دەسنووسی پیرەمێرد خۆی ساغ ناکرێتەوە –م.

٤٤– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «نەبەن». دیارە ئەوە هەڵەی چاپە م.

موهیممه، باخوسووس تەرتیبی حودوود. پادشاهان و وەزیرە مەشهوورەکان کردوویانە. تەماشای تەئریخ بکەن دەوڵەتی عوسمانی چ بە عەدالەت و چ بە قووەت لە هەموو حوکوومەتی ئاسیا پێشترە و تا ئێستا ئیستینادی قووەتی هەمیشە بە عەشیرەت و تیمار و زەعامەت بووە. واقیعەن سوڵتان مەحموود عەسکەری تازەی هێنایە مەیدان، بەڵام بڕوانن لە سەراوردی تەئریخیدا شەڕی هەموو حودوودی شیروان و ڕەوان و چالدیران و فەتحی بەغدای سوڵتان سولەیمان و مرادخان هەموو بە قووەتی عەشائیری ئێمە بووە.

هێجگار لە حودوودا دەوڵەت بۆی مومکین نابێ هەمیشە ئۆردووی عەسکەر دابنێ، ئەم نەوعە کەسانە دەکا بە قائیمقام قووەتی ئۆردوویێکی پێ دێنێتە بەرهەم. بۆچ شوکری خوا ناکەین کە لە حودوودا ئێمە ژێرکەوتە نین! بارەها دیومانە کە هەمحودوود دەستی بەسەرمانا بووبێ چۆن پەتی بۆ هەڵختووین. ئێستا مەحموودی سەلیم شیوەکەڵی لە حودوودا ئاسایشی تەئمین کردووە، خەرج و باجی حوکوومەتی هەمووی تەسلیم بە سندووق ئەبێ، مسکێن تەنها یەك شەخسێ دەناسێ. وا نییە هەر حەیتەیەك بچێتە دێیەك حوکمدارێ بێ نان و ئالیك و پێخەف و هەموو چشتێك بەخۆڕایی لە مسکێن بستێنێ و، کە پارەی خەرجی لێ وەرگرتن بیخوا و بەقایا بەسەر دێهاتە وە بمێنێتەوە.

ئێستا بەڕاستی ماڵ و عەرزی مسکێن لە ئەمنیەتدایە. کە تەنیا شەخسێ بێ و کەسێکی تر نەتوانێ دەستدرێژی بکا، ئەو تەنها شەخسە سەهلە. تا ئێستا مەحموود ئاغا چ مسکێنێکی سەربڕی؟ لە بانەدا دەست ئەبڕن. ئەوا فەرزمان کرد حوکوومەت مەحموود ئاغای عەزڵ کرد، خۆ قودرەت و دەستەڵاتێ کە لەناو

عەشائیر و حودوودا هەیەتی هەر ئەوە و تا ئەو مابێ قائیمقامی لاوە ناتوانێ لە شارباژێڕدا حوکم بکا.

بەڵێ ئەتوانن مەرکەز بهێننە سەری ئەزمڕ[٤٥] یا هەڕووتە کە لە شارەوە چاویان لێیە، بەڵام لە هەر دێیێك دانیشن حوکمیان تا حودوودی ئەو دێیە دەبێ. ئێستا حوکوومەت لە خاکی ئەجنەبیدا بەقەد خۆی حوکم و نوفووزی هەیە.

شێخ سەلام:

پاشام! ئەم فکرە دەربارەی مەحموودی سەلیم ئاغا لەتەرەف ئەو ئەشخاسەوە ئیلقا کراوە وادەزانن ئەگەر مەحموود نەبێ ئەمانە هەریەکە لە شارباژێڕ چەند دێیەك ئیجارە دەکەن و ڕەز و بێستانیان گران دەخەرسێنن و[٤٦] بە قازانج دەگەن. هەریەکە دەبنە ئاغای دێیەك، بێگارو بارە دار و هەرەوەز و هێلکە و مریشکیان بەسەر لادێییەوە دەبێ و خۆیشیان هیچ فائیدەیێکیان بۆ حوکوومەت نابێ. بەهۆی موساعەدەی موتەسەڕڕیفێکەوە دەبنە سپڵی لاورگ هەناسەی مکسێن دەبڕن. ئێستا ئەگەر بەحەق تەماشا بکەین ئەم پیاوە لە هەموو قەڵەمڕەوی شارباژێڕدا سەرخۆشی و قومار و دزی و زینای نەهێشتووە. جەزای بۆ نوێژنەکەریش داناوە کە ئەساسی قووەتی سەڵتەنەتی عوسمانی دیانەتە. مەشهوورە سوڵتان عوسمان شەوێ لە شوێنێ میوان بووە لە ئۆدەیێکدا، قورئانێ بە

٤٥- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «ازمیر». دیارە یا هەڵەی چاپ یا هەڵەی شێوەنووسینە -م.

٤٦- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «دەخەسێنن»، بەڵام ڕاستی وشەکە (دەخەرسێنن)ە لە (خرص)ی عەرەبییەوە واتە: تەخمین کردن کە بەکوردی (خەملاندن)یشی پێ ئەڵێن لە چاوگی (تخمین)ی عەرەبییەوە-م.

سینگێکدا هەڵاواسترابوو، تا ڕۆژ لەبەر حورمەتی قورئان ڕانەکشاوە. نەسرەت لەدیانەتدایە. قائیمقامێکی سەرخۆش دێ، خۆیشی ڕسوا دەبێ و حەیسییەتی حوکوومەتیش نامێنێ.

موتەسەڕڕیف:

کەوابێ تا قیامەت ئەم پیاوە لەوێ قائیمقام بێ!

قـــــازی:

جا ئەگەر مەئموور لە ئیستیقبالی خۆی ئەمین بێ و بزانێ تا خدمەت بکا عەزڵ نابێ، چاکتر نییە لەوە کە سەلەفی جەنابتان دەیفەرموو: ئاخ! چی بکەم. ئەگەر بمزانییایە تا شەش مانگ لێرە دەمێنمەوە زۆر ئیشی بەئاسانم[٤٧] دەکرد و هەر چوار دەوری شارم دەکرد بە باغ و درەخت، ئەوسایە سلێمانی دەبوو بە بەهەشت. بەڵام هەر واتزانی یەکێکی تریان لە شوێن ناردم و هەرچییش من بیکەم ئەو هەڵی دەوەشێنێتەوە. ڕاستی فەرموو، وەکی ئەم قائیمقامە سەرداری ئەکرەم هەڵی بژاردووە و هەموو موتەسەڕڕیفانی سەلەفی جەنابتان زۆری لێ مەمنوون بوون، ئێستا ئێوە بیناغەی ئەوان دەڕووخێنن.

موتەسەڕڕیف:

قازی ئەفەندی! تەجاوز دەفەرموون. ئەمە تەرەفدارییە و بەر تەحریکم دەکەن.

قـــــازی:

خێر، پاشام! بەیانی حەقیقەتە، تەرەفداری نییە. هەموو عالەم

٤٧– لەچاپەکەی پیرەمێرد خۆیا وا نووسراوە، بەڵام مەعنای نایەت. دیارە هەڵەیەکی تیایە. دوور نییە ڕاستەکەی «زۆر ئیشم بە ئاسانی...» بێ. کاکەی فەللاح لە چاپەکەی خۆیا کردوویە بە «زۆر ئیشی ئاسانی...»، بەڵام ئەوە هێزی ڕستەکە ناهێڵێ –م.

دەزانیٚ من لە حەیاتی خۆمدا موناسەبەتم لەگەڵ شیوەکەڵییان نەبووە. نیهایەت منیش عەلاقەداری عەداڵەت و ئیدارەم. ئەوی بە خراپی بزانم مودافەعەی دەکەم. ئەمە موغایری قانوون و عەدالەتە بە بیٚ جورم مەئموورێکی بڵندپایە ئیتتیهام بکریٚ و سەربەستیی حودوود و ئاسایشمان نەمێنیٚ.

موتەسەڕڕیف:

کەوابیٚ مەجلیس خیتامی پیٚ درا. ئێوە بڕۆن. حوکوومەت کاری خۆی دەزانیٚ.

«مەجلیس هەڵدەستن»

قـــــازی:

لە ڕیٚ سەر دەنێتە بناگوێی مفتی، دەڵیٚ: ئەم باوەحیزە نییەتی خراپە، دەترسم مەحموود دەرمانخوارد بکا. چار چییە؟ خەبەر بنێرن نەیەت.

مـــفتی:

قازی ئەفەندی! فکرەکەت دروستە، بەڵام مەحموود ئاغا هاتووە و لە کارێزی دایکی پاشا خێوەتی هەڵداوە و گوێم لیٚ بوو موتەسەڕڕیف ناردی ئێوارە تەنیا خۆی بیٚ بە یەکەوە نان بخۆین، کەسی ترم قوبووڵ نییە. ئەڵبەتە جاسووسیشی لەسەر داناوە. ئەگەر ئێمە یا خۆمان بچین یا کەسیٚ بنێرین، دەیزانیٚ. منیش زۆر سەخڵەتم. سا بزانین خوا چی دەکا.

لە عەینی پەردەدا، کە هەیئەتی مەجلیس هەڵدەستن، موتەسەڕیف لە جێی خۆی دادەنیشێتەوە. لەبەر خۆیەوە دەڵیٚ:

ئافەرین لەو بەگ و ئاغایانە[٤٨] کە خەبەریان دامێ. ئەمانە خەریکن بە قووەتی مەحموود ئاغاوە من دەرکەن. با جارێ مەحموودیان بۆ دەرمانخوارد بکەم، ئەنجا دەزانم چی لەمان دەکەم. لە زیلەکە ئەدا، جەوهەرئاغای خدمەتچی دێ.

موتەسەڕڕیف:

جەوهەر، چیت کرد؟

جەوهەر:

(بەتورکی): پاشام! وەعدی پەنجا لیرەم بە مامە لاوە دا، قووبوولی نەکرد. بەڵام سوێندم داوە و ترساندوویشمە لای کەس ڕاستی نەڵێ. ئێستا وەلی ئاغای قەهوەچیم بە بیست لیرە ئیقناع کردووە.

موتەسەڕڕیف:

لە پێش ناندا قەهوە بە هەموومان بدا هیچی تیا نەبێ. پاش نان خواردن کە قەهوە دێنێ، لەپێشدا دڵۆپێ زەهر بکاتە ناو فنجانەکەی مەحموود ئاغاوە لەسەر تەپسی بەجوێ داینێ و فنجانی ئێمەیش لەسەر تەپسی بێ. کە قەهوەی تێ کرد، قەهوەی فنجانی مەحموود ئاغا کەمی تێ کا بۆ خاتری بە یەك قوم بیخواتەوە. کە ئەو قەهوەی دا، تۆ زوو وەرە بڵێ لە دائیرەی حەرەم ئیشێکی زۆر عەجەلەت هەیە، فەرموو!! ئەمانە زۆر چاك ئیجرا بکە، لێت نەشێوێ، چونکە مەسئەلە زۆر موهیممە.

٤٨- لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «لەو بەگ و ئاغایە..» دیارە ئەوە هەڵەیە چونکە لەگەڵ «کە خەبەریان دامێ» ڕێك ناکەون. بۆیە من بەوجۆرەم ڕاست کردەوە کە لەسەرەوە نووسراوە – م.

ئەمانە ڕادەسپێرێ، وەسان قاپی دەڵێ: پاشام! مەحموود ئاغا هات. موتەسەڕڕیف ئەچێ بەپیریەوە و بە بەشاشەتێکەوە دەست ئەخاتە سەر شانی و بەخێرهاتنێکی گەرم و بە نەزاکەتی دەکا و لە تەنشت خۆیەوە دای دەنێ.

موتەسەڕڕیف:

ئەی مەحموود ئاغا! سەعات چەند گەیشتیە جێ و لەکوێوە دێیت؟

مەحموود ئاغا:

ئەمە نیوسەعاتە گەیوومە جێ. لەسەر کارێزی والیدەین. چونکو قەرەباڵغ بووین حەزم نەکرد میوانی کەس بین.

موتەسەڕڕیف:

چاکت کرد. بەڵام ئەم ئێوارەیە چونکو تازە هاتوون، ڕەنگە هێشتا مەتبەخت تەواو پێ نەگەیشتبێ. زاتەن ئەووەڵ ئێوارە بەیەکەوە نان دەخۆین. عوسمان ئاغا! بڵێ ئەسپی ئاغا بەرنە تەویلە ئالیکی بدەنێ. مەیتەرباشی و قلیاندار و پێشخدمەت و چەند کەسێکی تریان بمێننەوە، لە ئۆدەی ئەودیو نانیان بۆ دانێن[٤٩]. ئێمە خۆمان، ئاغا و مدیری تەحریرات و تابوورئاغاسی و ئەوڵای عەزیزئاغای ئەعزای ئیدارە و عەلی بەگ بەیەکەوە نان دەخۆین. ئەی مەحموود ئاغا تا کەس لێرە نییە تێم بگەیەنە مەسئەلەی دەرکردنی ئەمانوڵڵا کوڕی کەریم خانی حاکمی بانە چییە؟

٤٩– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «دانیین». دیارە ئەوە هەڵەیە و ڕاستەکەی ئەبێ (دانێن)بێ. کاکەی فەلاحیش لە چاپەکەی خۆیا هەر وەك منی ڕاست کردووەتەوە – م..

مەحموود ئاغا:

پاشام! ئێمە لەگەڵ بانەدا دراوسێین. هەموو ئاڵوویر و خرپیدوفرۆخت و تیجارەتی ئێرانمان بە واسیتەی بەندەری بانەوەیە. بانەیش لە زەمانی حوکوومەتی بەنی ئەردەڵانییەوە تا پێش کەریم خان حاکمی[50] کوردەواری بووە هیچ فەرقێکی نەکردووە. کەریم خان داوای کارپەرداز و پەساپۆرت و ویزەی لە تەبەعەی ئێمە دەکرد و دەستی دوو کەسی تەبەعەی عوسمانیی بڕیبوو. یۆنس خان کە نائیبی حوکوومەت بوو لەنگەری بۆ ڕاگرتبوو. بەڵام ئەمجارە کە دەستی ئەو پیاوانەی بڕی، تەبەعە و شابەندەر گەلەکۆمەکییان لێ کرد، ڕای کرد. زاتەن یۆنس خان بەوەکالەت لەوێ ئیفای وەزیفە دەکا. هێشتا حوکوومەتی ئێران حاکمی تری نەناردووە.

موتەسەڕڕیف:

ئەی تۆ بۆچی چووبوویتە بانە؟

مەحموود ئاغا:

من خۆم هیچ کوێ نەچووم. مامەکانم بۆ خوازبێنی چووبوونە بانە. من ئەگەر هەرچی بکەم ئایا خزمایەتی و ئایا موعاوەنەت، لەگەڵ ئەمانەدا، هەمووی بۆ تەقوییەی وەزیفە و ڕەواجی کاری حوکوومەتە. شوکر، بەسایەی خواوە، نە نوفووزی ئەجنەبی دەناسم، نە (کاپیتۆلاسیۆن). ئەمەیش سەربەرزی و حورمەتی ئێوەی تیایە.

---

٥٠ – لە چاپەکەی پیرەمێرد و کاکەی فەللاحیشا هەر نووسراوە: «حاکمی». بەڵام ڕستەکە بەوجۆرە مەعنا نادا بەدەستەوە. من هەرچەندە لەوە دڵنیا نیم کە ڕاستییەکەی چۆنە، لام وایە ئەبێ (خاکی)بێ – م.

موتەسەڕڕیف:

باشە، من زۆر لە تۆ مەمنوونم. با بچینە سەر سفرە.

هەڵدەستن. لەپاشا دێنەوە. وەلی ئاغا قاوە دێنێ. مەحموود ئاغاو هەموو لایێ دەیخۆنەوە. بەڵام مەحموود ئاغا لەگەڵ قاوە دەخواتەوە، ڕەنگی گرژ ئەبێ و ئاگرێ دەچێتە دەروونییەوە. دەڵێ: ئەم قاوەیە چی بوو؟ لە ڕێی خوادا سووتاندمی. ڕوو ئەکاتە موتەسەڕڕیف دەڵێ: زۆر دەڵەچەییت کرد.

لەو وەختەدا جەوهەر ئاغا بەپەلەپەل دێتە ژوورێ، دەڵێ: پاشام! لە دائیرەی حەرەم ئیشێکی موهیم هەیە. موتەسەڕڕیف بە ڕاکردن هەڵدەستێ. مەحموود ئاغا خەریك ئەبێ پەلاماری خەنجەری لێ بدا، دڵی تێکەڵ دێ[٥١]. پیاوەکان فریای دەکەون، زوو ئەچن باباجانی حەکیم بانگ دەکەن. تا باباجان دێ کار لەکار ئەترازێ، چاری تەداوی نامێنێ.

مەحموود ئاغا:

ئاخ وەتەن! ئاخ قەومی کورد! منیشیان پێ ڕەوا نەدین. پەریچیهرە!! هەرچی ئێمە تەسەوورمان کرد خەیاڵ بەتاڵ بوو. توخوا زوو لێرەم هەڵگرن. ئەگەر نا دەمگەیێننە خێوەتی خۆم زوبانم بشکێ، بە براکانم بڵێن: زینهار! لەسەر خوێنی من بەگژ حوکوومەتدا نەچن. ئەم موتەسەڕڕیفە حەرەکاتێکی زۆر خراپی کرد، بەڵام ناحەقی نەبوو. لەو پیاو ماقووڵانی

٥١– هەرچەند وشەی (تێکەڵ دێ)م لێرەدا بەم جۆرە نووسیوە، وەك لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆی و چاپەکەی کاکەی فەللاحیشا هەر وا نووسراوە، لام وایە ڕاستەکەی ئەوەیە بە (تێك هەڵدێ) بنووسرێ، چونکە (هەڵ)ەکەی پێشگری فیعلی (دێ)کەیە و ئەو (هەڵ)ە نییە لەگەڵ وشەی (تێك) پێکەوە وشەی (تێکەڵ) دروست ئەکەن –م.

وەتەنپەروەرە[٥٢] کە حووکوومەتی ئەحمەد پاشایان ڕووخاند و پەریی ئیستیقبالی کوردستانیان خنکاند، دەربارەی من چشتێکی وایان هەڵبەستبوو کە موتەسەڕڕیف لە خۆی ترسا و پێشدەستیی کرد. ئەم یادگارانە[٥٣] وەیان زانی کە ئەحمەد پاشا نەما خۆیان جڵەوی حوکوومەتیان بەدەستەوە دەبێ. کەچی ئەشباهیان[٥٤] تەحسیلدارییان دەست ناکەوێ. ئێستاش بە خەیاڵی ئەمەن ئیجارەی شاربازێڕ بکەن و دێهات بگرنە دەست خۆیان. ئەوە خەیاڵی مەحاڵە. ئاخ! کەریم و ڕەشید و ئەوڕەحمانی کوڕم منداڵن، بەڵام هیوام بە ڕەسووڵی برامە. وەسیەت بێ: براکانم، با گەورەتریش بن، هەموو لە ڕا و تەدبیری ڕەسووڵ دەرنەچن. ئینشائەڵڵا جێم کوێر ناکاتەوە. زینهار! نەکەونە سەودای موخالەفەتی حوکوومەت.. ئاخ! چی بکەم، بەختی کوردەواری نەبوو. ئەوەی من ئەمویست و تەعقیبم ئەکرد خدمەتی وەتەن بوو. خدمەتی وەتەنیش بە پشت ئەستووریی حوکوومەت ئەبێ. هەرچی حوکوومەت ڕووی لێ وەرگێڕا، شێر بێ، ڕێوییە.

تەواو بوو

٥٢– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «وطنپرور». من ئەو (ە)یەم لا پێویست بوو کە لێم زیاد کردووە، یا ئەبێ (لەو)ەکەی سەرەتای ڕستەکە (لە)بێ –م.

٥٣– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «یادکارانە» و لە زۆر شوێنی کتێبەکەدا لەجیاتیی تیپی (گ) تیپی (ك) دانراوە. لام دوور نییە (یادگاران)بێ، لام وایە ئەبێ وای مەعنا لێ بدەینەوە کە ئەم جۆرە کەسانە بەم کردارە چەپەڵانەیان ئەوانەمان بیرئەخەنەوە کە لە مێژووی نەتەوەدا بەم جۆرە کاری خۆفرۆشییانە ناسراون و وەك تابلۆیەکی دزێو لەسەر تەختەی بیرەوەریی جەماوەر نەخش بوون –م.

٥٤– لە چاپەکەی پیرەمێرد خۆیا نووسراوە: «اشبهیان»، بەڵام ئاشکرایە هەڵەی چاپە – م.

ڕابەریێ بۆ ڕوونکردنەوەی

هەندێ وشە و ناوی ناو شانۆنامەکە

ئـ

ئـــاســـار :

نیشانە.

ئـــــالان:

ناوچەیەکە لە قەزای شارباژێڕ.

ئانارشی:

ئاژاوە و هەراوهۆریا و نەمانی ڕێکوپێکی لە وڵاتا. بارودۆخی وڵاتێ قانوونی تیا حوکمڕان نەبێ.

ئـــــۆتە:

ئۆدە، هۆدە، ژوور.

ئـــۆلکە:

بەشێك لە ناوچەیەکی وڵاتێك.

ئەحمەد مەدحەت:

(١٨٤٤– ١٩١٢)، ڕۆژنامەچی و ڕۆمانـنووسی تورك. سەربنووسی ڕۆژنامەی (جریدەء عسکریە)ی عوسمانی بووە، لە ماڵی خۆیدا چاپخانەیەکی دامەزراندووە و دەستی کردووە بە بڵاوکردنەوە. لە بابەتی ڕۆمان و چیرۆك و شانۆنامە و وتاری جۆربەجۆری زانستی، نزیکەی دووسەد بەرهەمی نووسیوە.

لـەسەردەمـی (تـەنـزیمات)دا کـە بـەرەو ڕۆژاوایـیـانـەبـوون هەنگاوی ئەنا، لە ئەدەبیات نووسینا بۆ خوێندەوارکردنی خەڵك و بـەرەوپـێشبـردنـیـان خـزمـەتـی کـردووە. ئـەم ڕۆمـانـانـەی: «فـلاتـوون بـەگ و ڕاقـیـم ئـەفـەندی»، «هـێشتـا حـەڤدە سالانـە»، «خاتوو دوڕدانە» بە تیپی لاتینییش بلاو کراونەتەوە.

ئـــــەزمڕ:

چـیـایـەکـە لـە بـاکووری ڕۆژهەڵاتـی سلێمـانـییـەوە، سەیرانگـای هـاوینـانی خەڵکی شارە. ڕۆژهەڵاتی: ناوچەی چوارتا و ڕۆژاوای: سلێمانی و دەوروبەریەتی.

ئەسحابەکوژ:

بـە بـانـەییـان ئـەوترێ، چونکـە وەختـی خـۆی شەڕی زۆریـان لەگەڵ ئەسحابان کردووە و زۆریان لێ لەناوبردوون.

ئەهلی سەلیب:

گاورە بەشدارەکانی جەنگی سەدەکانی ١١-١٣ی ز. لە نێوان گـاورەکـانـی ئـورووپـا و مـوسوڵـمـانـانـی ڕۆژهەڵاتـی نـزیکدا کە بـەمـەبـەستـی دەرهـێنـانـی بـەیتولمەقدیس لەدەست موسوڵمانان بەرپا کرا. لە یەکێ لە قۆناغەکانی ئەم جەنگەدا قارەمانی کورد سوڵتان سەلاحەددینی ئەیبووبی بە خۆی و سوپای کوردەوە پێشەنگی لەشکری ئیسلام بوو و سەرکەوتنی مەزنی بەدەست هێناو بەشێکی زۆری وڵاتی شام و فەلەستینی - بە قودسیشەوە لە چنگ ڕزگارکردن.

ئیجاب:

پێویست بوونی شتێك.

ئیجارەدار:

ئەوەی زەویوزاری دەوڵەتی بە کرێیەکی ساڵانە بە کرێ ئەگرێ.

ئیختیارەددینی :

بنەماڵەیەك بوون لەپێش ئیسلامەوە حوکمڕانی بانە بوون و بە ئارەزووی خۆیان موسوڵمان بوون، بۆیە ناونراون (ئیختیارەددینی). لە شەرەفنامەی بتلیسیدا باسیان لێ کراوە.

ئـیرادە:

فەرمانی سوڵتانی.

ئیستیقبال:

موستەقبەل، دواڕۆژ.

ئیستیناد:

پشت بەستن بە شتێ.

ئیفای وەزیفە:

وەزیفە بەجێهێنان.

ئیڵجارێ:

جاڕدان بەناو هۆز یا خزم و کەسوکارا بۆ داوای گەلەکۆمە بۆ داکۆکی یا هێرشبردن.

ئـیلقا:

خستنەدڵ.

ب

بابا ئەردەڵان:

ئەو کەسەیە میرنشینی بەنی ئەردەڵانی دامەزراندووە. لە سەرەتادا لە سەردەمی چەنگیزخانییەکانا لە ناوچەی مووسڵ و دیاربەکر و ئەو دەوروبەرانە حوکمڕانیی کردووە، پاشان بەرەو ناوچەی شارەزوور هەڵکشاوە و دەسەڵاتی سەربەخۆی خۆی بەسەر ئەو ناوچەدا سەپاندووە. لە دوادواییی سەردەمی چەنگیزخانییاندا تەواوی ناوچەی کۆیە و هەریر و بابانیشی گرتووەتە دەست و لە سالی ٥٦٤ی ک. (١١٦٨ی .ز)دا قەڵای زەڵمی دروست کردووە. حوکمڕانێکی بیروباوەڕ پاک و دادپەروەر بووە.

باباجانی حەکیم:

میرزا بەدیعی باباجان کوڕی حسێن، لە سەردەمی سلێمان پاشای باباندا هاتووەتە سلێمانی و، لە ڕووداوی چاکبوونەوەی کوڕێکی پاشادا لەسەر دەستی ئەوا پایەیەکی بڵندی دەسگیر بووە و بووە بە پزیشکی تایبەتی میرەکان و لەقەبی (باباجان)ی بەسەرا بڕاوە. تا پاش ڕووخانی میرنشینی بابانیش ژیاوە. وادیارە لە دەوروبەری ١٨٨٠دا کۆچی دواییی کردووە. دوکتۆر حسێنی کوڕیشی پزیشکێکی ناودار و شاعیریش بووە، لە ئەستەمووڵ خوێندنی تەواو کردووە. ئەم دوکتۆر حسێنە باوکی هونەرمەند (بەدیع باباجان)ە.

بابان:

میرنشینێکی کوردە سێ بنەماڵەیان یەك لەدوای یەك لە هەندێ

ناوچەی کوردستانا حوکمڕانییان کردووە. حوکمڕانیی بنەماڵەی سێیەمیان لە دوا ساڵەکانی سەدەی حەڤدەهەمدا لەلایەن فەقێ ئەحمەدی دارەشمانەوە دامەزرێنراوە لە ناوچەی پشدەر و لە سەردەمی سلێمان بەگی کوڕیا پایتەختی گوێزراوەتەوە بۆ (قەڵاچوالان) لە شارباژێڕ و تا دروستکردنی سلێمانی لە ساڵی ١١٩٩ی ك. (١٧٨٤ – ١٧٨٥ ی. ز)دا لەلایەن ئیبراهیم پاشاوە هەر ئەو گوندە پایتەخت بووە. ئەم میرنشینە لە ساڵی ١٢٦٧ی ك. (١٨٥٠ – ١٨٥١ی. ز)دا و لە سەردەمی ئەحمەد پاشای دوا میریا لە لایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە لەناوبراوە.

بابەك:

کوڕی ساسان. ماگیبات [مەوبەد]ی پەرستشگای ئاناهیتای زەردەشتی بووە لە ئیستەخر [لەنزیك شیرازی ئێستاوە]. کچی میرێکی ناوچەکەی هێناوە و پاشان لەڕێگای کوودیتایەکەوە دەسەڵاتی لە دەستی باوکی کچەکە دەرکردووە و خۆی بووە بە حوکمڕان. ئەردەشێری بابەکان کە حوکمڕانیی بنەماڵەی ساسانیی داناوە، کوڕی ئەم بابەکەیە.

باتمان:

ئەندازەی شەش هۆقە یا شازدە کیلۆ و نیو بە کێشانە.

بارەها:

زۆر جار.

بارێ:

بارێی گەورە و بارێی بچووك دوو گوندی سەر بە ناحیەی

سیوەیلی قەزای شاربـاژێڕن.

بـــــــاز:

دیسان. لەگەڵ ئەوەیش.

بـــانە:

شارێکە لە کوردستانی ئێران. مەڵبەندی بەشێکە لە شارستانی سەقز ٦٦ کیلۆمەتر لە باشووری ڕۆژاوای سەقزەوەیە. ژمارەی دانیشتوانی ١٥ – ١٦ هەزار کەسێك دەبێ.

باوجوود:

هەرچەند. لەگەڵ ئەوەیش کە..

بەختیاری:

خێڵێکە لە ناوچەی (چەهارمەحاڵ) و (بەختیاری) لە ئێران نیشتەجێیە. ناوچەکەیان ناوچەیەکی دارستانە و زیاتر خەریکی حەیواندارین. گەرمیان و کوێستان ئەکەن. شیعە مەزەبن و ٤٠ – ٦٠ هەزار بنەماڵەیەك ئەبن. زمانیان یەکێکە لە دیالێکتەکانی زمانی کوردی و بەهۆی ڕەقەنی و سەختیی ناوچەکەیانەوە زمانی عەرەبی و تورکی کاری تێ نەکردووە.

بەر تەحریککردن:

هانی خەڵك لێدان.

بـــەزەوی:

بەزەیی.

بەشاشەت:

ڕووخۆشی.

بـــەندەر:

ئاوەدانییەکە لەقەراخی دەریا یا ڕووبارا کەشتیی تیا لەنگەر ئەگرێ و باری تیا بار ئەکەن و باری تیا دائەگرن و ڕێگای ئاوی بە ڕێگای وشکانییەوە پێوەند ئەکا. لەم مەعناوە بۆ هەر شوێنێکی وایش وەرگیراوە کە خەڵکی بۆ کڕین و فرۆشتن بچنێ و ناوچەیەك لە ڕووی بازرگانییەوە ببەستێتەوە بە ناوچەیەکی ترەوە، وەك پیرەمێرد بە زمانی مەحموودی سەلیم ئاغاوە لە وەڵامی موتەسەڕڕیفی عوسمانیی سلێمانیدا لەم شانۆنامەدا بەکاری هێناوە.

بەن قەرەبینا:

قایشی دەمانچەی (قەرەبینا) کە جۆرە دەمانچەیەکی کۆن بووە لە دەمانچەی دە تیر درێژتر بووە بارووتی تێ کراوە و داگیراوە.

بەنەزەری:

بە چاوی. وەك.

بەنی ئەردەڵان:

ناوی ئەو میرنشینە کوردەیە بابائەردەڵان دایمەزراند. بە بنەماڵەی حوکمڕانی میرنشینەکەیش ئەوترێ. ئەم میرنشینە لە قۆناغی گەشەکردنیا بەشێکی زۆری کوردستانی ئێران و هەندێ ناوچەی باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی عێراقی ئێستای لەژێر دەستا بووە. پایتەختی ئەم میرنشینە لە ساڵی ٦١٧ی ك. (١٢٢٠ – ١٢٢١ی. ز)دا دامەزراوە و لە ١٢٨٤ی ك. (١٨٦٧ – ١٨٦٨ ز)دا لەلایەن ناسرەددین قاجارەوە دوایی پێ هێنراوە.

بیدعەتی سەییئە:

دابونەریتی بێ سوود و زەرەرمەند. وشەکە لە ئیستیلاحی

ئاینیدا بەمەعنای کارێ بەکاردەهێنرێ لە سەردەمی پێغەمبەرا نەبوویێ و کردنی حەرام یا مەکرووهـ نەبێ و بەسەنگ و ترازووی شەرع چاکەیەکی تیا نەبێ.

بێکـــــار:

دەسبەتاڵ. ئەوەی کارێکی نەبێ خۆی پێوە خەریك بکا.

بێکـــارە:

هیچ لێنەهاتوو. ئەوەی کارێکی پێ ڕانەپەڕێنرێ.

بێگەبەگ:

کوڕی مەئموون بەگ، یەکێکە لە میرەکانی بەنی ئەردەڵان. گەورەی هەموو براکانی بووە. باوکی ناوچەی زەڵم و گوڵ عەنبەر و شەمێران و هاوار و نەوسوودی پێ سپاردبوو. چل و دوو ساڵ حوکمڕانیی کردووە. (مذکرات مأمون بگ بن بیگەبگ) کە مۆستایان مەلاجەمیلی ڕۆژبەیانی و شوکور مستەفا لە تورکییەوە کردوویانە بە عەرەبی و پەراوێزیان بۆ کردووە و لەچاپیان داوە مەئموون بەگی کوڕی ئەم بێگەبەگە داینـاوە.

بێهوودە:

بێ سوود.

پ

پاماڵ، یا پامال:

ژێر پێ کەوتوو و بە پێ کوتراوە.

پـــــەری:

جنۆکەی مێنگە. گیانی چەپەڵ کە دەست لە کەسێ بوەشێنێ. بە

خواستن لە مەعنای ئەسڵییەوە بە ئافرەتی جوانیش ئەوترێ و لەم ڕێگایەوە بووە بە ناوی ئافرەت. بەخواستن لەمەعنای دووەمیشەوە و بە پێوەند لەگەڵ مەعنای ئەسڵی، بە ئافرەتێ ئەوترێ کە دڵی کەسێکی بردبێ و ئەوکەسە دڵی لێی چووبێ.

پەریچیهرە:

ئافرەتێ ڕووی لە جوانییا وەك ڕووی پەرییان وابێ. لێرەوە کراوە بە ناوی ئافرەت.

پییەس[پیێ یێس]:

شانۆنامە.

ت

تـــــاژان:

گوندێکە لە کوردستانی ئێران لە باشووری شاری بانەوە هەڵکەوتووە.

تاژەبان:

گوندێکە سەر بە شارستانی بانە لە کوردستانی ئێران لە نزیکی گوندی تاژانەوە.

تـەپسی:

دەفری پان و گوشاد بۆ چێشت تێکردن.

تەحسیلداری:

کاری کۆکردنەوەی خەرج و باج.

تەرجیحی عونسوری:

هەڵاوێردنی مەردمی سەر بە نەتەوەیەك بە سەر مەردمی سەر

بە نەتەوەیەکی ترا.

تەسەللا:

سەبووری. لاچوونی خەم لە دڵ. گەڕانەوەی خۆشی بۆ دڵ.

تیمـــار:

لـە سەردەمی عوسمـانیدا دەوڵـەت دەیـەکی زەویـوزاری میریـی نـاوچـەیـەکی ئـەدا بـە گـەورەیـەکی نـاوچـەکـە بـەرانـبـەر بـەوە کە ئەویش هـەرکاتێ داوای لێ بکرێ ژمـارەیەکی دیـاری شەڕکەر ئامادە بکاو بییانخاتە تەك سوپاو بییاننێرێ بۆ جەنگ. بەو دەیەکە زەویوزارە ئەوترا: تیمار.

ج

جوامێر ئاغای رەنگێنە:

یەکێکە لە دوانزە سوارەی مەریوان. پیرەمێرد لە (دوانزە سوارەی مەریوان)ەکەی وای وەسپ ئەکا کە:

جوامێر ئاغای ڕەنگێنە
پڵنگی چنگ بـــەخوێنە

جەسارەتی مەدەنییە:

چاونەترسان و شەرمنەکردن بۆ قسەی زیرەکانە و بەجێ لە شوێنی پێویست و لەبەردەم پیاوی گەورەدا.

جیـــازی:

ئەو ناومـاڵ و کەلوپەلەی بووك لەگەڵ خۆی ئەیبا بۆ مـاڵی نوێی خۆی و زاوا.

جینسی لەتیف:

ئافرەت.

جیهـــاد:

غەزا [شەڕی موسوڵمانان لە دژی کافران لە پێناوی ئای ینا].

جیهاندیدە: دنیادیتوو، بەتەجرەبە.

چ

چـاپـار:

فروستادە، نامەبەر. (چەپەر)یشی پیٚ ئەڵێن.

چاڵدیران:

نـاوی کـۆمـەڵـە دێهـاتـێکـە لـە هـەرێمـی (سیـیـەهـ چـەشمـە) لـە شارستانی (ماکۆ) لە ئازربایجانی ئێران. شەڕی چاڵدیرانی نێوان شا ئیسماعیلی سەفەوی سوڵتان سەلیمی عوسمانی لە ساڵـــی ٩٢٠ ی ك. (١٥١٤ – ١٥١٥ز.)دا لـــەویٚ ڕووی دا و لـەشکری شا ئـیسمـاعیلی تیـا شکـا و لـە ئـەنجـامـی ئـەوەدا شا ئـیسمـاعـیـل دەستـی لـە ئـەرمـینـیـا و کوردستـان هـەڵگرت بـۆ عوسمـانـی.

ح

حەمایەڵ:

چەرمێکە ڕاست و چەپ لە مل دەکریٚ و کیفێکی چەرمی پێوەیە، جا دوعا یا پارە یا شتی تری تیٚ ئەخریٚ. لەم کتێبەدا بەمەعنای ئەوە بەکارهاتووە کیفێکی وای پێوەبیٚ وەك کێلان شمشێری تیٚ بخریٚ.

حەیاتی وەحشەت:

دوور لە خەڵك و وەك دڕندە بەتەنیا ژیان.

حـــەیتە:

پیاوی بەردەستی ئاغا.

حەیسییەت:

شەرەف و حورمەت.

حـــیرەت:

سەرسامی.

حیسسی ئیجتیماعی:

هەستی کۆمەڵایەتی.

حیسسییات:

ئیحساس، هەستکردن.

خ

خـــارا:

جۆرە پارچەیەکی ئاوریشمە، (غارا)یشی پێ دەڵێن.

خرِیدو فرۆخت:

کڕین و فرۆشتن.

خـــۆرە:

نەخۆشییەکی کوشندەیە ئەدا لە پێست و دای ئەڕزێنێ.

خــــەرج:

ئەو باجەی دەوڵەت بەرانبەر بە هەرچی لەسەر هاونیشتمانی دائەنێ.

خــەڕۆیی:

باییبوون.

خەنەبەندان:

کۆبوونەوەی ژنانی شەوی پێش بووك بردن کە خەنە ئەگرنە دەستی بووك و کیژان.

دانـــــا:

زانا و فامیدە.

دوێــــت:

دەوات، شووشەی مەرەکەبی پێ نووسین.

دەبدەبە:

دەنگی کەوتن و لەزەویدانی توندی سمی ئەسپ و شتی وا. دەنگی تەپڵ و دەهۆڵ. گەورەیی و شان و شکۆ. لەم کتێبەدا بۆ ئەو واتای دواییە بەکارهێنراوە.

دەربــار:

بارەگای پادشایان و میران. کۆشکی ڕەسمیی شا.

دەڵەچەیی:

پەستی و مێچکەمێچکەکردن بۆ ئەم و ئەو.

دیاربەکر:

شارێکە لە کوردستانی تورکیا ئەکەوێتە قەراخی ڕووباری دیجلەوە، زوو ناوی (ئامێد) بووە. پتر لە هەشت سەدهەزار کەسی تیا ئەژی.

ڕ

ڕابیتە:

پێوەندی.

ڕاهورەسم:

دابونەریتی لەناو خەڵکا باو.

ڕۆینێ:

جۆرە هەڵپەڕکێیەکی ئارامە، کە هەڵپەڕکێکەر لە هەڵپەڕکێی فەتاح پاشایی و سێ پێیی ماندوو ئەبن، بۆ حەسانەوە، بەو جۆرە هەڵئەپەڕن. وایش ئەبێ لە پێشانا هەڵپەڕکێ بەم جۆرە دەست پێ ئەکرێ، جا کە خەڵکەکە گەرم داهاتن ئەیکەن بە فەتاح پاشایی یا سێ پێیی..(ڕۆینە)یشی پێ ئەوترێ.

ڕەعییەت نەوازی:

میهرەبانی کردن و لوتف نواندن بەرانبەر بە خەڵکی ژێردەستە لەلایەن پادشای وڵات یا ئاغای خاوەن موڵکی دێوە.

ڕەفیقە:

هاوڕێ. هاوسەر. ژنی مێرد.

ڕەنگێنە:

گوندێکە تابیعی مەرکەزی قەزای شارباژێڕە.

ڕەوان:

ناوی کۆنی شاری یەرێڤانی پێتەختی کۆماری ئەرمینیایە.

ز

زەعامەت:

تیماری گەورە [بڕوانەرە: تیمار].

زەمانی سەعادەت:

بەسەردەمی ژیانی پێغەمبەر ئەوترێ بەو پێیە کە سنوورێکی لە نێوان بت پەرستی و خوا بە یەك زانینا دانا، ئەگینا تێکڕای سەردەمی ئیسلامەتی ئەگرێتەوە. بەرانبەر بە ئیستیلاحی زەمانی نەزانی (جاهلیة)ە کە بۆ سەردەمی بتپەرستیی عەرەبی حیجاز و پێش هاتنی ئاینی ئیسلام بەکارئەهێنرێ.

زیندەگانی:

ژیان. ئەو شتانەی ژیانیان پێ بەڕێوە ئەچێ.

زیندەوەر:

گیانلەبەر.

زینهار:

خۆت لەم شتە بپارێزە. خۆتی لێ دووربگرە.

س

ساديق:

ڕاست.

ساسان:

پیاوماقوولێکی خەڵکی پارس بووە، لە نیوەی دووەمی سەدەی دووەمی زایندا ژیاوە. سەرەکی پەرستشگای ئەناهیتای زەردەشتی بووە لە ئیستەخر. بنەماڵەی ساسانی ئەچنەوە سەر بابەکی کوڕی ئەم ساسانە.

سالم:

عەبدوڕەحمان بەگی بە ناوبانگ بە سالمی ساحێبقران یا سالمی سلێمانی (چونکە سالمی سنەیش هەیە). شاعیری گەورەی کورد لە نیوەی دووەمی سەردەمی بابانییەکاندا. دیوانە شیعرێکی لە چاپدراوی هەیە.

سرۆچك:

ناوچەی بەرزنجەی ئێستا لە شارستانی سلێمانی. لە مێژووی کوردستانی سەردەمی بەنی ئەردەڵان و باباندا گەلێ جار ناوی قەڵای سرۆچك، وەك مەڵبەندێکی حوکمڕانی و جەنگاوەری، دووبارە ئەبێتەوە.

سلێمان بەگ:

کوڕی میرزابەگ، یەکێکە لە میرە ئیختیارە دینییەکانی بانە. بەیارمەتیی شاتەهماسیبی سەفەوی لەجێی بۆداق بەگی برای

کە لەلایەن دوو برای باوکییەوە لە حوکمڕانی دوور خرابووەوە و لە قەزوێن کۆچی دوایی کردبوو، بووە بە حوکمڕانی بانە و بیست ساڵ حوکمی کردووە و وڵاتی ئاوەدان کردووەتەوە و پێشی خستووە و زانست و دادپەروەریی بڵاوکردووەتەوە. پاشان دەستی لە حوکمڕانی هەڵگرتووە بۆ بەدربەگی برازای و چووە بۆ مەدینە و لەوێ ماوەتەوە تا کۆچی دوایی کردووە. ئەم میرە هاوچەرخی شەرەفخانی بتلیسیی خاوەنی (شەرەفنامە) بووە.

سلێمانی:

یەکێکە لە شارە بەناوبانگەکانی کوردستان. ئێستا مەڵبەندی شارستانێکە بە ناوی شارستانی سلێمانی، کە یەکێکە لە هەژدە شارستانەکەی عیراقی ئەمڕۆ. ئیبراهیم پاشای بابان لە ساڵی ١١٩٩ی ک. (١٧٨٤ – ١٧٨٥ز)دا دروستی کردووە و کردوویە بە پێتەختی میرنشینی بابان. لە چەرخی نوێیشا پێیتەختی حوکمڕانیی شێخ مەحموود بووە. مەڵبەندێکی گەورەی ڕۆشنبیری و نیشتمانپەروەریی ئەم سەردەمەی کوردە.

سنە (سنندج):

یەکێکە لە شارە گەورەکانی کوردستان. ناوچەکەی دەوروپشتیشی هەر بەم ناوە ناوئەبرێ. کەوتووەتە ڕۆژاوای کوردستانی ئێرانەوە. ناوچەی سنە ناوچەیەکی پڕ دەغڵودان و بەپیت و بەرەکەتە . سنە سەردەمێکی زۆر پێتەختی میرنشینی بەنی ئەردەڵان و هەروا مەڵبەندێکی گەورەی کولتووری ئیسلامی بووە. ناوچەی سنە ئێستا لە هەشت بەش و سێ کۆمەڵە ئاوایی پێك هاتووە کە ١٢٤١ گوند ئەگرێتەوە، نزیکەی چارەکە ملیۆنێ

خەڵکیان تیا ئەژی. شاری سنە خۆی نزیکەی سەد هەزار کەسی تیا ئەژی. قاڵیی ئاوریشم و بەنی زۆر نایاب لە ناوچەی سنە دروست ئەکرێ و هەروا بەسنعاتکاریی دار و تەختە بەناوبانگە.

سوپاه:

لەشکر.

سوڵتان سولەیمان:

یەکێکە لە سوڵتانە ناودارەکانی عوسمانی. بەسولەیمانی قانوونی بەناوبانگە. لە ٩٢٦ی ک. (١٥٢٠ی ز.)دا لەسەر تەختی سەڵتەنەت دانیشتووە و لە ٩٧٤ی ک. (١٥٦٦ی .ز)دا کۆچی دواییی کردووە. زۆر شار و ناوچە و وڵاتی ئورووپا داگیر کردووە و بەسەر زۆر لە پادشاکانیا زاڵ بووە لە جەنگا. دەسەڵاتێکی زۆری لە دەریای سپیی ناوەڕاستیشا بووە.

سوڵتان مراد:

پێنج لە سوڵتانەکانی عوسمانی ناویان سوڵتان مرادە. وا دیارە مەبەست لەوەیان کە ناوی لەم کتێبەدا هاتووە یا سوڵتان مرادی سێیەمە کە لە ساڵی ٩٨٢ی ک. (١٥٧٤ی . ز.)دا چووەتە سەر تەخت و لە ٩٨٤ی ک. (١٥٧٦ی ز.)دا بەسەر لەشکری ئێرانا زاڵ بووە و گورجستانی لەدەست دەرهێناوە و لە ١٠٠٣ی ک. (١٥٩٥ی ز.)دا کۆچی دواییی کردووەو، هاوچەرخی سێ پادشای سەفەوی: شاە ئیسماعیلی دووەم و سوڵتان محەمەدی خودابەندە و شاە عەبباسی گەورە بووە؛ یا سوڵتان مرادی چوارەمە کە لە ساڵی ١٠٣٢ی ک . (١٦٢٣ی ز.)دا چووەتە سەر تەخت و لە ١٠٤٧ی ک . (١٦٣٨ی ز.)دا بەغدای لە دەستی

ئێرانییەکان دەرکردووە و لە ١٠٤٩ی ک. (١٦٤٠ی ز.)دا کۆچی دوایی کردووە.

سوڵتان مەحموود:

سوڵتان مەحموودی دووەمی عوسمانی کە لەساڵی ١٢٢٣ی ک. (١٨٠٨ی ز.)دا چووەتە سەر تەخت و لە ١٢٤٢ی ک. (١٨٢٦ی ز.)دا لەشکری (یەنی چێری)ی قڕ تێ خست و سوپای عوسمانیی بە شێوەیەکی نوێ ڕێك خستەوە و لە ١٢٥٥ی ک. (١٨٣٩ی ز.)دا کۆچی دوایی کردووە.

سوورکێو:

شاخێکی بەرزە لەسەر سنووری عێراق و ئێران لە ناوچەی بانە.

سەحنە:

مەیدان. تەختان. لەم کتێبەدا مەبەست دەوروبەری ئەو ژوورەیە میوانەکەی تیا بووە.

سەراسیمە:

پەرێشان. سەر لێشێواو. گێژ. سەرسام. سەر لێ تێکچوو. سەرگەردان.

سەراورد:

سەرەتاو بنەوانی هەر شتێ. ڕابوردووی پێشین.

سەرئەفراز:

سەربەرز. ڕزگار.

سەرکار:

ئەوەی کاروباری کەسێکی بەدەستەوەیە . وشەیەکە بۆ ڕێزلێنان

ئەخرێتە پێش نیشانەی ناوی کەسێکەوە، وەك (سەرکاری ئاغا، سەرکاری خانم، سەرکاری ئێوە).

ســـەقز:

ناوچەیەك و شارێکیشە بە هەمان ناو لە کوردستانی ئێران. ناوچەکە نزیکەی ١١٥ هەزار کەس و شارەکەیش پتر لە ٣٠ هەزار کەسی تیا ئەژی.

سەلەف:

کەسێ یا وەچەیێ سەردەمی لەپێشتر بێ.

سـەلەم:

کڕین و فرۆشتنی دەغڵودان و میوەو شتی وا بەسەوزی بە نرخێکی هەرزانتر لە نرخی پاش پێگەیشتنی. بەکوردی: سەوزخڕ.

سەنایعی نەفیسە:

هونەری جوانی وەك مۆسیقا و وێنە و شتی وا.

سـەودا:

کەڵکەڵە و خەیاڵ و ئارەزوو.

سیاگوێز:

دێیەکی سەر بە قەزای پێنجوێنە.

سیوەیل:

هەرێمێکی سەر بە قەزای شارباژێڕە.

ش

شابالٚ شا:

ناوی شای پەرییانە، بووە بە کینایە لە جوانی.

شابەندەر:

قونسلۆس، نوێنەری دەوڵەتێ لای دەوڵەتێکی تر بۆ سەرپەرشتیکردنی کاروباری وڵاتەکەی و چاودێریی هاونیشتمانانی لە وڵاتی ئەو دەوڵەتەدا. لەڕیزی نوێنەرانی وڵاتانا لە وڵاتانی تر، پلەی شابەندەر لە خوار پلەی باڵیۆز و وەزیری پێ سپاردەوەیە. وشەی (شابەندەر) لە بنەڕەتا وشەیەکی فارسییە لەوەوە هاتووە کە لەسەرەتادا ئەم جۆرە نوێنەرانە لەو شارانەی کەنار دەریا دانیشتوون کە ڕێگای بازرگانیی ئاوییان لەسەرە. لەبەر دەسەڵاتی زۆریشیان، چونکە زۆرتریان نوێنەرانی دەوڵەتانی دەسەڵاتداری ئورووپایی بوون لە وڵاتانی لەچاو ئەوانا بێ دەسەڵاتی وەك ئێران و عوسمانی، وەك شای شاری بەندەر سەیریان کراوە و ئەم ناوەیشیان هەر لەمەوە بۆ داتاشراوە.

شاربازێڕ:

قەزایەکی سەر بە شارستانی سلێمانییە، ئەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتیەوە، مەڵبەندەکەی (چوارتا)یە.

شارەزوور:

دەشتێکی پان و بەرینی بەفەڕ و پیت و حاسڵخێزە، لە شارستانی سلێمانی لە کوردستانی عیراق و بەشی زۆری لە

چوارچێوەی (ناحیەی شارەزوور)دایە لە قەزای هەڵەبجە. مەڵبەندی ناحیەی ناوبراو شاری (سەیدسادق)ە.

شێخ سەلامی قازی:

یا مەلا عەبدوسەلامی قازی، ئەوەی لەبارەیەوە ئەیزانین ئەوەندەیە کە لە سەردەمی مفتییەتی مەلا ئەحمەدی چاومارا قازیی سلێمانی بووە. لە هەندێ بەڵگەی دەسنووسی لای کاک عەبدورەقیب یوسفیشدا ئەم زانیارییانە لەبارەیەوە هەن:

(١) مۆرێکی بە بەڵگەنامەیەکەوە لە ژێریا نووسراوە: «النائب بلواء السلیمانیة السید عبدالسلام» و مێژووی ١٢٨٠ی.ك. (١٨٦٣– ١٨٦٤ی.ز) لەسەر وا دیارە مەبەست لەم وشەی (النائب)ە جێنشینی شێخولئیسلامی ئەستەمووڵ بێ لە لیوای سلێمانی.

(٢) ئیمزای لەسەر بەڵگەنامەیەك بە مێژووی ١٢٨٥ی ك. (١٨٦٨ – ١٨٦٩ز) و لەگەڵیا نووسراوە: «المولی خلافة بلواء السلیمانیة السید عبدالسلام» کە ئەبێ مەبەست «المولی الخلافة» بێ بەواتای جێنشینی پێسپێرراوی شێخولئیسلامی ئەستەمووڵ لە لیوای سلێمانی.

(٣) مۆرێ لەسەر شەجەرەی بنەماڵەی مەلا مارفی قازی کوڕی مەلا ڕەسووڵ [باوکی ڕەمزی مەعرووفی شاعیر] بۆ شایەتیدان بە ڕاستیی ئەو شەجەرەیە و لەسەری نووسراوە: «الحقیر السید عبدالسلام القاضی بسلیمانیة» واتە: ناچیز سەید عەبدولسەلامی قازی لە سلێمانی، بەڵام مێژووی لەسەر نییە.

مزگەوتی شێخ سەلامیش لە گەڕەکی کانی ئاسکانی سلێمانی بە ناوی ئەم زاتەوەیە کە دەرزی تیا وتوەتەوە.

شیروان:

ناوچەیەکە لە ئازەربایجانی ڕۆژهەڵات لە ئێران، مەڵبەندەکەی شارێکی بچووکە ئەویش هەر شیروانی ناوە.

شیفتە:

کەسێ گرفتاری خۆشەویستیی کەسێ بووبێ. عاشق.

شیوەکەڵ:

گوندێکە سەر بە ناحیەی سیوەیلی قەزای شارباژێڕ.

ع

عائیلەوی:

شتی یا کاروباری ناو خێزان.

عەزیز بەگی بابان:

یەکێکە لە میرزادەکانی بابان. پاش ڕووخاندنی میرنشینی بابان لەلایەن عوسمانییەکانەوە قایل نەبوو ملیان بۆ بخەوێنێ، لە قەڵای سرۆچك پەنای گرت و دەستی دایە بەربەرەکانێی داگیرکەران، بەڵام سەرەنجام نەیتوانی خۆی ڕابگرێ و درێژە بە بەربەرەکانێکەی بدا، تاقە سوارە بۆی دەرچوو و ڕووی کردە ناوچەی زەهاو و لەوێ نیشتەجێ بوو و هەر لەوێیش کۆچی دوایی کرد. وا بزانم هەر ئەم عەزیز بەگەیشە شاعیری مەزنی کورد سالم چەکامەیەکی بەرز و باڵای لە پیاهەڵدانی بەربەرەکانێ کردنیا لە ڕووی داگیرکەرانا هۆنیوەتەوە. ئەم پیاوە شایانی ئەوەیە مێژوونووس و فۆلکلۆریستانی کورد لە سەرگوزەشتی بکۆڵنەوە و، ئەدیبانیش

بە ڕۆمان و شانۆنامە لەسەرنووسین یادی زیندوو بکەنەوە.

عیشوەباز:

ئافرەتێ بە جۆرێکی نازەنینانەی وا بجووڵێتەوە دڵی دڵداران کەمەندکێشی خۆی بکا.

ف

فەراغەت:

دەسبەتاڵی.

فیتنەجۆیی:

لە ئاژاوە و هەرانانەوە – گەڕان.

ق

قۆشەنی دیوانی:

لەشکری تایبەتی دەوڵەت. بەرانبەر بە لەشکری غەیرە نیزامی بەکارهێنراوە.

قـــەباڵە:

بەڵگەنامەی مۆرکراو و شایەت لەسەر گیراوی ئیسپاتکردنی هـەر شتـێ. زیـاتـر بـۆ بـەڵگـەنـامـەی مـۆرکـراو و شایـەت لـەسـەر گیراوی ئیسپاتکردنی کڕین و فرۆشتنی مۆڵك بەکارئەهێنرێ.

قـــەتعە:

پارچەیێ لە وڵات. ناوچە.

قەڕنی ئەخیر:

سەدەی دوایی. لەم کتێبەدا بە واتای سەدەی نۆزدەهەم بەکارهێنراوە.

قەتەمرەو:

شوێنێ دەسەڵاتی حوکمڕانێکی بگاتێ یا قسەی ئەوی تیا بڕوا..

قەنەوز:

قوماشێکی لووس و تەنك و بریقەداری ئاوریشمە.

ك

کاپیتۆلاسیۆن:

خەڵکی وڵاتێ لە وڵاتێکی تر بژین و مافی ئەوەیان ببێ لە دادگای ئەو وڵاتەدا نا، لە دادگای تایبەتیی سەر بە وڵاتی خۆیانا داوەری بکرێن.

کارپەرداز:

کارڕاپەڕێن، ئەوەی بەجێهێنانی کارێکی لە ئەستۆدا بێ. جاران کە هەندێ دەوڵەتی ئورووپایی مافی کاپیتۆلاسیۆنیان لە وڵاتە بێ دەسەلاتەکانی ڕۆژهەلاتا بووە، دەوڵەتی ئەم وڵاتانە یەکی یەکێ یا چەند کاربەدەستێکیان لە شارە بایەخدارەکانی خۆیانا داناوە پێوەندییان بە قونسلۆسی ئەو دەوڵەتە بێگانانەوە بووە لەو شارانەدا، بۆ داکۆکی لە مافی هەر هاووڵاتێکی خۆیان کە لەگەڵ هاووڵاتێکی دەوڵەتە بێگانەکە دەعوایەکی لەبەردەم دادگای سەر بە دەوڵەتە بێگانەکە لەو وڵاتەدا - بووبێ، واتە جۆرە دادیار (محامی)یەك بووە دەوڵەتی ئەو وڵاتە بۆ

داكۆكیكردن لە مافی كاپیتۆلاسیۆن دارەكەدا – داناوە.

ئیستیلاحی (كارپەرداز) كە پیرەمێرد لە فارسییەوەی هێناوە، لەو زمانەدا بۆ ئەو جۆرە كاربەدەستانە بەكارهێنراوە، بەڵام لای پیرەمێرد خۆی ئەم مەعنایە نا، مەعنایەكی نزیك لەم مەعنایەوە ئەگەیەنێ كە ئەوەتە دەوڵەتی عوسمانی كەسێكی لە شوێنێكی وەك (بانە)ی هاوسنووری ناوچەی شیوەكەڵی قەڵەمڕەوی مەحموود ئاغای قایمقامی شارباژێڕ ببێ، لە جیاتیی هاونیشتمانانی لە ناوچەكەدا كاروباریان لای دەوڵەتی بانە و لە بانە بەسەربكاتەوە، كە دیارە ئەمەیش ئەكێشێتەوە بۆ قەدەغەكردنی توانی هاتوچۆی خەڵكی شارباژێڕ خۆیان بۆ بانە بۆ كاروباری كڕین و فرۆشتن و مامەڵەی تری سەربەخۆی ناوبازاڕیان لەوێ كە تا ئەو سەردەمە بەئازادی هاتوچۆیان كردووە و سنوور نەبووە بە كۆسپ لە ڕێیانا.

كارێزی دایكی، كارێزی والیدە:

لە سلێمانییەوە كە ئەچووی بۆ سەیوان، لە سەركارێز تێپەڕ نەئەبووی، لەو شوێنەدا كە تا ئەم ساڵانەی دواییش ماڵی عەزمی بەگی بابان و باخەكەی بوو، بە دەستی چەپا بە چەند هەنگاوێ، ئاوێ لە عەرزەكەوە هەڵئەقوڵا و ئەڕژایە ناو شیوەكەی ئەو ناوەوە. خەڵكیش لێیان ئەخواردەوە و لێیشی ڕاكێشرابوو بۆ ماڵی عەزمی بەگ و باخەكەی. ئەو شوێنە كارێزی دایكی پاشایان پێ ئەوت كە دیارە ئەبێ دایكی یەكێ لە پاشاكانی بابان لێی دابێ و مەحموود ئاغای شیوەكەڵ لە گفتوگۆكەیا لەگەڵ موتەسەریف بە (كارێزی والیدە)ی ناوبردووە.

کوردی:

شاعیری تەڕزمان و دەمپاراوی بەناوبانگی نیوەی دووەمی سەردەمی حوکمڕانیی بابانەکان مستەفا بەگی مەحموود بەگی ئەحمەد بەگی ساحیبقران و ئامۆزای ئەوڕەحمان بەگی سالم. دیوانێکی ناتەواوی یەکەم جار لە ۱۹۳۱ دا لە بەغدا لەچاپ دراوە.

کەبانوو:

کەیبانوو.

کەریم خانی بانە:

دوا حوکمڕانی بنەماڵەی ئیختیارە دینییەکانە لە بانە. یۆنس خانی خزمەتکاری کوشتی و خۆی لەجێی دانیشت. بەڵام زۆری نەبرد ئەمیش بەدەستی فەتاح بەگی برازای کوژرا و حەمەخانی کوڕی یۆنس خان لەجێی بوو بە حوکمڕان.

کەلی خان:

کێوێکە لە نێوان شاری بانە و سەقز لە کوردستانی ئێران.

کەماڵ:

وێڵ و کەماڵ و تێگەیشتووی و پێگەیشتووی.

کەمەربەستە:

کەسێ هەمیشە ئامادە بێ بۆ خزمەتکردنی کەسێ.

کەندەسوورە:

گوندێکی سەر بەشاری بانەیە لە کوردستانی ئێران.

کێوی قاف:

کێوێکی ئەفسانەییە ئەڵێن دەوری زەویی داوە و هەمووی پیرۆزەی سەوزە و سەوزیی ئاسمان لە ڕەنگی ئەوە و بنەمای هەموو کێوەکانی جیهانە و باڵاپیاویێ لە ئاسمانی جیا ئەکاتەوە. هەندێکیش ئەڵێن لەودیویەوە خەڵکێکی زۆر و جیهانێکی تری وا هەیە خوا خۆی نەبێ کەس نازانێ چین.. هەندێ لەوانەی مەعنای قورئانیان لێ داوەتەوە ئەڵێن مەبەست لە تیپی (ق) لە ئایەتی (ق. والقرآن المجید)دا ئەم کێوەیە و هەندێکی کەیش ئەڵێن یەئجووج و مەئجووج لە پشت ئەم کێوەوەن و ئەسکەندەری زولقەڕنەین شوورەیەکی بەسەر ئەم کێوەوە دروست کردووە ڕێی لە یەئجووج و مەئجووج گرتووە بێنە ئەم دیویەوە. هەندێ لێکۆڵەرەوی تازە بابەتیش ئەڵێن مەبەست لە کێوی قاف چیای قەوقازە. قسەی تری لەم بابەتانەیش زۆر کراوە.

گ

گزیر:

بەرپرسی کاروباری گوند.

گۆران:

ئێستا ناوی هۆزێکی کوردە لە هەرێمێ هەر بە ناوی (گۆران) لە ناوچەی کرماشان دائەنیشن لە کوردستانی ئێران. ئاینیان (عەلیەڵڵایی)یە و شەش هەزار خێزانێ ئەبن و خێڵی (قەڵخانی)و (تفەنگچی)و (گەهوارە) بەشێکیانن. ئەمانە بەدیالێکتی (گۆران) ئەدوێن کە ئەدەبیاتێکی کلاسیکی فرە دەوڵەمەندی هەیە و بەدرێژاییی چەند سەدە جوانترین شیعری

کوردیی پێ وتراوە و بە ڕیشەی دیالێکتی هەورامی و زەنگنەی ئێستا دائەنرێ. بەڵام ناوچەی گۆران نشینی کۆن بەشێکی زۆری کوردستانی ئەو سەردەمەی وەك شارەزوور و هەورامان و مەریوان و جوانڕۆ و گۆرانی ئێستای گرتووەتەوە. لە لایەکی تریشەوە وشەی (گۆران)، بەرانبەر بە (کورد) کە لەناو جافەتییا واتە: ڕەشماڵنشین و گەرمیان و کوێستانکەر، بە مەعنای نیشتەجێ و بەکشتوکاڵەوە خەریك بەکارئەهێنرێ.

گیوی گۆدەرز:

یەکێکە لە پاڵەوانەکانی داستانە ئێرانییە کۆنەکان. زاوای ڕۆستەمی زاڵ و باوکی بێژەنە. گیو بۆ گەڕان بەدوای کەیخوسرەوا چوو بۆ تووران و پاش حەوت ساڵ دۆزییەوە و لەگەڵ فەرەنگیسا هێنایەوە بۆ ئێران.

ل

لـــــــور:

خەڵکێکی زیاتر دەوارنشینن لە کوێستانەکانی باشووری ڕۆژاوای ئێران ئەژین. مەسعوودیی مێژوونووس [سەدەی دەیەم] ناوی لە لیستەی هۆزە کوردەکانا هێناون. هەروا یاقووتی حەمەویی گەڕاڵ [سەدەی سیانزەهەم] وایان ناوئەبا کە «خێڵێکی کوردن لە کوێستانەکانی نێوان خووزستان و ئەسفەهان ئەژین و وڵاتەکەیان ناوی (لوڕستان)ە». مەڵبەندی شارستانی لوڕستانی ئێستا شاری (خوڕەم ئاباد)ە.

لـــــــەك:

خێڵێکی کورد و بەشێکن لە لوڕ لە ناوچەکانی کرماشان و

هەمەدان و ئەسفەهان و کوردستان و چەند ناوچەیەکی تری ڕۆژاوای ئێران ئەژین.

لەنگەر بۆ ڕاگرتن:

کینایەیە لە پشتگرتن و پارێزگاری لێکردن.

م

مازوان بەند:

کێوێکە لە پشت کێوی (ئاربەبا)ی بانەوە.

مـــۆتەکە:

قورساییەکە لە خەوا ئەکەوێتە سەر سنگی مرۆی نووستوو، ناتوانێ جووڵە و هاوار بکا تا تەواو بێدار نەبێتەوە.

مودافەعەکردن:

نەهێشتن.

موساحەبە:

هاوڕێیەتی و پێکەوە ژیان. لەم کتێبەدا بە مانای ژیانی پێکەوەی ژن و مێردە.

مـوغایر:

هەرکام لە دوو ڕووی هەر شتێ بە بەراورد لەگەڵ ئەویان بەمەرجێ نەکرێ هەردووکیان پێکەوە کۆ ببنەوە لەو شتەدا.

مـــولاقەت:

بەیەك گەیشتن.

مەحسوولی حەیات:

بەرهەمی ژیان. مەبەست منالە.

مەخمەڵ:

جۆرە قەیفەیەکە.

مەڕنەمووکە:

لە بنەڕەتا بە فریشتەی پرسیالێکردنی مردوو لە گۆڕا – ئەوتریێ، بووە بە کینایە لە پیرێژنی زۆر ناشیرین. لە ڕستەی (من ربك؟)ەوە هاتووە کە یەکێکە لە پرسیارەکانی ناو گۆڕ.

مەسلەك:

ڕەوشت

مەلائەحمەدی چاومار:

کوڕی مەلا مەحموودی دیلیژەیی پیرحەسەنییە. لەبەر جوانی و ڕۆشنیی چاوی، لەناو خەڵکا، بە (چاومار) ناوبانگی دەرکردووە. لە دەوروبەری ١٢٠٠ی ك. (١٧٨٥ – ١٧٨٦ی ز.)دا لە دایك بووە. لای باوکی و لای مەلا عەبدوڵڵای ڕەش خوێندوویە و لای شێخ مەعرووفی نۆدێ ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووە و لە مزگەوتی بنەماڵەی خۆیان [مزگەوتی مفتی] دەستی کردووە بە دەرز پێوتنی فەقێیان. ئەمنەخانی کچی سلێمان پاشای بابان و خوشکی ئەحمەد پاشای هێناوە و مەلا موحەممەد ئەمینی کوڕی کە پاش خۆی بووە بە مفتیی سلیمانی لەم ئەمنەخانەیە. لە بەڵگەیەکی دەسنووسا کە لای کاك جەمال مفتی پارێزراوە و ئەگەڕێتەوە بۆ ١٢٣٠ی ك.

(١٨١٤ – ١٨١٥ی ز.) نـاوی بـە گـەورەی دەرزبـێژان (کـبـیـر الـمـدرسـیـن) هـاتـووە. لـە ١٢٧٩ی ک. (١٨٦٢– ١٨٦٣ی.ز)دا کراوە بە مفتیی سلێمانی و لە ١٢٨٨ی.ک. (١٨٧١ – ١٨٧٢ی ز.)دا چووە بۆ حەج و لەوێ لە گەردەلوولێکی توندی باوتۆزی ڕێگـای بـیـابـانـدا کەوتووەتـە نـاو لم و خنکـاوە و بـەوە کۆچی دواییی کردووە و هەر لە خاکی حیجاز بەخاك سپێرراوە.

مەوقیع:

شوێن. پایە و پلە.

مـیـچدان:

فـێڵ لـێکـردن و هـەڵـخـەڵـەتـانـدن. شوێنی میـچی یـاری. میـچ ئـێسقـانێکە لە قـاچی ئـاژەڵ منـاڵان یـارییـەکی تـایبـەتی پـێ ئـەکەن.

میراودەلی:

بـنـەمـاڵـەیـەکن ئـەچـنـەوە سەر عـەشایـری مـوکـری. سەرەکی عەشایری پژدەرن لە ناوچەکانی قەڵادزە و مەرگە و ماوەت.

میرزابەگ:

کوڕی محەممەدبەگ، یەکێکە لە میرەکانی بنەماڵەی ئیختیارە دینیی حوکمڕانی بانە و زاوای بێگەبەگی ئەردەڵان بووە.

ن

ناخواهـ:

ناحەز.

نادانی:

نەزانی. نەفامی.

ناگەهانی:

لەپڕ.

نیگەهداری:

ئاگاداری لێکردن. ڕاگرتن.

و

وەڵەدبەگی:

لقێکن لە عەشرەتی جاف لە کوردستانی ئێران دائەنیشن.

ه

هومایوون:

پیرۆز. مەبەست پادشایە.

هۆمەرنیسک:

پارچە موڵکێکی ئاغایانی شیوەکەڵ بووە. وەختی خۆی گوندێکیش هەر بەو ناوە لەسەر ئەو پارچە موڵکە بووە. لەو پارچە موڵکەدا ماش و نیسکی باش هێنراوەتە بەرهەم.

هـــەرگا:

هەرکاتێ.

هەڕووتە:

شاخێکە لەبەردەم چیای ئەزمڕدا بە دیوی سلێمانییەوە.

هەڵكرد:

گوزەران و ڕابواردن.

هەمحودوود:

هاوسنوور. دوو شوێن سنووریان بەیەكەوە بێ. دوو كۆمەڵە خەڵك نشیمەنییان لە پاڵ یەكا بێ.

هەمسەر:

هاوسەر، ژن بۆ مێرد و مێرد بۆ ژن.

هەیئەت:

دەستە. كۆمەڵە. لیژنە. ئەنجومەن.

ی

یەك وجوود:

یەك بوون. بەیەك شت بوونی دوو شت یا زیاتر.

سەرچاوەکانی ئەم ڕابەرە

١– التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها الدينية، محمد القزلجي، مطبعة النجاح، بغداد، ١٩٣٨.

٢– المنجد فى اللغه والاعلام، اصدار المطبعه الكاثوليكيه فى بيروت، الطبعه السابعه والعشرون،، بيروت، ١٩٨٤ .

٣– بنەماڵەی زانیاران، مەلا عبدالکریمی مدرس، بەغدا، چاپخانەی شەفیق، ١٩٨٤ .

٤– تأريخ الدول والامارات الكردية فى العهد الاسلامى، محمد أمين زكى، ترجمة محمد على عونى، مطبعة السعادة بمصر، ١٩٤٥.

٥– تەئریخی سلێمانی و وڵاتی، موحەممەد ئەمین زەکی، بەغدا، ١٩٣٩.

٦– خلاصة تأريخ الكرد و كردستان، محمد أمين زكى، ترجمة محمد على عونى، مطبعة السعادة بمصر، ١٩٣٦.

٧– علماؤنا فى خدمة العلم والدين، عبدالكريم محمد المدرس. دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٣.

٨– فرهنگ فارسى، دكتر محمد معين (شش جلد)، مؤسسه انتشارات امير كبير، تهران، ١٣٦٠.

٩– فرهنگ لرى، حميد ايزدپناه، چاپ دوم، پاييز ١٣٦٣، (ايران).

١٠– فرهنگ لكى، حميد ايزد پناه، چاپ اول، ١٣٦٧، (ايران).

١١– فەرهەنگی ئەنسیکلۆپێدیایی، دانانی لیژنەیەك، بەرگی یەکەم، ئەنقەرە. (بێ ساڵی لەچاپدان)، (بەزمانی تورکی و تیپی لاتینی).

١٢– فەرهەنگی خاڵ، شێخ محەمەدی خاڵ (سێ بەرگ)، سلێمانی، ١٩٦٠، ١٩٦٤، ١٩٧٤.

١٣– فەرهەنگی نیگارینی تورکی، کۆڕی زمانەوانانی تورك، چاپخانەی کۆمەڵەی مێژوونووسانی تورك، ئەنقەرە، ١٩٧٧ (بە زمانی تورکی و بە تیپی لاتینی).

١٤– قاموس تركى، شمس الدين سامى، استانبول، اقدام مطبعەسی، ١٣١٧، (بە زمانی تورکی و بە تیپی عەرەبی).

١٥– گۆڤاری کاروان، ژمارە ١٩، نیسانی ١٩٨٤، محمد الملا عبدالكريم، «عود على بدء

فی الرسائل البابانیة وأوراق قدیمة أخری»، ل ١٤٣ – ١٤٨.
١٦– لغت نامه، علی أکبر دهخدا، بەرگی تیپی (ڕ)، (به فارسی).
١٧– مذکرات مأمون بگ بن بیگەبگ، نقلها الی العربیة وعلق علیها محمد جمیل الروژبیاتی وشکور مصطفی، مطبعة المجمع العلمی العراقی ، بغداد، ١٩٨٠.
١٨– مێژووی ئەدەبی کورد، علاءالدین سجادی، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٥٢.
١٩– مێژووی ئەردەڵان، مەستوورەی کوردستانی، د. حەسەن جاف و شوکور مستەفا کردوویانە بە کوردی. چاپی یەکەم، چاپخانەکانی دار الحریە، بەغدا، ١٩٨٩.
٢٠– هەنبانە بۆرینە (فرهنگ کردی – فارسی)، هەژار ، بەرگی یەکەم، (ئ) تا (س)، تهران، ١٣٦٨.
٢١– هەندێ بەڵگەنامەی دەسنووسی ناو کتێبخانەی تایبەتی کاک جەمال مفتی و کاک عەبدوڕەقیب یوسف.

تێبینی

«بۆ هەموو ئەوانەی بەتەنگ چۆنیەتیی نووسینی کوردییەوەن»

هەموومان ئاگاداری ئەوەین کە گیروگرفتی نەبوونی دوو شێوەی جیا بۆ نووسینی تیپی (ی)ی درێژ وەك لە وشەی (پیاوەتی ، کوردایەتی، ئازایەتی) و (ی) کورت وەك لە نیمچە ڕستەی (کوردی عێراق، کوڕی باوکم، قاقەزی زەرد)دا، چەند گیروگرفت بۆ خوانا پەیدا ئەکا، بەتایبەتی ئەوانەی لەبەردەمی خەڵکدا یا لە ڕادوێ و تەلەفزوێنەوە بابەتێ ئەخوێننەوەو، گەلێ جار پێ نازانن (ی)ی درێژ بە شێوەی (ی)ی کورت ئەخوێننەوە.

من دەمێ ساڵە هەستم بەم گیروگرفتە کردووەو، لەئەنجامی لێ وردبوونەوەیەوە، بۆ چارەسەرکردنی ئەوەم بەبیرا هاتووە (ی)ی درێژ کە بکەوێتە داوێنی وشەوە بەدانانی دوو نوختە لەژێریا لە (ی)ی کورت جوێ بکەینەوە کە هیچی لەژێرەوە دانەنێین.

لە بەشی سێهەمی ئەم کتێبەدا کە ڕابەری لێکدانەوەی وشەو ناوەکانی ناو کتێبەکەیە ئەم بۆچوونەی خۆمم بەسەرکردووەتەوە و جێبەجێم کردووە. هیوام ئەوەیە خوانایانی ئازیز لێی بکۆڵنەوە و هەڵی سەنگێنن و لەم ڕووەوە بیرو بۆچوونی خۆیان لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکان دەربڕن، تا ئەگەر دەرکەوت بۆچوونێکی بەجێیە پەسەند بکرێ و هەمووان لەسەری بڕۆین.

ئیتر خۆشیتان.

محمدی مەلا کریم